

..... *Neerlandica*

Jaargang 45
nummer 1
februari 2007

Extra Muros

..... *Inhoud*

- Henriette Louwerse
1 *Authenticiteitshelers? De 'on-Nederlandse' auteur in een tijd van onbehagen*
- Sandra van Voorst
11 *Wordt vervolgd: de receptie van Nederlandse migrantenliteratuur*
- Siegfried Huigen
23 *De contouren van een Nederlandse schrijftraditie in Zuid-Afrika tussen 1652 en 1925*
- Hindrik Sijens
33 *'In Fryske detektive-roman, kin det, mei det, moat det?'* Over de rol van het Nederlands bij het lenen van Engelse woorden in het Fries
- Ludo Beheydt
49 *De deconstructie van de mythe. Kroniek cultuur en maatschappij*
- T. van Deel
59 *'Alles draait alleen om heen en weer bewegen'. Kroniek van de poëzie*
- Besprekingen en aankondigingen
66 *Welkom in Indonesië, Nederlands voor toerisme. (Nicky Heijne); Het heilige huis. De gotieke vertelling in de Nederlandse literatuur. (Bart Vervaeck); De trust der vaderlandsliefde. Over literatuur en Vlaamse Beweging 1890–1940. (Anne Marie Musschoot)*
- Jelica Novaković
73 *Elk waarom? heeft zijn tja*
- 74 *Auteursinformatie NEM 1, 2007*

..... *Authenticiteitshelers?*
De 'on-Nederlandse' auteur
in een tijd van onbehagen

In 1994 werd tijdens Poetry International Neerlands eerste echte migranten-auteur gelanceerd. Ingeleid door Remco Campert ('eindelijk weer een dichter') maakte het publiek kennis met Mustafa Stitou, een jonge Nederlandse dichter van Marokkaanse afkomst. Kort daarop verscheen ook de eerste bundel van zijn hand, *Mijn vormen*. Er was reden tot feest, want de eerste allochtone auteur 'van eigen bodem' was doorgedrongen tot literair Nederland en er zouden er spoedig meer volgen: Hafid Bouazza, Abdelkader Benali, en ook de thans al bijna vergeten Hans Sahar en Naima el Bezaz, om maar een paar namen te noemen. Ook de boeken van auteurs die pas op latere leeftijd naar Nederland waren gekomen en in het Nederlands publiceerden, werden kassuccessen, zoals het werk van Kader Abdolah en Lulu Wang. Het vermoede potentieel van de nieuwe literatuur steeg ver boven strikt literair-esthetische waarden uit. De nieuwe schrijvers zouden bijvoorbeeld de Nederlandse literatuur nieuw leven inblazen, nieuwe inzichten bieden in sociale processen binnen de allochtone gemeenschappen en zo wellicht het integratietraject versnellen, ze zouden ook tolerantie en begrip bevorderen, kortom, alle reden om de vlag uit te hangen. De feeststemming zat er overigens niet alleen in Nederland goed in. In Duitsland schreef Carmine Chiellino, een Duitse auteur van Italiaanse origine, in het handboek *Interkulturelle Literatur in Deutschland* dat hij vermoedde dat we aan de dageraad stonden van een 'interculturele literatuur', en dat de nieuwe auteurs de Duitse literatuur naar een internationaal niveau zouden tillen. Chiellino dacht zelfs dat de nieuwe interculturele literatuur invloed op de Duitse taal zou hebben, én dat etnocentrische barrières geruimd zouden worden, zodat vreemde culturen konden binnenstromen. Interculturele literatuur zou '[d]ie deutsche Sprache und Literatur soweit (...) sensibilisieren, daß die ethnozentrischen Prioritäten abgebaut werden, die dem Umgang mit fremden Kulturen im Wege stehen'.¹

In 1999 wijdt het tijdschrift *Literatuur* een speciale editie aan 'literaturen in het Nederlands'. De gastredacteur Bert Paasman verwoordt het optimisme en de hoge verwachtingen als hij speculeert over de invloed van migrantenliteratuur:

Biedt [migrantenliteratuur], bedoeld of onbedoeld niet een nieuwe en ruimere blik op de wereld, op andere volkeren en culturen? Relatieveert ze onze eigen culturele verworvenheden niet, of onze nationale eigenschappen, onze gekoesterde of verfoeide normen en waarden? Onze literaire concepties? Maakt ze onze cultuur universeler?²

De kern van deze overweging is dat de nieuwe literatuur de Nederlandse grenzen en beperkingen zal openbreken: de cultuur zal universeler worden, de eigen normen en waarden, ja wellicht zelfs de Nederlandse eigenschappen zullen veranderen. Paasman merkt dit zonder twijfel aan als een positieve ontwikkeling: hij ziet het als de bevrijding van het Nederlandse kleindenken, vaak samengevat in de aanduiding 'spruitjeslucht'.

Het is nu ruim twaalf jaar geleden dat Stitou feestelijk werd binnengehaald en de omslag die zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw doorzette, is zeer opvallend. We leven nu in een 'tijd van onbehagen',³ er is sprake van een crisis, Nederland is een natie die 'wanhopig op zoek is naar een moraal'.⁴ Cultuurpessimisme is op zich geen nieuw gegeven – denk aan Lubbers met zijn 'Nederland is ziek' of aan Van Agt die opriep tot een 'ethisch reveil' en aan de slogan 'back to basics' van de conservatieve partij in Groot-Brittannië in de jaren negentig. Wat wel nieuw is, is dat het onbehagen zich zo expliciet richt op de multiculturele samenleving. De algemeen geldende conclusie is dat de multiculturele samenleving is mislukt, niet bestaat, niet *kan* bestaan of niet zou moeten bestaan. Politici zoals Frits Bolkestein, met in zijn kielzog Ayaan Hirsi Ali, Geert Wilders en vele Fortuynisten prediken de verdediging van de verlichtingsidealen tegen de dreiging van de islam. De sociaal-filosoof Ad Verbrugge suggereert daarentegen in zijn boek *Tijd van onbehagen* juist weer dat de verlichtingsidealen zijn doorgeslagen: de volstrekte vrijheid van het individu en het daaraan gekoppelde vrijemarktprincipe zijn juist de belangrijkste oorzaak voor het gevoel van onbehagen, het gevoel dat we onszelf zijn kwijtgeraakt.⁵

Degene die de multiculturele samenleving hoog op de politieke agenda heeft gezet, is zonder twijfel Paul Scheffer. In januari 2000 publiceerde hij in *NRC Handelsblad* 'Het multiculturele drama'. Scheffer stelt daarin dat de 'maatschappelijke vrede' in het geding komt als we niet snel iets doen om de vorming van een etnische onderklasse tegen te gaan. De multiculturele samenleving is een begrip dat de culturele leemte tussen de autochtone en de allochtone bevolking moet afdekken, maar ondertussen wordt de kloof almaar groter. Scheffer ziet als groot probleem dat er in Nederland een taboe rust op nationaal besef. Nederlanders zijn bang om aan te geven

wat onze samenleving bijeenhoudt. We zeggen te weinig over onze grenzen, koesteren geen verhouding tegenover het eigen verleden en bejegenen de taal op een nonchalante manier. Een samenleving die zichzelf verloochent heeft nieuwkomers niets te bieden.⁶

Scheffer eindigt zijn analyse dan ook met een pleidooi voor een investering in nationaal onderwijs: de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis moeten serieuzer genomen worden.

De vraag wat het nu betekent om Nederlands te zijn, wordt ook opgepikt door Bas Heijne in zijn columns in *NRC Handelsblad*, gebundeld in *Het verloren land* (2003) en *Hollandse toestanden* (2005). Heijne is het met Scheffer eens dat er een moreel vacuüm is ontstaan. Hij zegt: 'ons land is een geestelijk niemandsland', omdat de politiek niet langer een moreel leidende rol speelt, en zich slechts in dienst van de vrijemarkteconomie stelt. Er is geen visie meer op de 'nationale identiteit, op de Nederlandse cultuur, op wat een staat zou moeten zijn voor zijn burgers, op wat het eigenlijk betekent om Nederlander te zijn in tijden van migratie en globalisatie'.⁷ Bij Heijne verschuift het zwaartepunt van een multiculturele crisis naar een nationale identiteitscrisis:

Is de crisis in Nederland het gevolg van de onwil van een grote groep allochtonen om zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur, of verkeert Nederland zelf in een crisis – een algemene crisis in zelfovertuiging, zodat iedere *Wichtigmacher* of hysterische aandachtzoeker nu vrij spel heeft?⁸

De recente aandacht voor geschiedenis en dan vooral de vaderlandse geschiedenis is een onderdeel van de nationale *identity search*. In 2004 werd voor het eerst de 'Week van de geschiedenis'⁹ georganiseerd en het thema was 'Typisch Nederland'. In 2005 was het thema van de jaarlijkse CPNB-Boekenweek: 'Spiegel van de Lage Landen: Boekenweek over onze geschiedenis'. Ook de populaire boeken van Geert Mak lijken onderdeel te zijn van een soort licht-melancholisch en nostalgisch onderzoek naar authenticiteit en eigen identiteit. Dat de aandacht voor geschiedenis en vooral de vaderlandse geschiedenis en het multiculturele debat onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, blijkt ook uit de politieke discussie rond het voorstel voor een Nationaal Historisch Museum. In *NRC Handelsblad* stellen Duursma en Kuin:

Zonder kennis van het eigen verleden weten we niet wie we zijn. We kunnen nieuwkomers niet uitleggen wat we belangrijk vinden en waarom. Historisch besef geldt nu als het ideale middel om de verloren waarden zelfbewustzijn, verbondenheid, burgerschap te hervinden.¹⁰

In vergelijking met de eerdere uitspraak van Bert Paasman over de nieuwe migrantenauteurs, waarin juist het openbreken van het Nederlands-zijn wordt geroemd in tegenstelling tot het hervinden ervan, is het contrast scherp. Geprezen als krachten die de spruitjeslucht zouden doen vervliegen, worden de migrantenauteurs (trouwens alle auteurs) nu omringd door een cultuur die meent zichzelf kwijtgeraakt te zijn en die te pas en te onpas oproept aan te geven 'waar de grenzen liggen'. Het ideaal van multiculturaliteit of zelfs

interculturaliteit waarbij er een soort versmelting zou plaatsvinden, verwoord door Bert Paasman, behoort tot het verleden. Dat wil echter niet zeggen dat de interesse in het werk van de ‘on-Nederlandse’ auteur is afgenomen. Integendeel. In 2001, vlak voor de start van de Boekenweek, signaleert René Zwaap een paradox: de opkomst van het culturele nationalisme gaat gepaard met een grote zucht naar het werk van buitenstaanders:

‘Migranten-literatuur’ staat dezer dagen volop in de schijnwerpers en is zonder meer de meest dynamische tak van het hedendaagse boekenbedrijf in Nederland. Er loopt alhier inmiddels geen Marokkaanse bordenwasser meer rond die geen contract van uitgeverij Vassallucci in de zak heeft.

Allochtonen zijn hot in boekenland. En dat in de bange tijden dat de gehele autochtone intellectuele voorhoede in de ban lijkt van de verschrikkingen van de multiculturele samenleving. (...) Enerzijds wordt het Nederlandse intellectuele (en dus ook het literaire) klimaat allengs nationalistischer en derhalve xenofober van aard, tegelijkertijd (misschien zelfs wel daarom) wordt gretiger dan ooit geluisterd naar de stem van de buitenstaander.¹¹

Afgezien van de vraag in hoeverre en in welke zin de ‘on-Nederlandse’ auteur kan worden aangeduid als ‘de stem van de buitenstaander’, wil ik graag naar het werk van zo’n auteur kijken tegen de achtergrond van het geschetste onbehagen. Omdat het hier een zieke, of althans dolende, Nederlandse patiënt betreft, lijkt het me passend om een zielendokter bij de kraag te vatten, en wel dr. P. Schnabber die voorkomt in de roman *Salomon* van Hafid Bouazza (2001). Ik had ook kunnen kiezen voor Malik Ben, de authenticiteitsheler van Abdelkader Benali’s *Laat het morgen mooi weer zijn* (2005). Deze authenticiteitsheler, een allochtoon van de tweede generatie, houdt praktijk in Amsterdam om ‘mensen die zichzelf kwijtgeraakt zijn’ weer op het rechte pad te helpen. Hij geeft toe dat het voor hem moeilijk is om uit te leggen wat dat nu precies is, ‘authenticiteit’, noch weet hij wat hij als heler nu eigenlijk doet – daarmee het doel van zijn project in twijfel trekkend –, want op het moment dat hij het wil definiëren, vervalt hij in betekenisloze kretes. Ik kies hier toch voor dr. Schnabber in *Salomon*, omdat Bouazza’s experiment met het romangenre, gelegd naast de vermeende nationale identiteitscrisis, interessante inzichten oplevert.

Salomon

Als in 2001 *Salomon* verschijnt, is Hafid Bouazza al een behoorlijk gevierd auteur. Hij heeft dan al een veelbesproken bundel korte verhalen op zijn naam, *De voeten van Abdullah*, een novelle, *Momo*, een toneelstuk en verschillende vertalingen. Bovendien heeft hij een boekenweekessay geschreven, *Een beer in bontjas*, dat met 70.000 exemplaren het best verkochte boek was tijdens de Boekenweek van 2001. Maar met *Salomon* wil het niet echt lukken. De reacties

zijn op een paar uitzonderingen na negatief.¹² Elsbeth Etty zegt dat er in *Salomon* iemand aan het woord is die weliswaar goed kan formuleren maar die toch 'vooral zijn verhaal lijkt kwijt te zijn'.¹³ Tom van Deel merkt in *Trouw* op: 'Wekt de taal alleen al een geduchte weerzin tegen *Salomon*, het verhaal, als dat al ontward kan worden, stelt evenmin iets voor'.¹⁴ Bas Groes geeft in 2003 een genuanceerdere lezing van de roman, als hij *Salomon* in *Dietsche Warande & Belfort* een autodestructieve 'anti-roman' noemt.¹⁵ *Salomon* zou je inderdaad een soort *splendid failure* kunnen noemen, daarbij aangetekend dat *failure* deel van de opzet van het boek is. Immers, voor zover *Salomon* te begrijpen is, biedt het inzoomen op Bouazza's experiment met het romangenre de lezer nog enig houvast.

Op een van de eerste bladzijden van *Salomon* merkt de hypergevoelige mannelijke hoofdpersoon op dat de meeste mensen die hem ontmoeten 'weezin voelen voor [z]ijn onhoudbare woordenstroom, onderhoudend en onhoudbaar'.¹⁶ De lezer herkent zich in deze observatie, want ook *Salomon* is een overrompelende en verwarrende stroom woorden, fascinerend maar vaak ook frustrerend en verwarrend. Het verhaal, voor zover het te reconstrueren valt, beschrijft het trauma van de verloren gegane liefde tussen een jongen en een meisje. De roman bestaat uit drie delen: de eerste twee delen spelen zich af in Amsterdam en het derde deel op Sicilië, waar het meisje op vakantie is om van de schrik te bekomen. De verwarring ontstaat doordat zowel de mannelijke als de vrouwelijke hoofdpersoon uiteenvalt in verschillende versies. Beiden hebben een alter ego, letterlijk een andere 'ik', die wel op hen lijkt, maar toch duidelijk anders is en zich anders gedraagt. De jongen en het meisje lijken beiden te lijden aan Dissociatieve Identiteits Stoornis, het DIS-syndroom. Volgens de psycholoog Reinoud de Jongh kan een dergelijke stoornis optreden ten gevolge van een trauma. Als reactie 'kan een persoonlijkheid zich opsplitsen in één of meerdere aparte delen, ook wel alters genoemd, vaak zonder dat iemand daar zelf weet van heeft. Die alters hebben elk hun eigen herinneringen, gedrag, gedachten, en soms ook vaardigheden'.¹⁷ De mannelijke verteller creëert het personage Kai, en het meisje (Miranna) haar brutale 'vriendin' Meranda. In *Salomon* lopen de verschillende versies van deze personages door elkaar. De verwarring die ontstaat, is deel van de opzet van de roman. Bas Groes merkt terecht op: 'uiteindelijk is *Salomon* een roman die de identiteit van de mens problematiseert en inziet dat de sociale rollen die de mens krijgt toebedeeld door de maatschappij een innerlijke leegte maskeren'.¹⁸

Net als de personages is ook het verhaal niet te reconstrueren in een rechtlijnig verloop van een crisis met een vorm van heling aan het eind, zelfs niet wanneer het boek wel op een soort heling aanstuurt. *Salomon* eindigt namelijk met een korte epiloog die eindigt met de zin: 'Ze zijn nu allen veilig gearriveerd' (256). De suggestie is dat de personages, na een soort overgangsrite naar volwassenheid, uiteindelijk op hun bestemming terecht zijn gekomen. Einde trauma. Helaas gelooft de lezer na de stortvloed aan verwarring, wanhoop, angst en hysterie daar helemaal niets van. Zelfs niet als de vaststelling dat het allemaal wel goed komt, uit de mond komt van *in-novel* psycholoog dr. P. Schnabber.

Dr. P. Schnabber is psycholoog, psychotherapeut of heelmeester: een soort Harry Mulisch-achtige verschijning in driedelig pak met vlinderstrik en pijp. Dr. Schnabber heeft direct of indirect contact met alle personages in het boek. Hij is de therapeut van Miranna, die zijn hulp zoekt nadat de relatie is stukgelopen. Om redenen die niet verder worden toegelicht, observeert hij de bewegingen van de jongen(s). Zelfs als Schnabber er niet is, dan zien de personages nog de rook van zijn pijp, of ruiken ze de geur van zijn tabak – kortom, Schnabber is alomtegenwoordig. Bovendien stuurt hij de personages ook aan. Miranna zegt over hem: ‘hij is de tolwachter aan de weg naar geluk’ (192). Arjan Peters suggereert in zijn bespreking van *Salomon* in *de Volkskrant* zelfs dat ‘dit hele boek een fantasie is van de therapeut die zich in zijn cliënten probeert te verplaatsen’.¹⁹ Dat lijkt me geen bevredigende oplossing, maar duidelijk is wel dat er meer aan de hand is met Schnabber dan je op het eerste gezicht zou denken.

Schnabbers

Op de laatste bladzijde van de roman verandert P. Schnabber plotseling in P. Schnabbers. In een roman vol ‘character doubling’ ligt het in de lijn der verwachting dat er ook meerdere versies van de dokter opduiken. De eerste dr. Schnabber die kan worden onderscheiden, is een van de min of meer realistische personages in het boek: een moderne psychotherapeut die zijn cliënten vooral aanspoort om ‘hun eigen ik’ te ontdekken, om ‘dicht bij zichzelf te blijven’. Deze Schnabber bezigt vooral een soort taal die naadloos aansluit bij het huidige individualistische en authenticiteitszuchtige tijdperk.

Voor de tweede Schnabber moeten we wat dieper graven. Bij herhaling wordt de lezer eraan herinnerd dat dr. P. Schnabber praktijk houdt in de Vossiusstraat. Locaties zijn bij Bouazza zelden toevallig.²⁰ Wanneer de ik-verteller doordraait, bevindt hij zich op de Hoofdweg, en als hij zich gekooit voelt, woont hij tegenover Artis, de Amsterdamse dierentuin. Het benadrukken van de locatie van Schnabbers praktijk moet dus serieus genomen worden als associatie en historische verwijzing. Het gaat hier om G. J. Vossius, de zeventiende-eeuwse humanist die vooral bekend is dankzij zijn *Poeticarum institutionum, libri tres* uit 1647.²¹ In Vossius’ poetica geldt het epos als het genre bij uitstek dat zich leent voor ‘imitatio’ en ‘verbeelden’. In het epos wordt een universele waarheid uitgebeeld door menselijk gedrag te imiteren in een denkbeeldige omgeving of in een ‘andere realiteit’.²² Door de nadruk op de andere werkelijkheid onderscheidt de dichter zich van de historicus. In een andere werkelijkheid kan de dichter universele waarheden creëren en eenheid van handeling opleggen, iets wat de historicus niet kan: ‘In de realiteit, waar de historicus zich op richt, ligt dit universele niet zonder meer gegeven, maar is sprake van een veelheid van gebeurtenissen’.²³ In het epische gedicht kan de dichter echter gehoor geven aan zijn hoogste roeping, namelijk het nabootsen van ‘handelingen die berusten op deugdzaamheid’, en Vossius voegt daaraan toe: ‘de dichter dient immers het maatschappelijk geluk voor ogen te hebben’.²⁴ Kort samengevat is voor Vossius

het epos het genre waarin de dichter echt menselijk handelen in een andere, verbeelde realiteit kan voorstellen. De heroïsche hoofdpersonen verrichten hun handelingen in een samenhangend geheel en het uiteindelijke doel is om universele waarheden te tonen die een deugdzaam leven bevorderen.

Bouazza's roman voldoet niet aan die richtlijnen. Er is in *Salomon* geen eenheid, en al helemaal geen stichtend voorbeeld van deugdzaamheid. Toch zou je in de gefragmenteerde vorm van de roman (of anti-roman) wel een 'universele waarheid' kunnen lezen over de moderne maatschappij. De wereld van *Salomon* is gefragmenteerd op alle niveaus, van het publieke niveau van cultuurconflict (de confrontatie tussen de ik-verteller en de vreemdeling Bileam²⁵) tot het persoonlijke psychodrama van de hoofdpersonen. De conclusie van dr. Schnabber dat 'iedereen nu veilig gearriveerd is' staat in schril contrast met de structuur en de inhoud van de roman. Waarom dan de link met Vossius?

Vossius wil dat de dichter zijn karakters op het juiste pad leidt, op de weg naar deugdzaamheid. Schnabber in zijn rol van therapeut is ook een soort leider, maar hij is meer dan dat: hij is een allegorische versie van de leider, een soort vaderfiguur, een sturende kracht die zijn cliënten – maar bij uitbreiding ook de personages in het boek – de weg naar het geluk wijst. Hij zegt zelf 'ik ben slechts de persoon die je de oever toont waar je hoe dan ook moet komen, jij bepaalt hoe je er wilt komen' (192). De suggestie wordt gewekt dat Schnabber, in navolging van de aanwijzingen van Vossius, als een soort episch dichter de personages op het juiste pad wil brengen onder het mom dat geluk voor ons allen mogelijk is. Het is een kwestie van de juiste keuzes maken.

Voor de derde dr. Schnabber wil ik zijn opmerkingen tegen zijn patiënt Miranna in de bredere context van het Nederlandse onbehagen plaatsen. Niet toevallig lijkt de naam dr. P. Schnabber sterk op de namen van twee bekende mannen die het voortouw hebben genomen bij het aanzwengelen van het multiculturele debat in Nederland: namelijk dr. P. Schnabel (Directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau en expert op het gebied van geestelijke gezondheidszorg) en de al eerder genoemde P. Scheffer. De boodschap van Schnabel en Scheffer voor de problemen van de huidige samenleving is een soort echo van de boodschap van Schnabber aan Miranna: 'wie zichzelf steeds voorbij loopt (...) loopt onherroepelijk een doodlopend straatje in' (190), aldus Schnabber tegen Miranna in een poging om haar zelfbewustzijn op te krikken. Vergelijk dit met wat Paul Scheffer zegt om het collectieve Nederlandse bewustzijn te verhogen: 'een samenleving die zichzelf verloochent heeft nieuwkomers niets te bieden' en 'laten we eerst beginnen de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis veel serieuzer te nemen'.²⁶ Nog een parallel. Schnabber: 'dat krijg je als je zo in jezelf gekeerd bent' (190) en Scheffer: 'we leven in Nederland langs elkaar heen. (...) Het zou goed zijn mededeelzamer te worden'.²⁷ Deze derde Schnabber is door zijn associatie met Schnabel en Scheffer een allegorische figuur, namelijk de personificatie van de roep om Nederlandse culturele herbevestiging, om zo het monster van de multiculturele samenleving te verjagen. Scheffer en vooral Schnabel verzetten zich scherp tegen het multiculturele ideaal: 'multiculturaliteit (...) is geen realistische optie en het is zelfs geen

wenselijke optie', zegt Paul Schnabel.²⁸ Voor hen ligt het 'veilig arriveren' in de herbevestiging van de waarden van het vrije westen. Net zoals Miranna wordt aangemoedigd om zichzelf opnieuw te vinden door een authenticiteitsonderzoek, wordt de Nederlandse samenleving opgeroepen om de eigen geschiedenis, de eigen normen, waarden en verworvenheden te herontdekken en uit te dragen.

Salomon is een bevreemdend boek. Het verhaal is eenvoudig: *boy meets girl* en het gaat mis, maar wat er gebeurt is ondergeschikt aan *hoe* het gebeurt en vooral aan hoe het is geconstrueerd. De roman tart voortdurend de drang van de lezer naar logica, betekenis en lineaire ontwikkeling. De personages zijn niet eenduidig en worden ook nooit echt duidelijk. Iedere herlezing werpt weer nieuwe inzichten en meer verwarring op. De beschrijvingen van de omgeving, vooral van de stad Amsterdam zijn magisch-realistisch; de grens tussen werkelijke en het fantastische, zelfs tussen mens en dier is vervaagd: *Salomon* opereert in een hybride omgeving. Suzanne Baker zegt hierover in de context van magisch-realistische literatuur dat 'this hybrid space (...) makes it difficult to conceive of the "real" as a single world with a single set of rules or laws'.²⁹ De epische realiteit van Vossius die juist een 'single set of rules' verlangt, en die wordt uitgedragen door het collectief Schnabber/Schnabel/Scheffer, snijdt in de wereld van *Salomon* volstrekt geen hout. Sterker nog, in de context van *Salomon* klinkt hun roep om nationale culturele en historische heroriëntatie als een oproep tot ontkenning van de realiteit. Want de echte wereld, de wereld van onbehagen, ligt dichterbij die van de roman van Bouazza. *Salomon* toont immers een wereld waarin veel minder duidelijkheid heerst dan we ons misschien zouden wensen. De wereld van *Salomon* is complex, gefragmenteerd en tegenstrijdig. Deze wereld ondermijnt de mythe van persoonlijke, culturele of nationale eenheid. Net als bij Benali's authenticiteitsheler overtuigt de overzichtelijke, *New Realism*-oplossing van dr. Schnabber niet. De belangrijkste bijdrage van de 'on-Nederlandse auteur' aan het huidige debat ligt wellicht precies daarin: in de oproep om een nationale zoektocht naar authenticiteit niet te laten vervallen in onrealistisch essentialisme.

Noten

- 1 Chiellino (2000), 59. Interculturele literatuur zou 'de Duitse taal en literatuur zodanig sensibiliseren dat de ethnocentrische voorkeuren worden afgebouwd die de omgang met vreemde culturen in de weg staan' [vertaling Louwerse].
- 2 Paasman (1999), 333.
- 3 Titel van de essaybundel van Ad Verbrugge (2004) over de Nederlandse samenleving.
- 4 Achterflap *Hollandse toestanden* van Bas Heijne (2005).
- 5 Verbrugge (2004), 44. Dit inzicht deelt hij met onder anderen Peter Watson: 'Ik ben opgegroeid met een geloof in de wetenschap, in een rationele, vrije wereld. Maar met de opkomst van de ongeremde vrije markt lijkt de wereld op zijn retour te zijn. Yob culture is symptomatisch'. Cf. Tomas Vanheste (2005).

- 6 Scheffer (2000).
- 7 Heijne (2003), 13.
- 8 Heijne (2005), 189. In deze column vertelt Heijne over zijn ontmoeting in een Londens hotel met 'een Hollandse vriend'. Deze vriend, die een pleidooi houdt voor de absolute vrijheid, is Hafid Bouazza.
- 9 De stichting Anno en *Historisch Nieuwsblad* zijn verantwoordelijk voor de organisatie van de 'Week van de geschiedenis'. Anno zegt over zichzelf op de website: 'Anno heeft de opdracht om het historisch besef in Nederland te vergroten. Geschiedenis kan ons vertellen wie we zijn, en hoe dat zo gekomen is. Dit besef draagt bij aan de actieve betrokkenheid van alle deelnemers in de maatschappij' (www.anno.nl/anno/anno/anno/i000238.html).
- 10 Duursma en Kuin (2006).
- 11 Zwaap (2001).
- 12 Opvallend is dat als men positief is, men *Salomon* ook direct tot groot werk bombardeert. Jeroen Vullings (2001) noemt *Salomon* in *Vrij Nederland* vol bewondering 'grandioos gefreak op de vierkante millimeter' en ook Kees 't Hart (2001) in *De Groene Amsterdammer* moedigt zijn lezers aan om 'aan de kant te gaan en bewonderend stil te staan'.
- 13 Etty (2001).
- 14 Van Deel (2001).
- 15 Groes (2003), 140.
- 16 Bouazza (2001), 11.
- 17 De Jongh (2005). Een vergelijkbare literaire constructie is te vinden in Vladimir Nabokovs roman *The eye* (1965) waarin de verteller een succesvollere versie van zichzelf als apart personage opvoert. Bouazza heeft Nabokov veelvuldig geprezen als een van zijn grote voorbeelden.
- 18 Groes (2003), 149.
- 19 Peters (2001).
- 20 Voor een bespreking van een door geografische aanduiding geïnspireerde associatie in het korte verhaal 'Apollien', zie De Graef en Louwerse (2001).
- 21 Ik baseer mijn opmerkingen over Vossius op Spies (1977).
- 22 Spies (1977), 390.
- 23 Spies (1977), 391.
- 24 Spies (1977), 395.
- 25 De verteller vindt de vreemde man die hij Bileam noemt, op een ochtend op zijn balkon. Waar Bileam vandaan komt is onduidelijk, hij is 'in elk geval afkomstig uit een land waarvan je nooit hebt gehoord en dat pas begint te ontstaan door de immigratie' (83). Bileam is moslim en hij brengt zijn dagen door met het kijken naar de televisie in de huizen aan de overkant van de straat. De verteller smijt Bileam op straat nadat Bileam een brief ontvangt die hem arbeidsongeschikt verklaart vanwege zijn slechte ogen.
- 26 Scheffer (2000).
- 27 Ibid.
- 28 Schnabel (2000).
- 29 Baker (1993), 195.

Bibliografie

- BAKER, SUZANNE: 'Binarisms and duality: magical realism and postcoloniality'. *Journal of the South Pacific Association for Commonwealth Literature and Language Studies* 36 (1993). Elektronisch beschikbaar: <http://www.mcc.murdoch.edu.au/ReadingRoom/litserv/SPAN/36/Baker.html> [14 oktober 2006].
- BOUAZZA, HAFID: *Salomon*. Amsterdam, 2001.
- BOUAZZA, HAFID: *Een beer in bontjas. Autobiografische beschouwingen*. Amsterdam, 2004.
- CHIELLINO, CARMINE (RED.): *Interkulturelle Literatur in Deutschland: ein Handbuch*. Stuttgart, 2000.
- DEEL, TOM VAN: 'Bouazza's trip met de Nederlandse taal'. *Trouw* 10 november 2001.
- DUURSMA, MARK EN INGER KUIN: 'Binding voor burgers of museale Betuwelij. Tweede Kamer wil voorstel voor Nationaal Historisch Museum om binding burgers te versterken'. *NRC Handelsblad* 28 juni 2006.
- ETTY, ELSBETH: 'Dwalen door een woordenwoud'. *NRC Handelsblad* 9 november 2001.
- GRAEF, ORTWIN DE EN HENRIETTE LOUWERSE: 'De alteratie van Amsterdam. Hafid Bouazza's liefdesgeschiedenissen'. *Onverwerkt Europa. Jaarboek voor de literatuurwetenschap*. Leuven, 2001, 169-191.
- GROES, BAS: 'Woorddrongen honingtongen'. *Dietsche Warande & Belfort* 148, 1, 139-150 (2003).
- HART, KEES 'T: 'Uitbreidende beelden'. *De Groene Amsterdammer* 24 november 2001.
- HEIJNE, BAS: *Het verloren land. Opmerkingen over Nederland*. Amsterdam, 2003.
- HEIJNE, BAS: *Hollandse toestanden. Nieuwe opmerkingen over Nederland*. Amsterdam, 2005.
- JONGH, REINOUD DE: 'Een hoofd vol persoonlijkheden'. *Psychologie Magazine* maart 2005. Elektronisch beschikbaar: www.ememo.nl/artikel_9.html [14 oktober 2006].
- PAASMAN, BERT: 'Een klein aardrijke op zichzelf: de multiculturele samenleving en de etnische literatuur'. *Literatuur* 16, 9, 324-334 (1999).
- PETERS, ARJAN: 'Op de zachte turelu van dijengewrijf'. *De Volkskrant* 2 oktober 2001.
- SCHAEFFER, PAUL: 'Het multiculturele drama'. *NRC Handelsblad* 29 januari 2000.
- SCHNABEL, PAUL: 'De multiculturele samenleving is een illusie'. *De Volkskrant* 17 februari 2000.
- SPIES, MARIJKE: 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland. Een literatuurhistorisch probleem'. *Spektator* 7, 379-404, (1977-1978). Elektronisch beschikbaar: www.dbnl.org/tekst/spieo1oeapos1/index.htm [13 oktober 2006].
- VANHESTE, TOMAS: 'We leven naar de wetenschap, kunst is puur entertainment'. *Vrij Nederland* 17 december 2005.
- VERBRUGGE, AD: *Tijd van onbehagen. Filosofische essays over een cultuur op drift*. Amsterdam, 2004.
- VULLINGS, JEROEN: 'Tobber Bouazza'. *Vrij Nederland* 24 november 2001.

..... *Wordt vervolgd: de receptie van
Nederlandse migrantenliteratuur* ¹

1. Inleiding

In de afgelopen jaargangen van *Neerlandica Extra Muros* is een interessante discussie gevoerd door Ralf Grüttemeier en Herbert van Uffelen over de mogelijke verschillen in de literatuurwetenschappelijke receptie van Nederlandse migrantenliteratuur in Duitsland en in Nederland.² Ralf Grüttemeier definieerde hierbij migrantenliteratuur als volgt:

Migrantenliteratuur wordt meestal omschreven als de literatuur van schrijvers die niet meer in hun moedertaal of, van de tweede generatie, in de taal van hun ouders schrijven.³

Toegespitst op het Nederlandse literaire systeem zou de definitie van Nederlandse migrantenliteratuur kunnen luiden: ‘door migranten in het Nederlands geschreven literatuur [die functioneert binnen de Nederlandse literatuur]’. Deze omschrijving roept twee vragen op: ten eerste, wat verstaan we dan eigenlijk onder ‘Nederlandse literatuur’ en ten tweede, welke positie neemt migrantenliteratuur in binnen de Nederlandse literatuur?

Het voor de hand liggende antwoord op de eerste vraag luidt: ‘Nederlands-talige literatuur’ tegenover niet in het Nederlands geschreven, wel of niet vertaalde, literatuur, zoals ook de omschrijving van Grüttemeier behelsde. Dit talige criterium levert echter niet zo’n eenduidige afbakening op als men op het eerste gezicht zou verwachten. Er dreigen allerlei ‘grensconflicten’ bij ‘migranteliteratuur’ – ook wel ‘allochtonenliteratuur’, ‘interculturele literatuur’ of ‘multiculturele literatuur’ genoemd.⁴ Een eenvoudig voorbeeld kan deze kwestie direct reliëf geven.

De Joegoslavische auteur Antonije Zalica werd in Sarajevo geboren, in 1959. Hij studeerde algemene literatuurwetenschap en filosofie. Hij schreef verhalen, gedichten en toneelstukken en nam enkele korte films op. In december 1993 verliet hij Sarajevo en tegenwoordig woont hij in Amsterdam. Hij schreef in Amsterdam een boek – in het Servo-Kroatisch – over de strijd in zijn geboorteland. Het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds (NLPVF) en het Fonds voor de Letteren (FvdL) besloten hem op te nemen in hun serie introductiedossiers over niet-westerse schrijvers die in Nederland wonen.

Deze introductiedossiers worden uitgegeven om de interesse van Nederlandse uitgevers voor het werk van deze categorie schrijvers op te wekken. Dit initiatief had resultaat, want in maart 2001 verscheen van Zalica *Gele sneeuw* bij Meulenhoff. Het oorspronkelijk Servo-Kroatische manuscript werd hiervoor vertaald in het Nederlands. Vóór de vertaalde roman was er dus geen uitgegeven werk in de brontaal. Er bestaat alleen een manuscript in het Servo-Kroatisch en in Bosnië kan men dit werk niet in de eigen taal kopen. Hier wordt dus afgeweken van de gebruikelijke gang van zaken, waarin een uitgave in het ene literaire systeem via een vertaling in het andere literaire systeem terecht komt.

Impliceert deze hierboven beschreven gang van zaken dat de roman *Gele sneeuw* in het Nederlandse literaire systeem ontstond en als Nederlandse literatuur werd ontvangen? Op grond van talige criteria kan daar geen sprake van zijn: het boek is oorspronkelijk niet in het Nederlands geschreven (en valt dus ook buiten de omschrijving van Grüttemeier). Volgens institutionele criteria klopt de bewering wel: de roman is letterlijk in Nederland geschreven en functioneert in het Nederlandse literaire systeem. De vraag blijft hoe *Gele sneeuw* binnen het Nederlandse literaire systeem gepositioneerd wordt: als Nederlandse literatuur of buitenlandse literatuur? *Gele sneeuw* wordt positief ontvangen. De recensenten besteden vooral aandacht aan de thematiek van de roman: de belegering van Sarajevo en de schrijver als vluchteling. Er wordt opvallend genoeg in niets gerefereerd aan de Nederlandse literatuur of aan de Servo-Kroatische literatuur. Uit geen enkele kritiek blijkt dat men de roman tot de Nederlandse literatuur rekent, noch dat men *Gele sneeuw* als een vertaald werk beschouwt. Terzijde: Zalica heeft inmiddels de Nederlandse nationaliteit verworven.

Het voorbeeld *Gele sneeuw* blijkt overigens nog gecompliceerder: de roman verscheen eerder al in Polen en kwam vlak na de Nederlandse uitgave ook uit in Duitsland. Er waren dus drie literaire systemen waarin een literaire vertaling zonder brontekst bijna gelijktijdig ging functioneren.

Vanuit een institutioneel perspectief kan men spreken van een interessante situatie in het Nederlandse literaire veld. Belangrijke subsidiënten zoals het FvdL en het NLPVF voeren een gericht intercultureel beleid, zoals al bleek uit de introductiedossiers over niet-westerse schrijvers die in Nederland wonen en die een bijdrage zouden kunnen leveren aan de culturele diversiteit. Ik citeer de website van het FvdL:

De nadruk ligt in eerste instantie op talentvolle auteurs die (nog niet) in het Nederlands schrijven en nog geen boek in het Nederlands gepubliceerd hebben. Deze auteurs zouden een plaats moeten krijgen in het Nederlandse literaire landschap.⁵

Migranten- of allochtonenliteratuur – wel of niet vertaald – lijkt dus enerzijds als een aparte categorie gezien te worden, maar tegelijkertijd proberen de literaire subsidiegevers deze literatuur te incorporeren in het Nederlandse literaire systeem. Hierbij speelt de positionering van de allochtone auteur door de uitgeverij (en natuurlijk de opstelling van de auteur zelf) ook een rol.

Bij de positionering van immigrantenliteratuur spelen vele actoren in het literaire veld een rol. Aan de productiekant zijn dat bijvoorbeeld de auteurs en de uitgeverijen en aan de receptiekant de recensenten en de lezers. Hoe wordt door de Nederlandse kritiek in het Nederlands geschreven literatuur van allochtone auteurs ontvangen? Hoe denken de allochtone auteurs zelf over deze kwestie? Tijdens de Boekenweek van 2001, met als thema *Schrijven tussen twee culturen*, verzette een aantal migrantenauteurs zich fel tegen het etiket 'allochtonenliteratuur'. Breure & Brouwer reconstrueerden het debat rondom het genoemde boekenweekthema. De argumentatie kan volgens hen als volgt samengevat worden: wanneer het boeken van migrantschrijvers betreft, zou de literaire kritiek zich vooral op de afkomst van de auteur en diens interculturele thematiek richten. Voor eventuele literaire kwaliteiten van het werk zou er weinig tot geen aandacht zijn. Dit zou tot gevolg hebben dat migrantschrijvers en hun boeken binnen het literaire veld een aparte plaats toegewezen krijgen en worden afgezonderd van de niet-migrantschrijvers.⁶

Er is inmiddels enig wetenschappelijk onderzoek verricht naar de plaats die migrantenliteratuur binnen het literaire veld inneemt.⁷ In de bijdragen van Grüttemeier en Van Uffelen werd bijvoorbeeld gedebatteerd over de 'verschillen in de literatuurwetenschappelijke omgang met migrantenliteratuur in Nederland en in Duitsland'.⁸ Mij viel hierbij op dat beide wetenschappers voorbij gingen aan het *moment* waarop de receptie plaatsvond, in relatie tot de *positionering* van de onderzochte auteur in het literaire bron- en doelsysteem. Met andere woorden: de historische dimensie van het literaire veld lijkt buiten beschouwing gelaten te worden. Van Uffelen merkt wel op dat bij een vertaling 'naast het feit dat deze auteur een migrant (in een ander land) is ook de onder-tussen verworven status als auteur een rol [speelt]',⁹ maar verbindt hier verder geen consequenties aan bij de interpretatie van de daaropvolgende recensies. Mijns inziens speelt de 'verworven status als auteur' een ruimere rol, niet alleen bij vertalingen.

Migrantenliteratuur is geen statisch gegeven. Men kan zich eenvoudig voorstellen dat de zesde roman van een migrantauteur anders behandeld wordt dan zijn literaire debuut,¹⁰ en men kan zich ook voorstellen dat de aanwezigheid van migrantenliteratuur in de loop van de tijd een ontwikkeling in de literatuurwetenschappelijke receptie ten aanzien van deze literatuur (én de Nederlandse literatuur) teweeg brengt. Met dit artikel hoop ik deze overwegingen te onderbouwen en gegevens aan te dragen ten bate van de discussie over de receptie van migrantenliteratuur. Ik presenteer mijn bevindingen in de vorm van een casus.

Bepaalde polysysteemtheoretici menen dat migrantenliteratuur een aantal gemeenschappelijke kenmerken heeft. Daarbij zou migrantenliteratuur een aantal fasen doormaken, zowel in thematiek en vorm van de boeken als ook in de receptie van deze literatuur. De algemene these luidt dat een auteur in het begin als buitenlands, of in ieder geval als allochtoon beschouwd wordt vanwege de thematiek van zijn werk; en voorts dat hij zelf ook worstelt met zijn iden-

titeit. Naarmate zijn oeuvre groeit en zijn literaire positie zich ontwikkelt, wordt de migrantauteur steeds meer geassimileerd door het literaire doelsysteem.

Barbara Fennell onderzocht deze these voor de Duitse migrantenliteratuur in haar boek *Language, literature and the negotiation of identity*. Er kunnen volgens haar drie fases in de ontwikkeling van migrantenliteratuur – binnen het individuele oeuvre van een allochtone auteur – gedefinieerd worden in termen van strijd. In de eerste fase staat het verlies van de identiteit centraal. De strijd om stem te krijgen om over dit verlies te spreken wordt *pre-literatuur* genoemd; deze literatuur hoeft nog niet in de doeltaal geschreven te zijn. De voornaamste kenmerken hiervan zijn: gedichten, korte verhalen, een eenvoudige verhaallijn, zwart-wit beschreven verschillen tussen herkomstland en vestigingsland, en een op zeer directe manier verwoorde boodschap. De tweede fase is de strijd om erkenning van de geschreven werken als literaire werken. In deze fase wordt een nieuwe identiteit opgebouwd. De bijbehorende literatuur wordt *migrantenliteratuur* genoemd. De voornaamste kenmerken hiervan zijn: een grotere verscheidenheid in de vorm, een breder spectrum aan thema's, wel (nog) vaak betrekking hebbend op het migrant-zijn. In de derde fase is er strijd om toelating tot het *establishment* van de literatuur van het vestigingsland. Allochtone auteurs willen dan hun werk beoordeeld zien naar deze maatstaven en willen af van het label 'exotische literatuur'. Een goede illustratie hiervan is het eerder genoemde debat tijdens de Boekenweek van 2001. In deze laatste fase vindt consolidatie van de opgebouwde identiteit plaats. De voornaamste kenmerken hiervan zijn: een grote verscheidenheid wat betreft vorm, stijl etc. en een grote verscheidenheid in thematiek. Ook al wijkt een aantal aspecten zoals 'stijl' af van de *mainstream*-literatuur, het literaire werk is er wel onderdeel van geworden. Het is op deze plaats belangrijk om nogmaals te benadrukken dat dit model over de ontwikkelingen binnen het oeuvre van een niet-westerse migrant gaat en niet over de tweede generatie allochtone auteurs.¹¹

De vraag rijst nu of zich in het Nederlandse literaire systeem dezelfde ontwikkelingen hebben voorgedaan of voordoen. Hoe worden allochtone auteurs gerecipieerd, hoe gaan zij functioneren in het Nederlandse literaire systeem en welke actoren en factoren zijn hierbij betrokken? De receptie zal uitdrukkelijk vanuit een institutioneel kader onderzocht worden. Er zullen geen uitspraken gedaan worden over de inhoud of de kwaliteit van het literaire werk van Kader Abdolah, de auteur die het onderwerp van de casus zal vormen.

2. De casus: Kader Abdolah

Een auteur als Kader Abdolah past als politiek vluchteling binnen de literaire traditie van de van oorsprong niet-Nederlandse schrijvers die in Nederland wonen en in het Nederlands schrijven en publiceren. Uitgeverij De Geus, bekend om haar multiculturele fonds, geeft het werk van Kader Abdolah uit. Hieronder wordt een aantal (institutionele) aspecten besproken dat invloed gehad kan hebben op de ontwikkeling van het oeuvre van Abdolah en op de ontvangst van zijn werken in het Nederlandse literaire systeem.

2.1. De thematiek van het oeuvre van Kader Abdolah

Kader Abdolah werd geboren in 1954 in Iran. Hij is een nakomeling van een groot Perzisch schrijver en dichter die in Abdolah's verhalen menigmaal terugkeert. In 1985 moest Abdolah om politieke redenen uit Iran vluchten en in 1988 kwam hij in Nederland terecht. Hier leerde hij de taal en schreef hij vijf jaar later zijn eerste verhalenbundel *De adelaars*. Het genre 'korte verhalen' is kenmerkend voor de eerste fase van migrantenliteratuur. Abdolah schreef de verhalen direct in het Nederlands, maar deze werden wel intensief geredigeerd. Abdolah presenteert zijn boodschap op een directe manier: de verhalen gaan over het leven als vreemdeling in een andere cultuur en geven een beeld van het leven in een opvangcentrum. Dit strookt perfect met de beschrijving van de eerste fase, 'pre-literatuur', in het model van Fennell.

In 1995 verscheen de tweede verhalenbundel *De meisjes en de partizanen*. Het verhaal van de balling wordt vervolgd. 'Heimwee' en 'ballingschap' vormen de voornaamste thema's. Dan schrijft Abdolah zijn eerste roman: *De reis van de lege flessen* (1997). In deze roman staat 'ballingschap' nog steeds centraal, maar wordt het thema universeeler uitgewerkt. Abdolah beschrijft niet alleen het leven van de vluchteling Bolfazl in een Nederlandse nieuwbouwwijk, maar ook het verhaal van homobuurman Renee die ook een buitenstaander blijkt. Dit correleert positief met de eerder beschreven tweede fase.

Spijkerschrift (2000) is een omvangrijke roman over een manuscript van een doofstomme vader Aga Akbar in Perzië, dat zijn zoon later in Nederland probeert te ontcijferen. De geschiedenis speelt zich grotendeels af in Iran. De relatie tussen herkomstland en vestigingsland wordt gerepresenteerd door de zoon. *Spijkerschrift* wordt als omslagpunt gezien in het schrijverschap van Abdolah. De thema's 'migratie' en 'ballingschap' krijgen steeds meer een commuun karakter. Dit is nog duidelijker te zien in de roman *Portretten en een oude droom* (2003) waarin Abdolah verslag doet van een reis in Zuid-Afrika. Hier ontbreekt Nederland volledig.

In 2005 verscheen Abdolah's voorlopig laatste roman: *Het huis van de moskee*, een familiegeschiedenis die zich geheel in Iran afspeelt. Al is de verhaalde geschiedenis zeer autobiografisch, er is geen sprake meer van de eerdere bannelingenproblematiek, behalve waar de vlucht van verscheidene personen ter sprake komt. De vertelling richt zich in ieder geval geheel op de interne ontwikkelingen in Iran. Is er sprake van de derde fase van migrantenliteratuur, zoals beschreven in het model van Fennell? De roman blijft zich duidelijk onderscheiden van de Nederlandse *mainstream*-literatuur, mede doordat de roman geschreven is in de Perzische verteltraditie, waarbij het verhaal centraal staat. In de westerse moderne romantraditie wordt meer waarde gehecht aan de innerlijke ontwikkeling van de personages. Dit specifiek Perzische literaire genre komt naar voren in de stijl, de opbouw, de structuur en het (mannelijke) perspectief van *Het huis van de moskee*. De Nederlandse literaire kritiek reageerde daar bij het bespreken van de roman dan ook op, hetgeen in paragraaf 2.3 over de receptie van Abdolah's oeuvre nog ter sprake zal komen.

2.2. De positionering door de uitgeverij

Uitgeverijen ondernemen allerlei activiteiten om hun auteurs zo goed mogelijk te positioneren binnen het Nederlandse literaire veld. Zeer bepalend voor de positionering van een auteur is het boekomslag. Niels Bakker, in 2005 researchmasterstudent aan de Rijksuniversiteit Groningen, heeft een analyse gemaakt van de boekomslagen van allochtone auteurs in het fonds van uitgeverij Vassalucci en uitgeverij De Geus. Hij beschrijft hoe het boekomslag vaak de eerste kennismaking van een lezer met een boek is. In dit opzicht heeft het omslag een grote communicatieve waarde voor de uitgever, als start van de symbolische productie van een boek. Onder symbolische productie wordt in deze context verstaan 'de toekenning van eigenheid (eigenschappen) en kwaliteit (waarde) aan literaire werken, hun classificatie (naar soort) en hun rangordening (in vergelijking met andere werken)'.¹² Een potentiële koper leest allereerst en bijna altijd het omslag van een boek. Dat geldt ook voor recensenten en wetenschappers, die vanzelfsprekend een belangrijke rol spelen in de symbolische productie. Het is wel goed om hier op te merken dat omslagteksten doorgaans tot stand komen in samenwerking met de auteur, al is de uitgever altijd de verantwoordelijke voor het eindresultaat.

Uitgevers presenteren een schrijver door in de omslagtekst bepaalde gegevens te verschaffen.¹³ Gerrits¹⁴ onderscheidt drie soorten informatie: de globale inhoud van het boek, een aantal citaten uit positieve recensies en achtergrondinformatie over de schrijver. Hierbij kan ook verwezen worden naar eerder werk van de auteur, naar het genre of naar vergelijkbaar werk van een andere auteur, omdat dit veel gebruikte keuzecriteria voor het kopen van een boek zijn.

Er is sprake van een ontwikkeling in de wijze waarop Abdolah door middel van de boekomslagen wordt gepresenteerd. Aan zijn niet-westerse afkomst wordt in iedere omslagtekst aandacht geschonken, maar de wijze waarop dit gebeurt verschilt. De eerste twee zinnen van de omslagteksten van zijn boeken *De meisjes en de partizanen* (1995) en *De reis met de lege flessen* (1997) zijn precies hetzelfde:

Kader Abdolah (Iran, 1954) vertegenwoordigt een lange traditie in de Perzische literatuur. De dictatuur in Iran dwong hem te vluchten en hij vestigde zich in 1988 in Nederland.

Abdolah wordt in deze omslagteksten neergezet als een vluchteling voor de dictatuur in Iran. Volgens de omslagtekst van *Spijkerschrift* (2000) 'vluchtte' hij, zonder dat erbij wordt gemeld waarvoor. In *Karavaan en Portretten en een oude droom* (2003) 'verblijft' hij sinds 1988 in Nederland, zonder dat het woord 'vluchten' wordt genoemd. In *Een tuin in de zee* (2001) staat zijn afkomst tussen haakjes achter zijn naam, zonder dat er details over zijn migratieverleden vermeld worden. Er wordt dus steeds minder aandacht gevestigd op zijn afkomst en de omstandigheden waaronder hij naar Nederland is gekomen. Daarentegen neemt de informatie over Abdolah's oeuvre en successen in de flapteksten juist toe. In de omslagtekst van *Portretten van een oude droom* wordt

bijvoorbeeld een uitgebreide beschrijving gegeven van eerdere werken van Abdolah.

Een vergelijkbare ontwikkeling treedt op bij het benoemen van de literaire context waartoe Abdolah behoort. In de eerste omslagteksten werd Abdolah expliciet binnen de Perzische literatuur gepositioneerd. Op de omslag van *Spijkerschrift* neemt hij 'een aparte positie in binnen de Nederlandse literatuur' en bij *Een tuin in zee* is hij zelfs 'niet meer weg te denken uit de Nederlandse literatuur'. Uit het feit dat er met geen woord meer over Abdolah's positie gerept wordt in de omslagtekst van *Karavaan* en *Portretten en een oude droom*, kan afgeleid worden dat de uitgeverij de discussie als een gepasseerd station beschouwt en dat Abdolah vanzelfsprekend binnen het Nederlandse literaire systeem hoort.

2.3. De receptie in de literaire kritiek en Abdolah's eigen optreden

In de literaire kritiek¹⁵ wordt Abdolah in eerste instantie als balling gepositioneerd. De term balling heeft dan overigens geen negatieve connotatie in verband met zijn schrijverschap. Meerdere malen wordt opgemerkt dat zijn werk een unieke positie inneemt in de Nederlandse literatuur. Abdolah wordt geroemd om de manier waarop hij de verhouding tussen de twee culturen weet weer te geven.

Abdolah wordt gekarakteriseerd als vluchteling die de bibliotheek ingaat om aan de hand van de grootste Nederlandse schrijvers te leren lezen. Omdat Mulisch toch wat te lastig bleek, zo gaat het verhaal, begon hij bescheidener met *Jip en Janneke* van Annie M.G. Schmidt. Deze anekdote komt telkens terug, in interviews, recensies en achtergrondartikelen. Het mag dan ook geen verrassing heten dat Abdolah dit verhaal zelf nadrukkelijk de wereld in heeft geholpen. De zo opgeroepen positie, tussen Harry Mulisch en Annie M.G. Schmidt, is het beeld dat Abdolah ons van zichzelf wil geven: tussen de uiterste grootheden van het Nederlandse literaire domein. Dat lijkt geen slechte keus.

Opvallend was verder dat de wat ouderwets aandoende term 'balling' of 'getuigenschrijver' in bijna iedere recensie terugkeerde. Ook dit bleken Abdolah's eigen begrippen. Hij wilde het verhaal vertellen van alle ballingen. Bijna alle recensenten namen deze termen klakkeloos over wanneer zij Abdolah en zijn werk wilden typeren. Dorleijn en Van Rees hebben dit soort beeldvorming, op grond van Bourdieus veldtheorie, beschreven. Ze stellen dat beeldvorming over literaire werken gekenmerkt wordt door orkestratie: de uitspraken en oordelen van verschillende literatuurbeschouwers gaan in de loop van de tijd steeds meer op elkaar lijken. Uit geschiedenissen van de receptie van het werk van een auteur blijkt dat critici in de loop van de tijd teruggrijpen op eerdere kritieken en op uitspraken van de auteur zelf. Binnen de ideologie van de auteur als schepper, wordt de auteur in staat geacht om de achterliggende motieven, intenties en betekenissen van het eigen werk te kunnen doorgronden of althans te kunnen controleren. De inbreng van auteurs zelf in de beeldvorming mag derhalve niet onderschat worden.¹⁶

Dit wordt door deze casus over Abdolah bevestigd. In de kritieken op de

eerste verhalenbundels valt op dat veel aandacht uitgaat naar zijn schrijfstijl en naar zijn snelle verovering van de Nederlandse taal. Ook komt de achtergrond van Abdolah ruimschoots aan de orde, evenals de thematiek van zijn werk: 'ballingschap' en 'de kloof tussen twee culturen'. Zijn werk wordt zonder uitzondering positief besproken, waarbij het oordeel op literaire argumenten gebaseerd wordt; de afkomst en het feit dat Abdolah zo snel Nederlands geleerd heeft, worden echter wel genoemd. Er worden (nog) geen vraagtekens gezet bij de literaire waarde van Abdolah's werk.

Uit de recensies van *De reis van de lege flessen* blijkt minder aandacht voor de afkomst van de auteur. De stijl wordt nu door twee recensenten bekritiseerd, waarbij in het ene geval zijn afkomst wél en in het andere geval zijn afkomst juist niet wordt gebruikt in de argumentatie. Het feit dat Abdolah snel Nederlands geleerd heeft, lijkt bij een aantal recensenten mee te wegen in de waardering van de stijl. Dit is echter niet het enige beoordelingscriterium, want ook de literaire waarde ervan – getypeerd als 'het heldere taalgebruik' bijvoorbeeld – wordt genoemd. Opvallend was een vergelijking met Elsschot en Nescio. De eenvoudige zinnnetjes van Abdolah doen de recensent aan deze beide schrijvers denken.¹⁷

Een groter compliment lijkt dan zelfs nog dat Abdolah volgens een andere recensent 'vooralnog met zijn compacte, hoekige, nadrukkelijke en bewonderenswaardig heldere taalgebruik in de eerste plaats op zichzelf [lijkt].'¹⁸ Dit soort omschrijvingen hebben, gezien vanuit de veldtheorie, zeker invloed op de positie van een schrijver in het literaire veld. Nescio en Elsschot nemen belangrijke posities in in het literaire veld, zij behoren tot de literaire canon. Als Abdolah met hen vergeleken wordt, heeft dit invloed op zijn status als literair auteur. Het betekent in de eerste plaats dat hij niet met een andere allochtone of Perzische schrijver vergeleken wordt, hetgeen inhoudt dat hij meetelt in de canonstrijd in het *Nederlandse* literaire veld. En dat hij daarnaast in de eerste plaats op zichzelf lijkt, zoals deze recensent schreef, is uiterst positief te noemen. Abdolah hoort bij de Nederlandse auteurs, maar onderscheidt zich blijkbaar ook weer van andere Nederlandse auteurs. Aangezien het in het literaire veld bij de symbolische productie vooral om onderscheiding ten opzichte van andere werken of auteurs gaat, is dit van grote waarde voor de positie van Abdolah in het Nederlandse literaire veld.

Overigens positioneert Abdolah zichzelf in de roman *Spijkerschrift* ook nadrukkelijk binnen de Nederlandse literatuur door de vorm van zijn roman te relateren aan 'het pak van Sjaalman' en door diverse malen te refereren aan verhalen en gedichten uit de Nederlandse literatuur. Er wordt bijvoorbeeld gevraagd waarom alle vogels al aan hun nesten begonnen zijn, behalve de hoofdpersoon van *Spijkerschrift*, Akbar.¹⁹ *Spijkerschrift* wordt, zoals gezegd, als het omslagpunt in zijn oeuvre gezien. In de termen van het migrantenliteratuurmodel zou deze omslag vertaald kunnen worden naar de derde fase. Ik citeer uit een van de recensies: 'Zijn heimwee en buitenstaanderschap zijn niet langer meer de drijfveer voor zijn schrijverschap. Nu de schrijver "thuis" is, durft hij op zoek te gaan naar wat hij achterliet'.²⁰ Dit gaat over *Portretten en een*

oude droom, waar de plaats van handeling Zuid-Afrika is. *Het huis van de moskee*, de meest recente roman, wordt als het *magnum opus* van Abdolah gezien. Er klinkt nu wel veel kritiek op de literaire structuur en op allerlei literaire aspecten. Elsbeth Etty schrijft bijvoorbeeld:

Maar ik heb mijn twijfel bij de bewering dat we in dit boek de poëtische geest van het Perzisch tegenkomen. Dat zou me tegenvallen als niet-kenner van de Perzische literaire traditie. Kader Abdolahs taal is eerder onbeholpen dan lyrisch en weinig beeldend. [...] *Het huis van de moskee* is dan ook niet in de eerste plaats een literaire prestatie, maar een morele. Het is, moet je aannemen, een autobiografische reflectie.²¹

Abdolah wordt met de Nederlandse maat gemeten, aan de Nederlandse taal en aan de Nederlandse literaire normen.

2.4. Overige institutionele aanwijzingen

Andere aanwijzingen voor de positie van Abdolah in het Nederlandse literaire systeem zijn literaire prijzen – een indicatie voor de erkenning van literair werk – en literaire nevenactiviteiten.

Inmiddels heeft Abdolah een aanzienlijk aantal prijzen gekregen. De bundel *De adelaars* werd direct bekroond met het Gouden Ezelsoor, de jaarlijkse prijs voor het best verkochte debuut. De verhalenbundel *De meisjes en de partizanen* werd goed ontvangen en verscheen op de *longlist* van zowel de AKO- als de Libris-literatuurprijs. Er volgden diverse prijzen voor culturele verdiensten: in 1995 het Charlotte Köhler-stipendium voor *De meisjes en de partizanen*, in 1997 de ASN-ADO-Mediaprijs voor zijn wekelijkse column 'Mirza' in *de Volkskrant*, in 1998 de Mundial Award voor zijn landelijke verdiensten op het gebied van internationale samenwerking, vrede en veiligheid, in 2000 een koninklijke onderscheiding voor zijn inzet op het gebied van literatuur, internationale samenwerking en vrede en in 2001 de E. du Perronprijs voor zijn gehele oeuvre. In 2004 werd Abdolah onderscheiden met een Franse ridderorde.

Literaire nevenactiviteiten duiden op een zichtbare presentatie en een actieve positie in het Nederlandse literaire systeem. Hieronder valt bijvoorbeeld Abdolah's columnistenschap voor *de Volkskrant* onder het pseudoniem 'Mirza', dat kroniekschrijver betekent (vanaf 1997). In 1998 verscheen al de eerste bundeling van deze columns. Hij verzorgt verder allerlei literaire optredens in het land en was te gast bij 'Zomergasten', een televisieserie van de VPRO. Voor de provincie Overijssel schreef hij enkele boekjes waarbij een tentoonstelling werd gemaakt. Door deze activiteiten werd Abdolah als auteur een publiek persoon. Zijn boeken zijn inmiddels vertaald in het Duits, Frans, Italiaans en Spaans. Abdolah werd hierdoor een representant van de Nederlandse literatuur.

In het Nederlandse literaire landschap speelt Abdolah dus een zeer zichtbare rol, zeker nu hij in 2007 gastschrijver is aan de Universiteit Leiden. In de context van de veldtheorie en canoniseringstermen is dit een zeer belangrijke

gebeurtenis. Een citaat hierover uit het krantenbericht in *de Volkskrant* van 19 april 2006: 'De in Iran geboren auteur geeft een werkcollege over de literaire aspecten van de koran'. In het citaat wordt weliswaar melding gemaakt van Abdolah's afkomst, maar geen relatie gelegd met vluchtelingen- of migrantenproblematiek, ballingschap of het leven tussen twee culturen. De auteur staat voor een universeel én literair onderwerp: de literaire aspecten van de koran. Hij onderwijst de Perzische tradities, namelijk de literaire aspecten van de koran, in een Nederlandse literaire (en wetenschappelijke) context.

3. Slot

Behoort Abdolah nu tot de Nederlandse literatuur, als we de afbakening van het begrip Nederlandse literatuur even laten rusten? Volgens talige criteria luidt het antwoord bevestigend, want Kader Abdolah schrijft in het Nederlands. Hij behoudt wél, mede door zijn eigen inzet, een positie als schrijver tussen, of positiever, boven twee culturen in de literatuurkritiek. De hierboven beschreven institutionele aspecten rondom het werk van Abdolah (presentatie, beeldvorming, receptie, prijzen en literaire nevenactiviteiten) werken op elkaar in en bepalen de positionering van Abdolah op een bepaald moment in het Nederlandse literaire systeem. Mijn gevolgtrekking luidt dan ook dat Abdolah is geassimileerd binnen het Nederlandse literaire systeem en dat de verschillende fases van het migrantenliteratuurmodel in grote lijnen in zijn werk en in de receptie van zijn werk weerspiegeld worden. Door middel van deze casus heb ik de vraag naar de receptie (en positie) van migrantenliteratuur binnen het Nederlandse literaire veld verkend. De gepresenteerde gegevens vormen een aanleiding om te veronderstellen dat de historische dimensie van het literaire veld (in meerdere opzichten) van belang kan zijn in de discussie over (vergelijkend) receptieonderzoek. Het migrantenliteratuurmodel van Fennell lijkt daarbij aanvullende perspectieven te kunnen bieden.

Noten

- 1 Deze bijdrage is een bewerking van een voordracht gehouden op de studiedag van de Onderzoeksschool Literatuurwetenschap, 21 april 2006 te Utrecht.
- 2 *NEM*, 3, 13–25 (oktober 2001); *NEM* 1, 1–11 (februari 2005); *NEM*, 1, 10–23 (februari 2006).
- 3 *NEM* 1, 1 (februari 2005).
- 4 In deze bijdrage zullen deze termen overigens grootmoedig naast en door elkaar gebruikt worden.
- 5 Website Stichting Fonds voor de Letteren, [geraadpleegd op 21 augustus 2006].
- 6 Breure en Brouwer: 'Een reconstructie', 392.
- 7 Agterberg; Benzakour; Breure en Brouwer; *Literatuur* 1999, 6.
- 8 Van Uffelen, 'Wie zoekt, die vindt'. *NEM*, 1, 10–20 (februari 2006).
- 9 *Ibidem*, 12.
- 10 Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het proces van 'orkestratie' door recensenten, zie hiervoor paragraaf 2.3 van dit artikel.
- 11 Zie o.a. het artikel van Anbeek over Marokkaans-Nederlandse auteurs in het speciaalnummer van *Literatuur*, 1999, 6.
- 12 Dorleijn en Van Rees (red.): *De productie van literatuur*, 18.
- 13 De navolgende paragraaf leunt – letterlijk – zwaar op het genoemde onderzoek van Niels Bakker in het kader van een masteronderzoekcollege Nederlandse moderne letterkunde aan de RuG in 2005, waarvoor ik veel dank verschuldigd ben.
- 14 Gerrits: 'Flaptekst: kort, helder en zonder superlatieven', 12–13.
- 15 Het onderzochte corpus bestaat uit recensies van alle publicaties van Kader Abdolah in Nederland, op basis van Literom en Lexus-Nexus Newportal. Deze krantenbank omvat de archieven van de grote landelijke dagbladen *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant*, *Trouw*, *Algemeen Dagblad*, *Het Parool* en *Het Financieele Dagblad*.
- 16 Van Rees en Dorleijn: *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld*, 19.
- 17 Ingrid Hoogervorst: 'De reis van de lege flessen', *De Telegraaf* 4 april 1997. Janet Luis merkte op dat als er van invloed gesproken kan worden, Nescio te noemen is. Janet Luis: 'Twee werelden moeiteloos in elkaar geschoven: bijna mythische roman van Kader Abdolah', *NRC Handelsblad* 21 maart 1997.
- 18 *NRC Handelsblad* 21 maart 1997.
- 19 Terzijde toch een inhoudelijke opmerking: er is wel een aantal fouten in de aangehaalde literatuur geslopen; zo is het bijvoorbeeld spijtig dat Pluizer als het hondje van de kleine Johannes wordt opgevoerd.
- 20 Ingrid Hoogervorst: '*Spijkerschrift*' leest als Perzisch sprookje, *De Telegraaf* 21 april 2000.
- 21 Elsbeth Etty: 'Iedereen moet verwijderd worden; Kader Abdolaha levenswerk is in de eerste plaats een morele prestatie', *NRC Handelsblad* 2 december 2005.

Bibliografie

- AGTERBERG, RIES: 'Heimwee naar een land dat niet meer bestaat'. Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.): *Kunsten in beweging. Cultuur en migratie in Nederland*. Den Haag, 2004, 289-304.
- BENZAKOUR: 'Een groteske woordkunstenaar in domineesland'. Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.): *Kunsten in beweging. Cultuur en migratie in Nederland*. Den Haag, 2004, 305-322.
- BREURE, MARNEL EN LIESBETH BROUWER: 'Een reconstructie van het debat rond migrantenliteratuur in Nederland'. Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.): *Kunsten in beweging. Cultuur en migratie in Nederland*. Den Haag, 2004, 381-396.
- DORLEIJN, GILLIS J. EN KEES VAN REES (RED.): *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Bussum, 2006.
- FENNELL, BARBARA: *Language, literature and the negotiation of identity: foreign worker German in the Republic of Germany*. London etc., 1997.
- GERRITS, A.: 'Flaptekst: kort, helder en zonder superlatieven'. *Boekblad* 163, 12-13 (1996).
- GRÜTTEMEIER, RALF: 'Migrantenliteratuur in de Nederlandse en Duitse letteren'. *Neerlandica Extra Muros* 39, 3, 13-25 (oktober 2001).
- GRÜTTEMEIER, RALF: 'Nederlandse migrantenliteratuur in Duitse vertaling. Een receptieonderzoek naar de journalistieke literatuurkritiek'. *Neerlandica Extra Muros* 43, 1, 1-11 (februari 2001). *Literatuur* 16, 6 (1999), speciaalnummer *Literaturen in het Nederlands*.
- PITERS, R.: *Is dit boek wat voor mij? Genreherkenning en voorkeursvorming op basis van het boekomslag*. Maastricht, 2000. Proefschrift Katholieke Universiteit Brabant.
- REES, C.J. VAN EN G.J. DORLEIJN: *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld: Aandachtsgebied literaturopvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap*. 's-Gravenhage, 1993.
- STICHTING FONDS VOOR DE LETTEREN: website www.fondsvoordeletteren.nl/bijzondereact.php3 [geraadpleegd op 21 augustus 2006].
- UFFELEN, H. VAN: 'Wie zoekt, die vindt... Nederlandse migrantenliteratuur in Duitse vertaling, zum Zweiten!' *NEM*, 1, 10-23 (februari 2006).

..... *De contouren van een Nederlandse
schrijftraditie in Zuid-Afrika
tussen 1652 en 1925*

Het enige gedenkteken voor het Nederlands staat niet aan de taalgrens met Wallonië, maar een paar duizend kilometer zuidelijker in het plaatsje Burgersdorp, in Zuid-Afrika. Het werd in 1893 opgericht ter herinnering aan het feit dat het de regio Burgersdorp was die erop had aangedrongen om het Hollands (de term voor Nederlands in Zuid-Afrika) als voertaal in het parlement van de Kaapkolonie naast het Engels te gebruiken. Het marmeren beeld in de gedaante van een elegante vrouw werd echter al in 1901 het slachtoffer van de Boerenoorlog. Engelse soldaten trokken het omver en hadden, dacht men toen, de brokstukken in zee gegooid. Als verzoeningsgebaar schonk de Engelse koloniale overheid in 1907 aan Burgersdorp een replica van het originele beeld dat op het voetstuk van het verdwenen beeld geplaatst werd. Ongeveer vijfentwintig jaar later werd het originele beeld, onthoofd en zonder armen, op een flinke afstand van Burgersdorp per toeval teruggevonden op een vuilnishoop. Het verminkte standbeeld is vervolgens op een nieuw voetstuk achter de replica geplaatst. Sindsdien staan de beelden zusterlijk achter elkaar in een stil parkje in Burgersdorp. Ter gelegenheid van de herdenking van de petitie die de Burgerdorpers in 1882 hadden ingediend om 'Hollands' als parlementstaal te erkennen, is het parkje in 1982 opgesierd met een donkerbruin bakstenen poortje met met daarop de woorden 'Ons Taal', wat in 1982 alleen het Afrikaans kan betekenen. Sindsdien is het Taalmonument in Burgersdorp officieel een gedenkteken van het Afrikaans en is zijn oorspronkelijke betekenis in vergetelheid geraakt (Huigen 1996: 1-2).¹

De Burgersdorpse standbeelden maken de dubbelzinnige plaats van het Nederlands in de Zuid-Afrikaanse geschiedenis duidelijk. De sporen zijn voor wie ze zoekt onmiskenbaar, maar blijven voor de meeste anderen verborgen. Het Nederlands ligt in de Zuid-Afrikaanse herinnering begraven onder het Afrikaans. Het gevolg hiervan is dat er maar weinig aandacht is geweest voor de Nederlandstalige schrijftraditie in Zuid-Afrika. Nadat het Afrikaans met veel nationalistisch rumoer de rol van het Nederlands had overgenomen, degradeerden Nederlandse teksten uit Zuid-Afrika tot vreemde voorlopers van de Afrikaanse literatuur, iets waar je snel aan voorbijgaat of wat je niet eens opmerkt.

In dit artikel wil ik een indruk geven van de contouren van de Nederlandstalige schrijftraditie in Zuid-Afrika. Ik zal me daarbij hoofdzakelijk richten op

Gedenktekens voor de Nederlandse taal in Burgersdorp. Links de replica uit 1907 en in het midden het oorspronkelijke beeld uit 1893. Rechts staat een monument voor een veldslag uit de Boerenoorlog. (foto van auteur)

institutionele aspecten en maar één klassiek werk, het toneelstuk *De nieuwe ridderorde of Temperantisten* uit 1832, in mijn betoog betrekken. Het doel van dit artikel is niet meer dan het vestigen van de aandacht op dit obscure gebied uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Voor besprekingen van afzonderlijke werken en genres verwijs ik naar de bestaande literatuur.²

Periodisering

Over het begin en het einde van de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse letterkunde bestaat weinig twijfel. Met de vestiging in 1652 van een verversingsplaats aan de Kaap door de VOC begint de geschiedenis van het geschreven Nederlands in Zuid-Afrika. Ze eindigt in 1925, wanneer de Grondwet van de in 1910 gestichte Unie van Zuid-Afrika wordt veranderd in de zin dat het Afrikaans *de facto* in plaats van het Nederlands als officiële taal naast het Engels erkend wordt. Daarna zijn het hoofdzakelijk immigranten, zoals Jan Greshoff (1888–1971), die nog in het Nederlands publiceren. Hun werk verschijnt echter meestal in Nederland.

Voor een onderverdeling van dit tijdperk van 273 jaar waarin het Nederlands als schrijftaal werd gebruikt, is een aantal ten opzichte van de literatuur vaak externe factoren van belang. Rond 1800 valt er een cesuur. Het Nederlandse bestuur aan de Kaap komt in 1795 ten einde, aanvankelijk tijdelijk, wanneer de Engelsen de Kaap bezetten als gevolg van de oorlog tussen Frankrijk en

Engeland. Een Fransgezinde regering had in 1795 na een korte Franse bezetting de macht in Nederland overgenomen en verjoeg de stadhouder, die een bondgenoot van Engeland was. Ten gevolge van deze machtswisseling bevond Nederland zich in het Franse kamp, hetgeen voor de Engelsen aanleiding was om onmiddellijk de strategisch gelegen Kaap te bezetten. Na de Vrede van Amiens in 1802 werd de Kaapkolonie aan Nederland – de Bataafse Republiek geheten in deze periode – teruggegeven en tussen 1803 en 1806 voerden Bataafse ambtenaren het bewind aan de Kaap. Toen de vijandelijkheden in Europa weer oplaaiden, keerden de Engelsen terug naar de Kaap en bleven er tot in de twintigste eeuw. De Engelse overheersing had tot gevolg dat het Nederlands, met name als schrijftaal, in de loop van de negentiende eeuw in toenemende mate gemarginaliseerd werd. Pas met de opkomst van het Afrikaner nationalisme in de Kaapkolonie aan het einde van de negentiende eeuw en een volhardende Nederlandse cultuurpolitiek in de Zuid-Afrikaansche Republiek (Transvaal), beleefde het Nederlands in het laatste decennium van de negentiende eeuw een kortstondige opleving. Rond 1900 was er, naast de nu meer bekende Afrikaanse Taalbewegingen, ook een Hollandse Taalbeweging actief die een betere positie van het Nederlands in Zuid-Afrika nastreefde. Historici vergeten doorgaans dat deze taalkundige tak van het Afrikaner nationalisme tot aan het begin van de twintigste eeuw op zijn minst gelijkwaardig was aan de Afrikaanse Taalbewegingen.

Rond 1800 vonden ook belangrijke veranderingen in de culturele infrastructuur plaats. Vanaf het einde van de achttiende eeuw ontwikkelde zich langzaam een georganiseerd cultureel leven in de Kaapkolonie. Ik noem hier een paar voorbeelden: in de Gereformeerde Kerk in Kaapstad werd in 1764 een openbare bibliotheek opgericht met boeken, manuscripten en schilderijen uit de nalatenschap van de Kaapse vrijburger Joachim von Dessin (1704–1761); de vrijmetselaars – lange tijd een invloedrijk genootschap – stichtten in 1772 een loge aan de Kaap; in 1801 werd de eerste schouwburg, het *African Theatre / Afrikaansche Schouwburg*, in Kaapstad geopend, waar het eerste Nederlandstalige toneelstuk werd opgevoerd in 1803; en in 1802 richtte ‘Zwart’ Vermaak (iemand van gemengde afkomst) een afdeling van de (Nederlandse) Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen in Kaapstad op, die zich onder meer tot doel stelde het volks- onderwijs te verbeteren. Van groot belang is ook de drukpers die rond 1800 zijn intrede deed, waardoor het voor het eerst mogelijk was om kranten, boeken en later ook tijdschriften ter plekke te produceren. Deze ontwikkelingen vonden eerst alleen in Kaapstad plaats, maar breidden zich later uit naar andere delen van Zuid-Afrika; eerst binnen de grenzen van de Kaapkolonie en later ook daarbuiten, waar zendelingen of kolonisten zich vestigden (Huigen 1996: 14–18; Koch 2006).

De komst van de drukpers was van groot belang voor de culturele en politieke ontwikkelingen in de Kaapkolonie. Benedict Anderson (1983) heeft aangetoond dat de drukpers en de producten die ze voortbrengt een voorwaarde zijn voor het ontstaan van zogeheten *imagined communities* (verbeelde gemeenschappen), waarmee Anderson kortweg individuen bedoelt die ver uit elkaar

wonen, maar voelen (of zich verbeelden) dat ze tot dezelfde gemeenschap behoren, omdat zij bijvoorbeeld dezelfde kranten lezen. Het ontstaan van verbeelde gemeenschappen was volgens Anderson pas mogelijk na de introductie van de drukpers, dus in Zuid-Afrika na 1800. Een verbeelde gemeenschap van de Hollands-Afrikaanse kolonisten ontwikkelde zich inderdaad in de loop van de negentiende eeuw, toen publicisten met behulp van kranten en tijdschriften een coherent beeld van de politiek en de geschiedenis probeerden te verspreiden. De voornaamste periodieken die in deze tijd verschenen, waren *Het Nederduytsch Zuid-Afrikaansche Tydschrift* (1824–1843), een algemeen cultureel tijdschrift, en de krant *De Zuid-Afrikaan* (1830–1894). Het doel van *Het Nederduytsch Zuid-Afrikaansche Tydschrift* (NZAT) was om ‘nut met aangezaamheid te paren’ (NZAT 1825: vii), ‘zedelyke verbetering en maatschappelyk geluk’ te bevorderen (NZAT 1825: vi) en ‘om ook by de Zuid-Afrikanen de fakkel van ware verlichting aan te steken’ (NZAT 1825: vii). Zelfs in de ‘afgelegendste distrikten dezer wyduitgestrekte volkplanting’ was het NZAT in staat

de fakkel der verlichting te onsteken, om overal de gezegende uitwerkselen der drukpers, die ryke bron van waar volksgeluk, onder de ingezetenen rond te spreiden en voor hun den eersten barrier te openen op den weg welke regstreeks naar onzen maatschappelyken welvaart henen leidt (NZAT 1828: 464).

De doelstellingen van het NZAT hadden hun oorsprong in het beschavingsideaal dat in de tweede helft van de achttiende eeuw in Nederland werd verspreid. Volgens dit Nederlandse verlichtingsideaal zouden kennis, godsdienst en deugd bijdragen tot een meer gelukkige samenleving. In het Zuid-Afrikaanse geval bestond deze samenleving in theorie uit de hele kolonisten-gemeenschap tot aan de grenzen van de kolonie (Huigen 1996: 78).

De nieuwe ridderorde of Temperantisten

Na de komst van de drukpers was het ook mogelijk om een bestaan als cultureel ondernemer op te bouwen. Een van deze culturele ondernemers uit de eerste helft van de negentiende eeuw was Charles Etienne Boniface (1787–1853), een Fransman van geboorte die per toeval in Kaapstad belandde. Boniface werd hier redacteur van een krant. Hij was ook de eerste die een toneelstuk in Zuid-Afrika publiceerde: *De nieuwe ridderorde of Temperantisten* (1832; Boniface 1954). Deze komedie in vier bedrijven is in de eerste plaats een satire op de religieus georiënteerde ‘filantropische’ beschavingscampagne van Engelse zendelingen en hun aanhangers. De directe aanleiding voor deze satire was de oprichting van het zogeheten ‘Matigheidsgenootschap’ (‘Cape of Good Hope Temperance Society’) dat matigheid propageerde in het gebruik van alcohol (geen brandewijn en slechts een matig gebruik van wijn). Boniface stelde het genootschap als een overdreven ridderorde voor. Het stuk laat de strijd zien tussen de ‘Temperantisten’ onder leiding van de zending ‘Dominé Humbug Philip-pumpkin’ (de Schotse zending John Philip) en de ‘Anti-Temperantisten

of Cognac-drinkers'. Het stuk is gevuld met hoogdravende uitlatingen over het matig gebruik van drank en sarcastische opmerkingen hierover van de Anti-Temperantisten. Het stuk eindigt ermee dat de deelnemers tijdens de vergadering van het Matigheidsgenootschap dronken raken. Het slot geeft duidelijk de schijnheiligheid ('humbug') van de Temperantisten weer, die voor een eigen-tijds publiek herkenbaar waren aan hun schuilnamen. Behalve John Philip (Dominé Humbug Philipumpkin) is ook John Fairbairn (Sir John Brute) vermeldenswaardig. Hij was de redacteur van de liberale *Commercial Advertiser*, de concurrent van de conservatieve krant *De Zuid-Afrikaan*, die onder leiding van Boniface stond.

In de tweede plaats hekelt het toneelstuk ook de pogingen van zendelingen om een meer rechtvaardige positie voor de inheemse bevolking te bedingen. Een prominente plaats is namelijk toebedeeld aan vier Afrikaanssprekende (!) Khoikhoi van het platteland die als 'matigheidsridders' met verkeerde verwachtingen tot het genootschap worden toegelaten. Hoewel ze worden voorgesteld als criminele, aan alcohol verslaafde nietsnutten, wekken ze niettemin de ongebreidelde naastenliefde van het hoofd van de zendelingen, dominee Humbug Philipumpkin en zijn aanhangers. Het stuk verwoordt de belangen van de 'Hollandse' Afrikanen. Het aansporen tot matig drankgebruik zou in het nadeel zijn van de Kaapse wijnboeren, en ook het streven van de zendelingen naar de gelijkstelling voor de wet van de Khoikhoi wordt voorgesteld als een schending van de voorrechten van de burgers in de Kaapkolonie. In het 'Voorbericht' van zijn toneelstuk waarschuwt Boniface voor een dictatuur van godsdienstige wereldverbeteraars. Het gevaar dat schuilt in de activiteiten van de Temperantisten is volgens hem dat deze uiteindelijk zullen leiden tot een theocratie die de vrijheden van het individu aan banden zal leggen (Boniface 1954: 91). Deze angst voor godsdienstige onderdrukking was niet eens zo ver gezocht, want de godsdienstige groeperingen die Boniface hekelde, sloten een paar jaar later, in 1838, de deuren van de Kaapse schouwburgen.

De Khoikhoi-figuren vormen een aparte groep die door de zendelingen van Bethelsdorp ('Bedeldorp' genoemd door Boniface) naar de vergadering uitgenodigd wordt om in de ridderorde van de Temperantisten ingewijd te worden. De Khoikhoi-figuren zijn in een bepaald opzicht minder karikaturaal dan de blanke figuren: ook al worden ze voorgesteld als dronken, criminele fuifnummers met namen zoals Klaas Galgevogel, Piet Dronkelap en Griet Drillbouten (iedere naam duidt een stereotiepe eigenschap aan), toch gebruiken ze niet de hoogdravende taal van de Temperantisten. Zij staan buiten de schijnwereld van de Temperantisten. Misschien is dit een van de redenen waarom ze bij toneelhistoricus Bosman (1928: 316) de indruk wekten dat ze realistisch waren voorgesteld. Dit is wellicht ook de reden waarom de stereotiepe representatie van de 'Hottentot' tot in de twintigste eeuw onveranderd is gebleven. Voorstellingen die aan dit beeld beantwoordden, maakten een 'realistische' indruk.

Hoewel *De Temperantisten* uiterst racistisch en reactionair is (pogingen tot 'gelijkstelling' van de Khoikhoi worden belachelijk gemaakt), is het toch een bijzondere tekst en niet alleen omdat dit het eerste toneelstuk is dat in Zuid-

Afrika gedrukt werd. Uniek voor de negentiende-eeuwse Zuid-Afrikaanse literatuur is de complexiteit van de tekst en het feit dat het verhaal volledig op lokale gebeurtenissen en personen is gebaseerd. De vele referenties naar de verwickelingen die in 1832 in Kaapstad plaatsvonden, maken het stuk voor de hedendaagse lezer echter problematisch: zonder uitgebreide toelichting is het onbegrijpelijk.

De productie van Nederlandse letterkunde verliep in de volgende jaren maar moeizaam. Pas aan het einde van de eeuw was er sprake van een opbloei. In de Kaapkolonie werd de opbloei veroorzaakt door de opkomst van het Afrikaner nationalisme. Dit Afrikaner nationalisme heeft in 1890 naast een Afrikaanse Taalbeweging ook een Hollandse Taalbeweging voortgebracht.³ Het ging zelfs zo ver, dat veel geschriften van de leden van de Afrikaanse Taalbeweging nog steeds in het Nederlands werden geschreven. Zo publiceerde de leider van de Eerste Afrikaanse Taalbeweging, S.J. du Toit (1847–1911), naast thans bekende teksten in het Afrikaans nog meer teksten in het Nederlands, ook wanneer hij pleidooien schreef voor de erkenning van het Afrikaans. De uitgeverij D.F. du Toit & Co. in Paarl, die aanvankelijk het meeste werk van de Afrikaanse Taalbeweging publiceerde, drukte zelfs meer Nederlandstalige boeken dan Afrikaanse.

In de Zuid-Afrikaansche Republiek (Transvaal) is na 1890 onder leiding van Nicolaas Mansvelt een verbeterde Nederlandse cultuurpolitiek gevoerd. President Paul Kruger, zijn 'eerste minister' Leyds en het hoofd van onderwijs Mansvelt probeerden om de autonomie van de Republiek tegenover de Britse Kaapkolonie ook op cultureel vlak te bevorderen, en een belangrijk middel daarbij was Nederlandstalig onderwijs. Deze politiek was gunstig voor de productie en verkoop van Nederlandstalige boeken. Op grond van deze ontwikkelingen hebben Nederlandse boekhandelaren en uitgeverijen zich in Zuid-Afrika gevestigd – zoals Juta, Van Schaik en De Bussy (later Hollandsch-Afrikaansche Uitgevers Maatschappij) – hetgeen de literaire infrastructuur van het Nederlands hier weer versterkt heeft. De firma's Juta en Van Schaik zijn nu nog steeds belangrijke wetenschappelijke uitgeverijen in Zuid-Afrika.

Overgang naar Afrikaans

De rol van het Nederlands als literaire taal in Zuid-Afrika kwam uiteindelijk in het begin van de twintigste eeuw ten einde door het Afrikaans, nadat het Nederlands al door de Engelse autoriteiten na het einde van de Boerenoorlog in de voormalige Boerenrepubliek aan banden was gelegd. Het verhaal over de Afrikaanse Taalbewegingen is vaak verteld. Minder bekend is dat het Afrikaans hierbij in grote mate gebruik heeft gemaakt van de culturele infrastructuur die in de voorafgaande jaren voor het Nederlands was opgezet. De overgang van het Nederlands naar het Afrikaans ging niet zo snel als het retrospectief lijkt. Er was in de eerste plaats een grote mate van continuïteit op institutioneel gebied tussen het Nederlands en het Afrikaans. Uitgeverijen die aanvankelijk Nederlandse boeken uitgaven, publiceerden in de loop van de twintigste eeuw steeds meer in het Afrikaans. Hetzelfde gebeurde met de kranten en tijdschriften: het

Kaapse dagblad *De Burger* werd *Die Burger* en *De Kerkbode* van de Nederduits-Gereformeerde Kerk werd *Die Kerkbode*.

Er bestond bovendien lang een grijs gebied tussen het Nederlands en de variant die in de twintigste eeuw uitgroeide tot het Standaardafrikaans. Het belangwekkende proefschrift van Ana Deumert (2004), *Language standardization and language change. The dynamics of Cape Dutch*, toont aan dat tot in het tweede decennium van de twintigste eeuw algemeen varianten van het Afrikaans in gebruik waren, die veel op het Nederlands leken. Deumert verwerpt daarmee de gangbare opvatting dat het Afrikaans al rond 1800 een gevestigde taal was en dat er sindsdien sprake was van diglossie in Zuid-Afrika: het gebruik van twee verschillende talen, namelijk Afrikaans als spreektaal en Nederlands als schrijftaal. Deumert bewijst aan de hand van een groot corpus egodocumenten van geschoolde, hoofdzakelijk blanke schrijvers uit de periode 1880–1922 uit de West-Kaap, dat de taalvariant die na 1910 het Standaardafrikaans geworden is in deze kringen alleen een variant was naast andere varianten. Veel briefschrijvers gebruikten varianten die dicht bij het Nederlands stonden en waarvan de sprekers wisten dat deze sterk afweken van de taal die het Genootskap van Regte Afrikaners na 1875 als Afrikaans propageerde. Het Nederlands was ook nog algemeen in gebruik, met name in formele situaties. Pas nadat het Afrikaner Nationalisme voor het Afrikaans had gekozen en dit in het onderwijs als de nieuwe standaard werd aanvaard, werd na 1910 het Standaardafrikaans dominant. Maar zelfs toen moesten sprekers soms moeite doen om in formele situaties niet onbewust in Nederlands te vervallen. D.F. Malherbe, een voorvechter van het Afrikaans, sprak in 1917 bijvoorbeeld over het 'gevaar' dat sprekers van Afrikaans automatisch zouden vervallen in het spreken en schrijven van Nederlands: 'Ook van die kant van Nederlands dreig ons gevaar. Ons weet hoe moeilijk dit vir 'n openbare spreker was wat gewoon geraak het aan sijn soort Nederlands om 'n Afrikaanse aanspraak te lewer. Hy verval onbewus in die Nederlandse vorm. Dit geld ook van schrijwe' (geciteerd in Deumert 2004: 244).

De inzichten van Deumerts boek werpen een heel nieuw licht op de geschiedenis van de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse letterkunde. De belangrijkste implicatie is dat het Nederlands tot in de twintigste eeuw niet zo vreemd was in Zuid-Afrika als altijd werd beweerd. Voor een geschoolde Kapenaar was dit een variant van de taal die hij dagelijks sprak en niet een heel andere taal. Deze taalvarianten weken ook veel minder van elkaar af dan de meeste dialecten en het Standaardnederlands in Vlaanderen en sommige delen van Nederland. De dichotomie tussen het Afrikaans en Nederlands in de Afrikaanse taal- en literatuurgeschiedenis is daarom in hoge mate een constructie van taal- en literatuurhistorici die weinig aandacht hadden voor de tussenvormen. Dit heeft ook geleid tot miskennis van veel auteurs. Het halsstarrige gebruik van het Nederlands en Kaaps-Hollands door de Kaapse veelschrijver Melt Brink (1842–1925) veroorzaakte bijvoorbeeld dat hij volgens de gebroeders Nienaber (1941: 232) 'maar half tot die Afrikaanse letterkunde gereken kan word'.

Na de overgang werd er in Afrikaanse kringen in het algemeen met een

zekere afkeer terugblijkt op de Nederlandse periode. Nadat het Afrikaner nationalisme zich vereenzelvigd had met het Afrikaans als taal van 'gans die volk', leek het achteraf een anomalie dat het Nederlands ooit in gebruik was geweest, omdat dit vanuit het nieuwe Afrikaner nationalistische perspectief volksvreemd was geworden. Bepaalde teksten waren *nog niet* in het Afrikaans volgens literatuurgeschiedschrijvers en als gevolg daarvan natuurlijk heel wat minder interessant, minder de moeite waard om bijvoorbeeld opnieuw uitgegeven of geïnterpreteerd te worden dan Afrikaanse teksten.⁴ Dit leidde er bijvoorbeeld toe dat er in de literatuurgeschiedenis buitenproportioneel veel aandacht geschonken werd aan vroege fragmenten van het Afrikaans uit de negentiende eeuw, terwijl de Nederlandse literatuur uit deze periode soms buiten beschouwing bleef. Zo kwamen meestal alleen maar de gedeelten in het Afrikaans uit *De Temperantisten* ter sprake.

Onderzoek

Als resultaat van deze ontwikkeling is er een eigenaardige discrepantie ontstaan tussen het onmiskenbare historische belang van de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse letterkunde en de geringe aandacht hiervoor in de publieke herinnering. Een letterkundige traditie van bijna drie eeuwen, die tussen 1652 en 1795 zelfs de enige geschreven letterkunde in Zuid-Afrika was en ook na 1795 een rol van betekenis heeft gespeeld, krijgt bijvoorbeeld bij Michael Chapman in *Southern African literatures* niet meer dan twee bladzijden (Chapman 1996: 77–78). Tot op heden (2007) zijn degenen die onderzoek doen naar de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur hoofdzakelijk letterkundigen met een Nederlandse of elk geval Europese achtergrond. Maar de interesse van Afrikaanstalige literatuurhistorici is de laatste tijd wel gegroeid.⁵

In elk geval is de Nederlandse literatuur uit Zuid-Afrika nog steeds een relatief verwaarloosd onderzoeksgebied. Het aantal publicaties erover valt in het niet in vergelijking met wat er over Indisch-Nederlandse, Caraïbische en Surinaams-Nederlandse literatuur wordt gepubliceerd. Deels is dat terecht, want de literaire rijkdom van deze literaturen is groter.⁶ De Nederlandse literatuur uit Zuid-Afrika heeft echter één bijzondere eigenschap die de andere minder hebben. Meer dan de Nederlandse literaturen uit Oost en West heeft zij zich in isolement ontwikkeld. Het is daarom een interessant geval voor cultuurhistorische studie, een antwoord op de vraag wat er met een literaire en culturele traditie gebeurt wanneer zij met beperkte middelen in een koloniale omgeving, ondergeschikt aan een dominante taal, moet zien te overleven. Het einde van deze ontwikkeling is bekend: zij transformeert zich tot iets nieuws, tot een gecreoliseerde versie van haar vroegere zelf. Hoe dat proces precies is verlopen, is echter nog nauwelijks onderzocht.

Noten

- 1 Het Burgersdorpse standbeeld wordt bijvoorbeeld in een artikel in de *Nuusbrief* van de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns aangeduid als monument voor het Afrikaans (Rossouw en Rossouw 2005). In 1975 werd bij Paarl een monument opgericht voor het Afrikaans. Het derde taalmonument in de wereld staat in Dhaka in Bangladesh (opgericht voor het Bengaals; met dank aan Isabeau Botha van het Afrikaanse Taalmuseum voor gegevens over het monument in Dhaka).
- 2 Vergelijk onder meer: Bosman 1928; Conradie 1934, 1949; Huigen 1996 en Jonckheere 1999. Huigen 2006 biedt een recente interpretatie van de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur en bevat verdere literatuurverwijzingen. Voor bloemlezingen zie: Komrij 1999, Jansen & Jonckheere 1999, Jonckheere 2001 en Barend-van Haeften & Paasman 2003. Praamstra verzorgde een editie van de negentiende-eeuwse verhalen van Thomas François Burgers (2003). Een bloemlezing uit de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur samengesteld door Eep Francken en Olf Praamstra staat op stapel.
- 3 De enige uitgebreide studie over dit onderwerp is van De Villiers (1934).
- 4 In moderne edities van Afrikaanse poëzie uit het begin van de twintigste eeuw worden uitdrukkingen die vanuit een hedendaags perspectief als te Nederlands ervaren worden vaak weggezuiverd als onwelkome 'neerlandismen'. Daarnaast verschijnen er veel Afrikaanse vertalingen van Nederlandse teksten uit Zuid-Afrika, zonder dat wordt aangegeven dat het hier om vertalingen gaat.
- 5 Zie bijvoorbeeld de artikelen van Van Coller en Odendaal (2005 a en b). Dit is ook te zien aan de opname van Huigen 2006 in *Perspektief en profiel*, een standaardwerk over Afrikaanse literatuur.
- 6 Wat betreft de literatuur uit de West heeft dat vooral te maken met een langere geschiedenis in de twintigste eeuw. Het aanwezige potentieel in Zuid-Afrika kwam ook pas in de twintigste eeuw tot ontwikkeling in de Afrikaanstalige literatuur nadat de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur van het toneel was verdwenen.

Bibliografie

- ANDERSON, B.: *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, 1983.
- BAREND-VAN HAEFTEN, M. EN B. PAASMAN (REDS.): *De Kaap de Goede Hoop halverwege Indië. Bloemlezing van Kaapteksten uit de Compagniestijd*. Hilversum, 2003.
- BONIFACE, C. E.: *De nieuwe ridderorde, of, de Temperantisten*. Uitgegeef met inleiding en verklarende aantekeninge deur F.C.L. Bosman. Johannesburg, 1954.
- BOSMAN, F.C.L.: *Drama en toneel in Suid-Afrika*. Deel I: 1652–1855. Amsterdam, 1928.
- BURGERS, T.F.: *Dorp in het onderveld. Zuid-Afrikaanse verhalen*. Samensteller Olf Praamstra. Amsterdam, 2004.
- CHAPMAN, M.: *Southern African literatures*. London, 1996.

- COLLER, H. VAN EN B. ODENDAAL (a): 'Die verhouding tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme'. Deel 1: 'Oorwegings vir 'n beskrywende model'. *Stilet* 14, 3, 1–17 (2005).
- COLLER, H. VAN EN B. ODENDAAL (b): 'Die verhouding tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme'. Deel 2: 'n Chronologiese oorsig'. *Stilet* 14, 3, 18–46 (2005).
- CONRADIE, E.: *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika: 'n kultuur-historiese studie*. Deel I: (1652–1875). Pretoria, 1934.
- CONRADIE, E.: *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika: 'n kultuur-historiese studie*. Deel II: (1875–1905). Kaapstad etc, 1949.
- DEUMERT, A.: *Language standardization and language change. The dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam etc., 2004.
- HUIGEN, S.: *De weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representaties van geografiese, historiese en sosiale werklikhede in Zuid-Afrika*. Amsterdam, 1996. Ook op www.dbnl.org/tekst/huig002wegno1_01/
- HUIGEN, S.: 'Nederlandstalige Suid-Afrikaanse letterkunde'. H.P. van Coller (red.): *Perspektief en profiel*. Deel 3. Pretoria, 2006, 3–42.
- JANSEN, E. EN W.F. JONCKHEERE (REDS.): *Boer en Brit. Afrikaanse en Nederlandse tekste uit en om die Anglo-Boereoorlog*. Pretoria, 1999. Ook in het Nederlands verskenen as *Boer en Brit. Ooggetuigen en skrywers over de Anglo-Boereoorlog in Zuid-Afrika*. Amsterdam, 2001.
- JONCKHEERE, W.F.: *Van Mafeking tot Robbeneiland. Zuid-Afrika in de Nederlandse literatuur, 1896–1996*. Nijmegen, 1999.
- JONCKHEERE, W.F.: *Die platgetrapte kroontjie. Afrikaanse en Nederlandse gedigte oor die Anglo-Boereoorlog*. Pretoria, 2001.
- KANNEMEYER, J.C.: *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Deel I en II. Pretoria etc., 1983–1984.
- KOCH, J.: 'Hermann Benno Marx (1827–1917) – auteur van *Benigna van Groenkloof of Mamre* (1873)'. *Werkwinkel* 1, 1, 13–42 (2006).
- KOMRIJ, G.: *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten*. Amsterdam, 1999.
- Het Nederduytsch Zuid-Afrikaansche Tydschrift*, 1824–1843.
- NIENABER, P.J. EN NIENABER G.S.: *Geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde vanaf die begin tot aan die einde van die 19de eeu*. Pretoria, 1941.
- ROSSOUW, S. EN ROSSOUW, J.: 'Die Afrikaanse Taalmonument – 10 Oktober 1975'. *Nuusbrief* 43, nr. 3 & 4, (desember 2005), te vinden op www.akademie.co.za/new_page_14.htm
- DE VILLIERS, A.: *Die Hollandse taalbeweging in Suid-Afrika*. Kaapstad, 1934.

..... ‘*In Fryske detektive-roman,
kin det, mei det, moat det?*’¹
*Over de rol van het Nederlands bij het lenen
van Engelse woorden in het Fries*

Inleiding

Geen enkele taal is volkomen geïsoleerd en alle bekende talen hebben woorden geleend uit andere talen (Van der Sijs 1996: XXXI). Iedere taal neemt de ontleningen echter wel op zijn eigen manier op. Ook is er verschil in de mate van ontlening en zijn de brontalen voor iedere taal weer verschillend. Met betrekking tot het Fries haalt Anne Dykstra de Friese taalkundige Pieter Sipma met instemming aan, wanneer hij constateert dat leenwoorden via het Nederlands het Fries binnenkomen: ‘We may safely assume that most (modern) loan-words will have entered Frisian through Dutch transmission’ (Dykstra 2001: 143). Sipma stelde in 1949 dat de ‘studie van de woordoverneming tot de aantrekkelijkste uit de taalkunde behoort’ en dat men proberen kan om te ontdekken of de woorden rechtstreeks uit een of andere vreemde taal komen of misschien via andere talen. ‘Wat het Fries betreft, zijn een groot aantal vreemde woorden overgenomen door bemiddeling van het Nederlands’ (Sipma 1949: 73).

Douwe Tamminga stelt iets dergelijks wanneer hij opmerkt dat het Fries van zijn tijd op bepaalde terreinen heel wat nieuwe woordvoorraad toebedeeld krijgt uit de Angelsaksische wereldtaal. ‘Soks ... (rint) altyd oer de skiif fan ús Rykstael’ (vertaling: dat loopt altijd via onze Rijkstaal, namelijk het Nederlands). Hij stelt met andere woorden dat het Fries altijd via het Nederlands Engelse woorden leent. Ontleningen rechtstreeks uit het Engels die het Nederlands niet heeft, zal men niet snel vinden (Tamminga 1963: 61).

Op basis van de uitlatingen van Sipma en Tamminga zou men kunnen stellen dat de brontaal voor recente² ontlening in het Fries (bijna) altijd het Nederlands is en dat het Fries dus (bijna) niet rechtstreeks leent uit het Engels (Tamminga) of andere talen (Sipma). Zowel Tamminga als Sipma, en in navolging daarvan Dykstra, maken echter niet duidelijk waarop zij hun beweringen baseren. Ze geven ook niet aan op grond waarvan zij menen dat het Fries z’n leenwoorden niet rechtstreeks importeert uit de brontalen, maar (altijd) via het Nederlands.

Voor Franse leenwoorden geeft Visser (2000: 188–189, noot 15) een argument dat de aanname steunt dat het Fries de meeste Franse leenwoorden niet rechtstreeks uit het Frans, maar via het Nederlands geleend heeft. Hij stelt dat Franse leenwoorden die uitgaan op *-atie*, *-itie*, *-otie* en *-utie* in het Nederlands

vroeger als [-a:si], [-isi], [-o:si] en [-üsi] uitgesproken werden en tegenwoordig meer als [-a:tsi], [-itsi], [-o:tsi] en [-ütsi]. De Friese uitspraak van de uitgang van dergelijke leenwoorden is [-a:sjə] (*kibberaasje* – *gekibbel*), [-isjə] (*plysje* – *politie*), [-o.əsʃə] (*negoasje* – *negotie*) en [-üsʃə] (*konstitúsjje* – *constitutie*). Deze uitspraak laat zich goed van de oudere Nederlandse uitspraak afleiden. Andere Germaanse zusters talen hebben de uitgang *-tion* aangehouden (met verschillende uitspraak), maar het Fries sluit zich aan bij de oudere Nederlandse uitspraak.

In dit artikel wordt nagegaan of de beweringen van vooral Tamminga en Sipma ergens op gegrond kunnen worden. Zijn er argumenten te vinden die steun geven aan de bewering dat het moderne Fries zijn woordenschat aanvult vanuit of via het Nederlands in plaats van rechtstreeks uit de moderne vreemde talen en dan met name uit het Engels?

Tweetalige provincie

In Fryslân functioneren meerdere talen, waarvan het Fries en het Nederlands de meest gebruikte zijn. Op basis van onderzoekscijfers uit 1994 kan gesteld worden dat voor circa 54% van de inwoners Fries de moedertaal is, terwijl 28% het Nederlands als moedertaal heeft. Daarnaast spreekt 17% een Friese streektaal of andere taal als moedertaal (Gorter en Jonkman 1995: 11). De Friestaligen zijn tweetalig: naast Fries beheersen ze ook het Nederlands. Het Nederlands functioneert op schrift als eerste taal voor alle inwoners van de provincie. Het aandeel Fries in het schriftelijke taalverkeer is klein: de regionale dagbladen verschijnen in het Nederlands, het onderwijs en de communicatie van bijvoorbeeld de overheden vindt bijna geheel in het Nederlands plaats. Van de 54% moedertaalsprekers zegt 79% dat ze het Fries ook kunnen lezen en 26% dat ze het kunnen schrijven. De groep die daadwerkelijk Fries leest, is kleiner: 63% zegt regelmatig het Fries in de krant te lezen (Gorter en Jonkman 1995: 27). Cijfers over het daadwerkelijk schrijven van het Fries zijn niet beschikbaar, maar die zullen aanzienlijk lager liggen dan het percentage dat aangeeft Fries te kunnen schrijven. Er is dus een groot verschil tussen het gesproken Fries (dat voor 54 % van de inwoners de eerste taal is), en het geschreven Fries: de groep Frieslezers en -schrijvers is klein. De (uitbreiding van de) woordenschat van het Fries is tot stand gekomen en komt tot stand tegen de achtergrond van de taalcontactsituatie in Fryslân in vroeger tijden en nu.

Ontlening

Ontlening is een mogelijkheid tot uitbreiding van de woordenschat van een taal. Een leenwoord is een vorm van ontlening en kan gedefinieerd worden als: ieder woord dat (ooit) geleend is uit een andere taal, onafhankelijk van de mate van aanpassing aan de ontlende taal. Een leenvertaling is een vorm van vertalende ontlening. Bij deze vorm van ontlening wordt het vreemde woord vertaald door gebruik te maken van woorden uit de eigen taal. Wanneer de vertaling het origineel precies volgt, is er sprake van een leenvertaling (Van der Sijs 1996:

9,12).³ Iedere taal leent in taalcontactsituaties van andere talen. Het ligt voor de hand dat voor het Fries het Nederlands daarbij een belangrijke brontaal is, omdat de taalcontactsituatie in het tweetalige Fryslân voor het grootste gedeelte bestaat uit het contact Nederlands-Fries. Inderdaad komen in het Fries veel ontleningen aan het Nederlands voor. Een greep uit de ontleningen die de laatste jaren zijn opgenomen, illustreert dit: *aidswees*, *eurokalkulator*, *regiotaksy* (leenwoorden); *boltsjeslokker*, *ferkearsmerk*, *ekotsiis* (leenvertalingen) (Sijens 2004: 289–298).

Leenwoorden uit het Engels

Om het onderzoeksveld overzichtelijk te houden, worden alleen de leenwoorden uit het Engels bekeken. Het *Woordenboek der Friese taal* (WFT) en de Taal-databank Nieuwfries (TDB) zijn daarbij de voornaamste bronnen waaruit geput wordt. Het WFT is een wetenschappelijk woordenboek van het Fries dat de woordenschat van deze taal beschrijft zoals die in de periode 1800–1975 bestond. Het woordenboek wordt in delen gepubliceerd en voor deze studie had ik naast de al verschenen eenentwintig delen ook de beschikking over de reeds bewerkte conceptteksten van de nog te publiceren delen. De TDB is een elektronische databank met meer dan twintig miljoen tokens (woorden) uit voornamelijk de twintigste eeuw en ongeveer 200.000 types (verschillende woorden).

De keuze voor het Engels als brontaal komt voort uit het gegeven dat deze taal in de periode die het WFT dekt, steeds meer woorden levert aan het Nederlands en het Fries en zeker in de twintigste eeuw een van de grootste uitleners aan het Nederlands (Van der Sijs 1996: 303–307) en het Fries is. Bovendien beperkt Tamminga zich in zijn opmerking alleen tot de Engelse leenwoorden.

Om te kunnen beoordelen of er inderdaad grond is voor de aanname dat het Fries zijn Engelse leenwoorden via het Nederlands binnenkrijgt, zijn de verzamelde Engelse woorden uit WFT en TDB bekeken op een aantal aspecten die meer kunnen vertellen over het tijdstip en de manier van ontlenen. De wijze van voorkomen, de manier waarop ontwikkeling en aanpassing verlopen, de vraag of ze een eigen weg gaan of een ‘Nederlandse’ ontwikkeling doormaken, kunnen aanwijzingen geven over de manier van ontlenen. De volgende aspecten zullen in aparte paragrafen worden besproken:

- Datering. Wat zijn de vroegste dateringen van de Engelse leenwoorden in het Fries en het Nederlands?
- Exclusief Friese leenwoorden. Engelse leenwoorden die niet in het Nederlands voorkomen en wel in het Fries.
- Werkwoorden. In welke werkwoordsklasse worden de werkwoorden na ontlening opgenomen?
- Meervoudsvorming substantieven. Welke suffixen worden gebruikt om het meervoud te vormen?
- Pseudo-ontleningen. Hoe verhouden de zogenoemde pseudo-ontleningen in het Fries zich tot degene die in het Nederlands zijn gevormd?

- Ontwikkelingen na ontlening. Komt bij Friese leenwoorden dezelfde betekenisontwikkeling voor als in het Nederlands? Vormen beide dezelfde afleidingen en samenstellingen?
- Spelling. Hoe werden en worden Engelse leenwoorden in het Fries gespeld?

Datering

De lemma's in het WFT hebben allemaal een jaartal meegekregen dat aangeeft wat de eerste vindplaats is in het materiaal waarop het woordenboek berust. Bij het gebruikmaken van deze dateringen moeten enkele kanttekeningen worden gemaakt. De omvang van het negentiende-eeuwse materiaal is beperkt, omdat het Fries in de negentiende eeuw – zeker in verhouding tot de twintigste eeuw – bijna niet op schrift werd gebruikt. Vooral in vergelijking met het Nederlands werd er toen veel minder Fries geschreven en dat heeft zijn weerslag op de omvang van het materiaal. Woorden konden al langer gangbaar zijn, maar nog niet opgetekend zijn. Bovendien zijn niet alle domeinen goed vertegenwoordigd in het materiaal. Het tweede punt dat genoemd moet worden, is dat de manier van exciperen van materiaal voor het woordenboek zijn invloed op het materiaal heeft. Uit een steekproef bleek dat niet alle Engelse leenwoorden geëxcerpeerd zijn die in de bronnen voorkomen die voor het WFT-corpus gebruikt zijn. De reden daarvoor is waarschijnlijk dat de excerpeurs vooral naar Friese woorden zochten en dat men daarbij de Engelse leenwoorden over het hoofd zag of misschien uit puristische overwegingen doelbewust oversloeg.⁴

Verder geldt natuurlijk dat het bronnenmateriaal dat voor het samenstellen van het WFT gebruikt is, niet volledig is. Veel Fries materiaal uit de negentiende en twintigste eeuw is niet geëxcerpeerd en zou dus oudere dateringen kunnen opleveren. Ook de taaldatabank bevat vanzelfsprekend niet het volledige geschreven Fries, maar is een zo representatief mogelijke verzameling teksten. De representativiteit bestaat daaruit, dat er zo veel materiaal als mogelijk opgenomen is. Bovendien bevat de TDB voornamelijk Fries materiaal uit de twintigste eeuw. Voor antedateringen van twintigste-eeuwse leenwoorden in de negentiende eeuw is deze databank dus niet bruikbaar.

Voor datering van Engelse leenwoorden in het Nederlands is gebruik gemaakt van het WNT, WNT *Aanvullingen*, Van Dale, Van der Sijs 1996 en Van der Sijs 2001.

Leenwoorden die in het Nederlands al langer dan honderd of tweehonderd jaar voorkomen, zijn volgens (de datering in) het WFT in het Fries vaak veel later overgeleverd. Het verschil is soms wel honderd jaar of meer. De *dollar* is bijvoorbeeld in het Nederlands al sinds 1821 aanwezig, in het Fries pas sinds 1890. Bij *kloset* is dat 1847 tegenover 1946, bij *kompost* 1847 tegenover 1941 en zo zijn er veel meer. Dat grote verschil ligt mogelijk aan de al genoemde materiaalbeperkingen. Aan het eind van de negentiende eeuw en vooral daarna wordt het materiaal echter breder. Er wordt over meer zaken geschreven en de verscheidenheid van bronnen neemt toe. Dat is terug te vinden in de dateringen: die

zitten dan voor de beide talen dichter bij elkaar. Het Nederlands *lynchte* in 1897 voor het eerst, het Fries in 1912, nog maar vijftien jaar verschil. De *overal* deden de Friezen maar vier jaar later aan dan de rest van Nederland: 1928 (F) tegen 1924 (N). Vooral na de Tweede Wereldoorlog worden Engelse woorden steeds meer met een klein tijdverschil eerst in het Nederlands en daarna in het Fries geïntroduceerd en in sommige gevallen zelfs tegelijkertijd.

Er zijn zes woorden gevonden met een vroegere datering in het Fries dan in het Nederlands. Dat zijn *nelson(greep)* (F: 1920, N: 1968), *nikker* (F: 1816, N: 1828), *roudou* (F: 1943, N: na 1950), *swing* (F: 1942, N: 1950). De verschillen tussen de jaartallen zijn in het algemeen klein, zo'n tien tot vijftien jaar. Alleen bij de *nelson(greep)* is het verschil groot: in het Fries komt de *nelsongreep* al sinds 1920 voor, in het Nederlands pas in 1968. Het Friese citaat waarin dit woord voorkomt, heeft het over een *saneamde nelsongreep* (zogenaamde nelson-greep), een formulering die er op wijst dat de schrijver het als een vreemd, nieuw woord ziet.

Tearoom komt in de TDB voor, genoemd in een bron uit 1926, voor het Nederlands wordt *tearoom* gedateerd op 1929. De *ladyshave*⁵ is in het Fries uit 1974 (TDB), in het Nederlands uit 1979. De datering van de Nederlandse *tearoom* en *ladyshave* berust op woordenlijsten en in dergelijke lijsten worden ze opgenomen, omdat ze eerder al gesignaleerd zijn in het taalgebruik (Van der Sijs 2001: 36–37).

De conclusie kan zijn dat de Engelse leenwoorden in het Fries gemiddeld later gedateerd zijn dan in het Nederlands. Deze tendens is in het gevonden materiaal op enkele uitzonderingen na redelijk consistent en kan een aanwijzing zijn dat het Fries de Engelse woorden uit het Nederlands leent.

Exclusief Friese leenwoorden

De ruim driehonderd in het WFT gevonden Engelse leenwoorden hebben op enkele na allemaal een Nederlands equivalent. Er zijn slechts zes woorden aangetroffen waar geen equivalente Nederlandse vorm of betekenis van is gevonden is: *boks* (1872 slag, klap, E: *box*), *jompe* (1943, naar beneden springen, vallen; slaan bij dammen, E: *to jump*), *kits* (1872, klein anker, E. *kedg*), *kitse* (1872, te loevert houden, keren, E: *to catch up*), *klasp* (1907, beugel, E: *clasp*), *potterij* (1851, in de betekenis aardewerk, E: *pottery*). Het voorkomen hiervan wijst op Engelse invloeden op het Fries buiten het Nederlands om. Enkele van de gevonden woorden komen uit het domein scheepvaart (*kits*, *kitse*), een domein waar Fryslân vroeger rechtstreekse contacten met Groot-Brittannië had (palingvisserij, boterhandel). Het is mogelijk dat deze woorden toch op een of andere manier in het Nederlands voorkomen, maar dat ze niet in de geraadpleegde bronnen terecht zijn gekomen. Hiermee wordt de hypothese van dit artikel toch niet ondergraven. Ze zijn waarschijnlijk niet zo algemeen Nederlands, dat ze in de woordenboeken werden opgenomen en de meeste ontleningen in het Fries komen juist wel uit de algemene taal. Het is zeer wel mogelijk dat het Fries ze dan toch zelf heeft geleend.

Het feit dat het er slechts zes zijn tegenover driehonderd vormen die wel een Nederlands equivalent hebben, steunt op zijn minst het idee dat het Fries dezelfde Engelse woorden leent als het Nederlands. Dit gegeven in combinatie met de gemiddeld eerdere datering van Nederlandse leenwoorden uit het Engels wijst sterk de kant uit dat het Fries via het Nederlands leent.

Werkwoorden

In deze en de volgende paragraaf gaat het om de aanpassing van ontleende werkwoorden en zelfstandige naamwoorden aan de Nederlandse of Friese morfologie. Hoe passen ze zich aan de Nederlandse dan wel Friese flexie aan, en wat zegt dat over de hoofdvraag?

In het Nederlands krijgen aan het Engels ontleende werkwoorden de Nederlandse, zwakke vervoeging. Het Fries heeft echter twee zwakke werkwoordsklassen en het is interessant om na te gaan in welke klasse de geleende woorden terechtkomen. De werkwoorden uit de eerste klasse hebben een infinitief op *-e*, bijvoorbeeld *stimme* (stemmen). De werkwoorden uit de tweede klasse hebben een infinitief op *-je*, zoals *wurkje* (werken). En dan zijn er nog werkwoorden die volgens beide klassen kunnen worden vervoegd, zoals *damme/damje* (dammen). De paradigma's van de *e*- en *je*-werkwoorden verschillen significant:

	klasse 1		klasse 2	
<i>infinitief</i>	stimme		wurkje	
	<i>pres.</i>	<i>pret.</i>	<i>pres.</i>	<i>pret.</i>
1 ^e pers. ev.	stim	stimde	wurkje	wurke
2 ^e	stimst	stimdest	wurkest	wurkest
3 ^e	stimt	stimde	wurket	wurke
1 ^e -3e pers. mv.	stimme	stimden	wurkje	wurken
deelwoord	stimd		wurke	

Geleende werkwoorden met een stam die uitgaat op een sjwa, gevolgd door *l*, *r*, *m* of *n*, horen in de tweede klasse terecht te komen (Visser 2000: 146–147). Veel uit het Engels geleende werkwoorden hebben een stam op *-el* en zouden dus een tweedeklassewerkwoord op *-je* moeten worden. De meeste vormen in het WFT zijn inderdaad *-je*-werkwoorden, o.a. *puzzelje*, *tekkelje* en *stinselje*. Dat de meeste werkwoorden van dit type in het Friese systeem worden opgenomen, ontkracht het idee dat de leenwoorden via het Nederlands tot het Fries komen echter niet. De hier geformuleerde regel werkt sterk, niet alleen op Engelse leenwoorden, maar ook in het algemeen op nieuwe(re) van een substantief afgeleide woorden: *sirkelje*, *skiedsrjochterje*, *foarsitterje*.

Werkwoorden die zonder toevoeging van een affix zijn afgeleid van zelfstandige naamwoorden, worden in het Fries als regel opgenomen in de tweede klasse (Visser 2000: 188, noot 13). Een voorbeeld daarvan is *turvje*, dat afgeleid is van *turf*. Volgens deze regel zouden afleidingen van Engelse leenwoorden als *drum*, *seks*, *step*, *swing*, *sport* of *start* gerealiseerd moeten worden

als *drumje, seksje, stepje, swingje, sportsje* of *startsje*. Dat komt echter bijna niet voor. De meeste afleidingen komen in de eerste klasse terecht: *drumme, sekse, steppe, swinge, sporte, starte*. Het WFT heeft wel nevenlemmata op *-je*: *boykotsje, ynterviewje, pingpongje, tramje, startsje, flirtsje*, maar de *-e*-vormen zijn steeds hoofdlemma en zijn veel frequenter. Dit wijst erop dat het Fries deze afleidingen niet zelf vormt op basis van een (overgenomen) Engels substantief, maar overneemt uit het Nederlands. De eerste zwakke klasse komt namelijk overeen met de vorm van de Nederlandse zwakke werkwoorden. *Ik sport* is in dit geval zowel Fries als Nederlands. In de tweede klasse zou het *ik sportsje* moeten zijn en dat wijkt qua vervoegingsuitgang behoorlijk af. Bovendien zijn er geen morfo(no)logische beperkingen die verhuizing naar de andere werkwoordsklasse noodzakelijk maken (Visser 2000: 188, noot 13). Dat er dan toch denominatieven zijn die in de tweede klasse terechtkomen, kan twee oorzaken hebben: ze zijn wel in het Fries als denominatief gevormd of ze zijn na uit het Nederlands geleend te zijn bewust in de tweede klasse gestopt, omdat dat de regel is. Dat is dus een meer puristisch motief. Wanneer het eerste waar is, is dat een aanwijzing dat het Fries ook zelfstandig leent of geleend heeft.

Ten slotte zijn er nog uit het Engels geleende werkwoorden die geen denominatief zijn. Zij worden ook meest in de eerste klasse opgenomen. Een enkele maal komt de tweede klasse voor: *lynche, knokke, trene, type* en *dimme/dimje*. Hier geldt ook weer: of ze zijn rechtstreeks geleend en in de *-je*-klasse terecht gekomen, of ze zijn via het Nederlands geleend en naar analogie van het Nederlands in de *-e*-klasse opgenomen.

Een aanzienlijk deel van de geleende werkwoorden wordt in de eerste klasse van de zwakke werkwoorden opgenomen, in tegenstelling tot wat op grond van de regels verwacht mag worden. De aanname dat het Fries via het Nederlands Engelse woorden leent, vindt hier dus wederom steun.

Meervoudsvorming substantieven

Ook hier gaat het om de manier waarop leenwoorden zich voegen binnen het morfologisch systeem van het Nederlands en het Fries. De meervoudsvorming van Engelse leenwoorden in het Fries zou informatie kunnen geven over de manier van lenen. Wordt het Engelse meervoud op *-s* overgenomen, vormt het meervoud zich volgens de morfologische regels van het Fries of wordt het Nederlandse meervoud overgenomen? Anders dan bij de werkwoorden zijn er twee opties: zelfstandige naamwoorden behouden de meervoudsvorm van de taal van herkomst – het woord wordt als zodanig ook in de meervoudsvorm ontleend – of ze krijgen een nieuwe meervoudsvorm, van de ontlenende taal.

Wat betreft de meervoudsvorming zijn er weinig verschillen tussen het Fries en het Nederlands. Beide talen gebruiken vooral de suffixen *-s* en *-en* om zelfstandige naamwoorden in het meervoud te zetten. Het Fries vormt met het suffix *-s* meervouden van zelfstandige naamwoorden die uitgaan op onbeklemtoond *-en, -em, -el, -er, -ert*. Ook verkleinwoorden en veel vreemde woorden die

op een klinker uitgaan, hebben *-s* als meervoudssuffix. Voor andere woorden geldt dat toevoeging van *-en* het meervoud aangeeft. Woorden die bestaan uit meer dan één lettergreep en uitgaan op *-ing* kunnen of *-s* of *-en* als meervoudssuffix krijgen. Er zijn enkele uitzonderingen op deze regels, maar die zijn hier niet van belang.

Interessant zijn wat dat betreft de woorden uit Engels (of Frans) met een *-s*-meervoud, die volgens de regel in het Nederlands een *-en*-meervoud zouden hebben, zoals bijvoorbeeld *film*. Meer recent geleende Engelse leenwoorden in het Nederlands, die volgens de regel *-en* zouden krijgen, houden vaak de meervoudsvorm *-s*. De meer ingeburgerde leenwoorden krijgen soms het meervoudssuffix *-en*. Voor sommige woorden geldt een meervoud op *-s* en *-en* (*tests, testen*), wat duidt op een verdergaande aanpassing. Eenlettergrepige leenwoorden uit het Engels in het Fries zouden zich in principe bij de voor het Fries gegeven regels aan moeten sluiten en *-en* krijgen. Om dat na te gaan heb ik een aantal van dergelijke leenwoorden in een tabel op een rijtje gezet, met hun meervoud in beide talen, geordend op Friese datering. De Friese meervouden zijn gevonden in het WFT en de TDB. De derde kolom geeft het meervoud van de Nederlandse equivalenten volgens Van Dale en/of de *Woordenlijst Nederlandse taal*.

woord ⁶	meervoud Fr.	meervoud Ned.	datering Fr.
hit	s	s	1975
shock	s	s	1973
plot	s	s	1969
spot	s	s	1969
jack	en s	s	1968
coach	en es	es	1966
jeep	s	s	1963
sten	s	s	1963
song	s	s	1960
flat	en s	s	1960
stunt	en s	s	1958
drum	s	s	1958
goal	en s	s	1957
strip	s	s	1956
test	en s	en s	1956
tank	en s	s	1948
trip	s	s	1946
lark	en	en	1941
truck	s	s	1945
tip	s	s	1942
race	en s	s	1939
cake	en s	s	1938

woord ⁶	meervoud Fr.	meervoud Ned.	datering Fr.
start	s	s	1936
farm	s	s	1928
match	en	en es	1924
cape	en s	s	1922
frame	en s	s	1922
trust	s	s	1921
lift	en	en	1919
film	en s	s	1919
lunch	en	en es	1909
jyn/gyn	en	en s	1903
tram	en s	en s	1900
clown	en s	s	1895
sport	en	en	1894
kaaks	en	en	1888
club	en s	s	1869
rail	s	s	1864
toast	en	en s	1845

De Friese woorden krijgen vaker dan de Nederlandse *-en* in het meervoud. Daarnaast zijn er vrij veel substantieven die naast *-en* ook *-s* hebben. Ook zijn er vrij veel geleende woorden die in het Fries, net als de overeenkomende woorden in het Nederlands, uitsluitend een *-s*-meervoud hebben. De tendens dat jongere ontleningen in het Fries vaker *-s* dan *-en* hebben is eveneens waarneembaar. Deze overeenkomsten ondersteunen de aanname dat het Fries Engelse leenwoorden via het Nederlands opneemt en dat ze inclusief de meervoudsvorm geleend worden. Het voorkomen van Friese *-en*-meervouden bij woorden die in het Nederlands uitsluitend *-s* krijgen, wijst evenwel ook op aanpassing na ontlening.

Pseudo-ontleningen

Pseudo-ontleningen zijn die woorden die vreemd of ontleend lijken, maar dit niet zijn. Het zijn vaak woorden die in de ontlenende taal verkort worden, of waarvan een deel van de samenstelling wordt weggelaten. Soms krijgt het woord een extra of (totaal) andere betekenis. Daarbij is het mogelijk dat dergelijke ontleningen in meerdere talen (bijvoorbeeld Frans en Duits) voorkomen, maar soms is een dergelijke pseudo-ontlening in slechts één taal gangbaar (Van der Sijs 1996: 40–41, 44).

Pseudo-ontleningen die in het Nederlands en niet in het Frans of Duits voorkomen, zijn onder andere *box* (loophek, Engels: *playpen*) en *detective* (speurdersroman, Engels: *detective story*). Een pseudo-ontlening die in het Nederlands én het Fries voorkomt, is *hometrainer* (in het Nederlands daterend uit 1954, in het Fries uit 1982). *Hometrainer* komt ook voor in de ons omringende talen, in het Spaans en in de Scandinavische talen.

Hoewel dit dus geen echte ontleningen zijn, ligt er wel een Engels woord aan ten grondslag en kan het voorkomen ervan in het Fries een aanwijzing zijn dat het Fries van het Nederlands leent. Het Fries heeft inderdaad de beide genoemde pseudo-ontleningen.

Het Fries kent de woorden *detectiveferhaal* (eerste attestatie 1941), *detektive-roman* (1941), *detektiveboek* (1941) en *detectivestory* (1959). De verkorting *detective* komt volgens de TDB voor het eerst voor in 1968. Het Nederlands heeft voor *detectiveverhaal*, *-roman*, *-boek* resp. de jaartallen 1936, 1914 en 1934, terwijl de verkorting *detective* in 1948 voor het eerst voorkomt (*Aanvullingen* WNT). *Detectivestory* is niet aangetroffen in het WNT en Van Dale, en kan daarom hier niet gedateerd worden.

In het Nederlands komt *box* in de betekenis 'loophek' voor het eerst voor in 1939. Deze betekenis is een uitbreiding van de betekenis 'afgeschoten ruimte in een groter geheel' (*Aanvullingen* WNT) en komt niet voor in de omringende talen Duits en Frans. Het Fries heeft deze betekenis echter wel en weer later dan het Nederlands: het WFT geeft 1972, in een citaat van de redacteur, dus niet uit een bron, omdat hij het woord kende. De TDB geeft als vroegste voorkomen 1989. Het Friese *boks* wordt op schrift echter gemeden omdat het als niet-noodzakelijk leenwoord Friese varianten als *rinstek*, *boartersstek* verdringt. Bovendien heeft het Fries ook het Nederlandse *loophek* geleend voor *box*.

Het voorkomen van *detective*, *boks* en *hometrainer* in het Fries steunt de veronderstelde wijze van ontlening in het Fries, omdat deze woorden in deze vorm en betekenis in het Nederlands eerder voorkomen dan in het Fries.

Ontwikkelingen na ontlening

Na ontlening (via het Nederlands of rechtstreeks), als deel van het inburgeringsproces en na volledige integratie, is het mogelijk dat leenwoorden andere of meerdere betekenissen krijgen. Ook kunnen ze als onderdeel van samengestelde woorden optreden of met een voor- of achtervoegsel een nieuw woord vormen. Een Nederlands voorbeeld van betekenisuitbreiding is *bunkeren*, dat naast de oorspronkelijk Engelse betekenis 'de bunker(s) vullen, brandstof innemen' tegenwoordig ook 'flink eten' betekent. De omringende talen Duits en Frans kennen deze betekenis van *bunkeren* niet. Het Fries echter wel. Van Dale noteert deze betekenis voor *bunkeren* in 1976, voor het Fries is de vermelding in het Fries woordenboek van 1985 de eerste bewijsplaats.⁷ In de TDB is *bunkerje* voor het eerst overgeleverd in 1993, het WFT heeft het lemma *bunkerje* niet.

Een tweede voorbeeld is het substantief *lift*. Het Nederlands en Fries kennen beide een daarvan afgeleid werkwoord dat in het Engels niet bestaat: respectievelijk *liften* in het Nederlands en *lifte/liftsje* in het Fries. De Nederlandse vorm *liften* wordt in 1950 voor het eerst in een woordenboek opgetekend (Van Dale). Aangezien woordenboeken nieuwvormingen pas opnemen nadat ze hun bestaansrecht hebben bewezen en ingeburgerd zijn, mag worden aangenomen dat *liften* in het decennium voor 1950 gedateerd moet worden.⁸ De oudste Friese attestatie van de vorm *lifte* is 1945 en die van *liftsje* 1959 (beide in het WFT). Het

min of meer tegelijk ontstaan van deze betekenis in beide talen wijst op een verband. Overname van de Nederlandse betekenis in het Fries ligt gezien de taalverhoudingen meer voor de hand dan andersom. Dat het Fries ook van *lift* afgeleide werkwoordsvormen *lifte/liftsje* heeft, steunt de veronderstelling dat het Fries via het Nederlands uit het Engels leent of de daarna in het Nederlands gevormde afleidingen overneemt.

Na ontlening kunnen met de leenwoorden samenstellingen gevormd worden. In het Fries komen veelal dezelfde samenstellingen voor als in het Nederlands. Zo bevat de TDB tal van samenstellingen met *kompjûter* als eerste of laatste lid die het Nederlands ook heeft: *kompjûterspultsje* – *computerspeltje*, *kompjûterprogramma* – *computerprogramma*, *spultsjekompjûter* – *spel(letjes)computer* enz.

Het Nederlands heeft een aantal samengestelde werkwoorden met een Engels deel, zoals *inplannen*, *intapen*, *opboksen*, *omturnen*, *uittesten* die in het Nederlands gevormd zijn (Van der Sijs 1996: 335) en beslist niet op samengestelde Engelse vormen teruggaan.⁹ Het Fries kent al deze samenstellingen ook: *ynplanne*, *yntape*, *opbokse*, *omturne*, *ûtteste*. *Opbokse* is zelfs inclusief de verbinding *opboksen tegen* – *opbokse tsjin* geleend.

Afleidingen op basis van of samenstellingen met Engelse leenwoorden vertonen in het Fries ontwikkelingen die overeenkomen met die in het Nederlands. Het lijkt er bij deze ontwikkelingen op dat dergelijke vormen geleend zijn uit het Nederlands en niet het gevolg van interne Friese processen en ontwikkelingen zijn.

Spelling

Het Nederlands en het Fries gaan op verschillende manieren om met de spelling van uit het Engels geleende woorden. Het Nederlands past de spelling niet of nauwelijks aan, het Fries heeft twee mogelijkheden om Engelse woorden te spellen. Tot 1982 was er geen regeling voor de spelling van vreemde woorden in het Fries en werden leenwoorden uit vreemde talen op allerlei manieren gespeld. De oudere, mondeling geleende Engelse woorden werden veelal geschreven volgens de verbasterde uitspraak, die ontstond omdat men weinig of geen kennis had van de brontaal. Vormen als *prêrje* (*prairie*), *miting* (*meeting*), *watsjekou* (*what (do) you call*)¹⁰, *makade* (*MacAdam*) getuigen hiervan. Jongere, vaak schriftelijk geleende vormen komen tot 1982 in fonetische spelling voor of in niet-aangepaste vorm (*frame* – *freem*, *match* – *mets*, *closet* – *kloset*).¹¹

In 1982 stelde de provincie Fryslân een regeling voor de spelling van vreemde woorden vast en sinds dat jaar kunnen Engelse leenwoorden vanuit twee principes gespeld worden: de Nederlandse schrijfwijze kan overgenomen worden, met aanpassing aan het Friese morfologische systeem, of men kan de Engelse woorden aan het Friese spellingsysteem aanpassen. Deze tweede mogelijkheid laat zien dat het Fries een eigen weg kan gaan. De hoofdregel voor het in het Fries spellen van alle vreemde woorden stelt echter dat moet worden uitgegaan van de Nederlandse schrijfwijze van die woorden (Oosterhaven 2000: 9).

De regels voor de spelling van vreemde woorden impliceren dus dat die woorden via het Nederlands zijn ontleend. Het lijkt mij duidelijk dat de formulering van deze spellingsregels op zichzelf al aangeeft dat het Nederlands voor het Fries eerder de brontaal is voor Engelse leenwoorden dan het Engels zelf.

Conclusie

Bij het bestuderen van de diverse aspecten die met het lenen van Engelse woorden in het Fries te maken hebben, blijkt steeds dat er verbanden bestaan tussen de Engelse leenwoorden in het Fries en die in het Nederlands. Het Nederlands en het Fries hebben zo goed als alle Engelse leenwoorden gemeenschappelijk. De leenwoorden in het Nederlands hebben gemiddeld een eerdere datering. Er mag dus worden aangenomen dat de woorden op het tijdstip van lenen al in het Nederlands aanwezig zijn.

De paar eerder genoemde en beschreven exclusief Friese leenwoorden wijzen erop dat ontlending buiten het Nederlands om wel tot de mogelijkheden behoort. Maar dan moet er rechtstreeks contact zijn met de brontaal en moet na ontlending het woord ook nog integreren. De zes gevonden ontleningen stammen bijna allemaal uit een tijd dat het Nederlands minder dominant was en het Fries zich meer ontwikkelde los van de sterke beïnvloeding door het Nederlands, zoals die zich in de laatste vijftig jaar manifesteert.

Na het opnemen van de leenwoorden zijn er opvallende overeenkomsten waar te nemen. Dat geldt voor de integratie van geleende werkwoorden en voor de werkwoorden die op basis van geleende substantieven gevormd zijn. De werkwoorden worden niet altijd in de werkwoordsklasse opgenomen waarin ze volgens de regels wel terecht zouden moeten komen. Verder verloopt de meervoudsvorming van substantieven in beide talen voor een belangrijk deel gelijk, waarbij de Friese meervouden soms tegen de eigen regels in gevormd worden. Tot slot hebben beide talen ook overeenkomende pseudo-ontleningen, woordvormingen en betekenisontwikkelingen. Ook hier blijkt uit de gevonden overeenkomsten, dat de stelling dat het Fries leenwoorden uit het Engels via het Nederlands leent, zeer aannemelijk is. De gevonden verschillen in aanpassing tussen Fries en Nederlands ontcrachten deze conclusie niet, maar wijzen op interne Friese ontwikkeling na overname uit het Nederlands.

Interpretatie: contact en prestige

De provincie Fryslân is onderdeel van Nederland en heeft deel aan de Nederlandse en globale cultuur. Er zijn geen natuurlijke obstakels die taalcontact tussen Fries en Nederlands belemmeren. Door de historisch gegroeide taalcontactsituatie met het Nederlands als taal voor de officiële, formele domeinen en het Fries voor de niet-officiële, informele domeinen wordt de dominante positie van het Nederlands versterkt. De algemene Nederlandse cultuur, die zich manifesteert in de media, bij de overheden en in het onderwijs, en waar de inwoners van Fryslân ook deel aan hebben, is in Fryslân Nederlandstalig. De

groep die actief en min of meer professioneel het Fries als schrijftaal gebruikt, is klein en bestaat uit journalisten, schrijvers, wetenschappers, onderwijzers en politici. Zij produceren in verhouding tot het Nederlands een zeer beperkte hoeveelheid Friestalige geschriften waarmee ze ook nog eens lang niet iedere Friestalige bereiken, laat staan iedere niet-Friestalige. In informeel huishoudelijk verkeer, op bijvoorbeeld internetforums of in chatboxen wordt relatief weinig Fries gebruikt. In het algemeen geldt, dat de meeste inwoners van Fryslân op schrift het Nederlands veel beter beheersen dan het Fries en dat men daarom bij voorkeur ook in het Nederlands actief schriftelijk communiceert. Het zelfde geldt voor passieve schriftelijke communicatie: gebrekkige beheersing van het Fries-lezen maakt dat men liever Nederlands leest dan Fries. Nieuwe woorden die de Friestalige tegenkomt, leent en opneemt, staan dus vaak in Nederlandstalige geschriften.

Friese neologismen op basis van een Engels woord zijn veelal leenwoorden of leenvertalingen uit het Nederlands. Uit onderzoek bleek dat 19% van de gevonden neologismen uit het tijdperk 2000–2002 uit het Engels zijn geleend. Bijna alle Engelse leenwoorden in het Fries hadden een Nederlands equivalent dat vaak ouder was dan de Friese vorm. Wat het Fries betreft, lijkt het er op dat met zoveel ontleningen en neologismevorming op regionaal niveau al neologismevorming op landelijk of globaal niveau voorafgegaan is (Sijens 2004: 275, 279, 281). Dit geldt zeker voor ontleningen aan het Engels, waarbij de neologismevorming bijna zeker eerst in het Nederlands heeft plaatsgevonden en daarna in het Fries. De reden daarvoor kan zijn dat Friestalige stukken heel vaak op basis van Nederlandse stukken geschreven worden en handelen over zaken die in de Nederlandse en Nederlandstalige context al beschreven zijn of plaatsvinden. Een illustratie daarvan is het volgende bericht dat overgenomen is van de website van Omrop Fryslân:

Wrâldprimeur foar Batavus. In ‘velglint-automaat mei stabilisator’, dat is de wrâldprimeur fan Batavus. It fytsefabryk op It Hearrenfean krijt de masine nije wike. De masine kin yn in oere folautomatysk santich tsjillen foarsjen fan fellingen.

De felling is belangryk om’t it lekke bannen tefoaren komt. It stabilisearjen keart it brekken fan spaken (sic) op. Holland Mechanics ûntwikkele de masine (www.omropfryslân.nl, 25 april 2002).¹²

Het woord *velglint-automaat* wordt in het Nederlands weergegeven, wat wijst op de Nederlandse context van waaruit dit Friestalige bericht is opgesteld.

Bij het eerste lenen van een uiting wordt op z’n minst enige kennis van de brontaal verondersteld. Men moet immers weten wat de te lenen uiting betekent. Wanneer in het Nederlands voor het eerst een bepaald woord uit het Engels wordt geleend, kent (kennen) de lener(s) dus de betekenis. Het Engels is de brontaal en de leners hebben kennis van het Engels. Voor het Fries geldt echter dat het Engels niet de brontaal is, maar het Nederlands. De Friestaligen

die Engelse woorden lenen, hebben allemaal kennis van de brontaal Nederlands. Bovendien is het proces van lenen dan al gevorderd. Het eerste stadium van een kleine groep die leent, wordt in feite overgeslagen. Veel Engelse leenwoorden komen het Fries binnen op het moment dat ze in het Nederlands al in een bredere groep verbreid zijn. Van der Sijs (1996: 15) stelt dat wanneer een woord zich van de kleine groep naar de massa verbreidt, de ontlening binnen de Nederlandse taal plaatsvindt. Dit zou op basis van het in dit artikel beschreven patroon kunnen worden uitgebreid tot de Nederlandse én de Friese taal.

Bij het opnemen en integreren van leenwoorden speelt de factor van het prestige en de status van de brontaal ook een rol (Van der Sijs 1996: 14–15). Het Nederlands heeft in Fryslân veel prestige en een hoge status. Ook het Engels heeft de laatste honderd jaar aan prestige gewonnen en kan tegenwoordig gezien worden als de meest prestigieuze taal die er bestaat. Het gebruik van Engelse woorden in het Fries is daarom net zo normaal als in het Nederlands.

Het antwoord op de in de titel van dit artikel geciteerde vraag ‘*In Fryske detektive-roman, kin det, mei det, moat det?*’ zou ik daarom als volgt willen formuleren: ‘Het kan niet anders, het mag en het zal wel moeten’.

Noten

- 1 Jan Piebenga: *It Heitelân* 1941, 182. Vertaling: ‘Een Friese detectiveroman, kan dat, mag dat, moet dat?’
- 2 Recent betekent hier de negentiende, de twintigste en de beginjaren van de eenentwintigste eeuw. De totstandkoming van de Friese woordenschat in de voorgaande eeuwen blijft buiten beschouwing.
- 3 Van der Sijs (1996,12) noemt in de definitie als ontlennende taal Nederlands. Maar haar definitie is natuurlijk ook op andere talen toe te passen.
- 4 Bij het zoeken naar dateringen is het zaak om dieper te graven dan het jaartal alleen, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld. Het leenwoord *seks* wordt in het WFT gedateerd op 1915 en in het Nederlands na 1950 (Van Dale), 1963 (WNT). Een kloof van wel veertig jaar die op z’n minst interessant te noemen is en zeker onderzocht moet worden. Het citaat waarop de datering berust, is van de Friese auteur Douwe Kalma: ‘Tsjinje wy him dos dalik in bidimjend middel ta en skriuwe wy him lange tiden rêst for, hwent oars scoe *seks* einje kinne yn in delirium, dêr’t er dochs biwarre for bleaun wirde moat’ (vertaling: ‘Dienen wij hem meteen een kalmerend middel toe en schrijven wij hem langdurige rust voor, want anders zou *seks* kunnen eindigen in een delirium, waar hij toch blijvend voor bewaard moet worden’.) (D. Kalma: *De Jongfryske Biweging* [Dokkum, 1915]). Het citaat riep meteen vraagtekens op en na onderzoek bleek dat het niet om het

zelfstandig naamwoord *seks* ging, maar om het onbepaald voor-naamwoord *soks* (zoiets).

De vorm *seks* berust op een scanfout. De tekst van de publicatie van Kalma is indertijd gescand voor de TDB en daarbij is de enigszins gerafelde *o* uit het boekje uit 1915 door de scanner als *e* geïnterpreteerd. Bij de correctie met behulp van een *spellchecker* is dat natuurlijk niet opgevallen omdat *seks* een correct gespeld woord was. Bij het bewerken van het artikel *seks* voor het WFT werd het betreffende citaat echter toegevoegd, omdat het de datering van *seks* aanzienlijk zou vervroegen, want het op een na oudste citaat is van 1973. Helaas is het citaat rechtstreeks uit de TDB overgenomen en is er niet meer naar de originele tekst gekeken.

- 5 *Ladyshave* is aanvankelijk een typeaanduiding van een scheerapparaat van het merk Philips, waarmee vrouwen ongewenst lichaamshaar kunnen verwijderen, en wordt later een soortnaam. Het Friese citaat uit 1974 duidt al op de soortnaam: *De lady-shave is rynsk brûkt* (vertaling: De lady-shave is royaal gebruikt). (R.R. van der Leest: *It moaiste famke fan Antarctica*. Buitenpost, 1974).
- 6 De spelling van Engelse leenwoorden in het Fries kan op twee manieren; zie de paragraaf over spelling. In deze tabel is gekozen voor de vorm die aansluit bij oorspronkelijke schrijfwijze.
- 7 In het woordenboek Nederlands-Fries wordt bij *bunkeren* de vertaling *bunkerje* gegeven met de toevoeging *lett. & fig.* Met de *fig.* (figuurlijk) zal de betekenis ‘flink eten’ bedoeld zijn. Het WNT, *Aanvullingen*, geeft bij *bunkeren* in deze betekenis ook aan dat dit figuurlijk taalgebruik is.
- 8 Op internet zijn sites met teksten uit 1945 te vinden waarin sprake is van *liften* in de betekenis ‘meerijden’: www.kelpin.nl/fred/artikelen/logboek2.pdf en <http://home.hetnet.nl/~jckoopmans/45.htm> (d.d. 6–11–2006).
- 9 Er komen wel ontleende Nederlandse werkwoorden voor die afgeleid zijn van Engelse samengestelde werkwoorden: *in/uitchecken* van *to check in/out*, *in/uitfaden* van *to fade in/out*, *in/uitloggen* van *to log in/out* en tot slot *overrulen* dat van *to overrule* komt (Van der Sijs 1996, 335).
- 10 Volgens Van Dale: ‘(1857) verklaard als <Eng. what (do) you call?’
- 11 De letters *v* en *z* komen niet als beginletter van Friese woorden voor, terwijl de *c*, *q* en *x* in de Friese spelling niet gebruikt worden. De *c* wordt wel in de combinatie *ch* gebruikt, buiten deze combinatie om wordt in plaats van de *c* al naar gelang de uitspraak een *k* of *s* gebruikt. De *qu* in Franse leenwoorden wordt meestal met *kw* geschreven en de *x* in Griekse of Latijnse leenwoorden als *ks*.
- 12 Vertaling: Wereldprimeur voor Batavus. Een ‘velgint-automaat met stabilisator’, dat is de wereldprimeur van Batavus. De fietsenfabriek in Heerenveen krijgt deze machine volgende week. De machine kan in een uur volautomatisch zeventig wielen voorzien van velgen. De velg is belangrijk omdat hij lekke banden voorkomt. Het stabiliseren voorkomt het breken van spaken. Holland Mechanics ontwikkelde de machine.

Bibliografie

- DYKSTRA, ANNE: 'Lexicology of modern West Frisian'. Horst Haider Munkske e.a. (red.): *Handbuch des Friesischen*. Tübingen, 2001.
- GORTER, DURK EN REITZE J. JONKMAN: *Taal yn Fryslân op 'e nij besjoen*. Ljouwert, 1995.
- HAAN, RIENK DE EN HINDRIK SIJENS: 'Frysk hânwurdboek' (te verschijnen, manuscript Fryske Akademy, voorlopige titel).
- OOSTERHAVEN, BEART: *Nije list fan frjemde wurden*. Ljouwert, 2000.
- SIJENS, HINDRIK: 'Neologismen in it Frysk. 'Wat wy net hawwe, dat liene wy!'. *It Beaken* 66, 3/4, 256–298 (2004).
- SIJS, NICOLINE VAN DER: *Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*. Den Haag etc., 1996.
- SIJS, NICOLINE VAN DER: *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Amsterdam etc., 2001.
- SIPMA, P.: *Tâ it Frysk*. Dl. 2. Ljouwert, 1949.
- TAMMINGA, D.A.: *Op 'e taalhellings*. Dl. 1. Boalsert, 1963.
- Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Veertiende ed. Utrecht etc., 2005.
- VISSER, W.: *Frysk wurdboek*. Dl. 2: *Nederlânsk Frysk*. Leeuwarden/Ljouwert, 1985.
- VISSER, WILLEM: 'Frjemd wurdt eigener. Oer de âlde Frânske lienwurden yn it Frysk'. *It Beaken* 62, 3, 141–218 (2000).
- Woordenboek der Friese taal/Wurdboek fan de Fryske taal*. Leeuwarden, 1984...
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Tweede ed. op cd-rom. 's-Gravenhage etc., 2000. *Idem*, *Aanvullingen*. 's-Gravenhage etc., 2001, drie delen.
- Woordenlijst Nederlandse taal*. Tiel etc., 2005.

..... *De deconstructie van de mythe*
Kroniek cultuur en maatschappij

Het 'beeld van een bestendig Nederland is [...] gezichtsbedrog en berust op de gedachte dat het huidige Nederland een directe en onproblematische voortzetting vormt van de oude Republiek der Verenigde Provinciën' (Leerssen 2006: 9).

De natie is gezichtsbedrog. Dat is de boodschap waarvan moderne historici en letterkundigen ons willen overtuigen. Het citaat van Joep Leerssen, uit de inleiding van zijn boek *De bronnen van het vaderland* dat ik als motto aan het begin van deze kroniek plaats, is daar een symptomatisch staaltje van. Historici en letterkundigen hebben elkaar gevonden in het grote historische deconstructieproces. De nationale cultuur en de cultuur van de natie die uit het nationalisme van de negentiende eeuw zijn ontstaan, worden tegenwoordig deskundig ontmanteld en de finale ontmythologisering van de nationale identiteit wordt meedogenloos uitgevoerd. De uitgangspunten van die postmoderne sloop worden door Leerssen netjes op een rijtje gezet: 1. identiteit is een historisch product, 2. identiteit wordt gecultiveerd om houvast te verschaffen in politieke onzekerheid, 3. identiteit is een silhouet dat vorm krijgt aan zijn buitenkant, en 4. identiteit komt van buitenaf en wordt op een buitenwereld bevochten (16).

Die uitgangspunten vormen eigenlijk het credo van de postmoderne historici en literatuurhistorici. In het kielzog van de onderhand wat gedateerde theorieën van Benedict Anderson en Eric Hobsbawm promoten zij het reductionisme dat de natie *slechts* een 'verbeelde gemeenschap' is en de nationale identiteit het resultaat van een 'verzonnen traditie'. Leerssen doet niet anders. Met veel aplomb en flair vertelt hij hoe uit het 'kruierend ijs' van het statensysteem na de val van Napoleon in de negentiende eeuw het hedendaagse Nederland moeizaam cultureel en geografisch werd afgebakend. In dit turbulente proces fungeerde het 'muitzike' België als provocateur en katalysator, want door de Opstand van 1830 werd een grens getrokken dwars door het taalgebied. Daarmee was de negentiende-eeuwse formule *staat=natie=taal* behoorlijk in diskrediet gebracht en drong een herdefinitie van de natie zich op. De beruchte slogan van de Vlaamse literator Prudens van Duyse 'De taal is gansch het volk' was hier plotseling door de feiten gelogenstraft. Een nieuwe

profilering van de natie werd toen ingezet, waarin letterkundigen, politici en filologen in een welhaast symbiotisch samenspel Nederland gestalte gaven als een cultuurnatie. Leerssen formuleert het zo: 'Cultuurnationalisme manifesteert zich overal in Europa als een *cultivering van de cultuur*' (12).

Die cultivering van de cultuur nam de vorm aan van 'inventariserende beschrijving, creatieve navolging of propagandistische proclamatie. Het cultureel nationalisme omvat dan ook activiteiten zoals het samenstellen van woordenboeken, het opstellen van taalactivistische manifesten, het uitgeven van oude teksten, het houden van congressen en het oprichten van standbeelden' (12). *De bronnen van het vaderland* toont aan de hand van onder meer de zoektocht naar de oorspronkelijke versie van *Reinaert de Vos*, hoe de nationale verkaveling van de cultuur een negentiende-eeuws constructieproces is geweest dat in het verlengde lag van de natievorming. Leerssen prikt, vaak badinerend en varend op het kompas van Anderson en Hobsbawm, de 'Nederlandse literatuur' door als de waan van de dag. En het moet gezegd: hij doet dat met verve. Hij weet overtuigend aan te tonen dat de schone letteren in de negentiende eeuw in hun poëtische agenda allesbehalve tijdloos of wereldvreemd waren en dat de taalkundige, filologische en letterkundige activiteit van de culturele elite onder een nationaal gesternte plaatsvond.

Leerssens boek imponeert door zijn filologische grondigheid en door zijn onverdroten rechtlijnigheid en overtuigt door zijn stilistische bravoure. Anders dan we van wetenschappers gewend zijn, vermeit hij zich in metaforische spelereien en karikaturale voorstellingen om ons van zijn basisstelling te overtuigen. Van elk een voorbeeld. Als hij het heeft over de tegenstrijdige nationale aanspraken op de *Reinaert*, formuleert hij dat zo:

De vossenjacht biedt geen rechthoe-rectaantraject door de wisselvalligheden van de negentiende eeuw. Wie de streken en de sluipwegen van de vos wil volgen, komt door veel terreinen en zal hem soms uit het oog verliezen. Zijn burcht heeft veel in- en uitgangen; omwegen en sluipwegen zijn integraal deel van de te volgen route (17).

Die beschrijving van de 'vossenjacht' wordt hier als een metaforisch plaatje van de jacht op culturele identiteit gepresenteerd, en de lezer is meteen bereid het voor waar aan te nemen. Wat de karikatuur betreft: ook die staat herhaaldelijk in functie van de basisstelling dat naïeve letterkundigen in historicistische verblinding mede de Nederlandse identiteit hebben geconstrueerd. Bilderdijk krijgt de volgende karikatuur mee:

De megalomane egoïst 'Bulderdijk' torende boven de literatuur en de letterkunde uit, was gezien als dichter en als geleerde, zwaaide de scepter over de letterkundige tak van het Koninklijk Instituut (de zogeheten 'Tweede Klasse') én was notoir lastig in de omgang (24).

Wat voor redelijks valt nu van zo'n sujet te verwachten, denkt de lezer.

Mijn bezwaren tegen het stilistisch overrompelende boek van Leerssen zijn de volgende: de visie is vernauwend, de selectie van de gegevens is bevooroordeeld en de basisstelling is aanvechtbaar.

Om met het laatste te beginnen: de Nederlandse culturele identiteit is niet het product van een negentiende-eeuws nationalistisch discours. Die Nederlandse identiteit is veel ouder. Al in de zestiende en de zeventiende eeuw heeft een Hollandse culturele elite, in een golf van protonationalisme, de Nederlandse culturele identiteit vorm gegeven, zoals ik omstandig in mijn boek *Eén en toch apart* (2002: 111–123) heb betoogd. Politici, literatoren, filologen, taalkundigen en beeldend kunstenaars hebben in de zeventiende eeuw gezamenlijk de culturele identiteit vorm en historische wortels gegeven. Hugo de Groot publiceerde tezelfdertijd in het Latijn, in het Engels en in het Nederlands zijn *Tractaet van de oudtheyt van de Batavische nu Hollandsche Republique* (1610), waarmee hij tegenover de buitenwereld de Nederlandse politieke eigenheid poneerde. In de literatuur verheerlijkte P.C. Hooft in *Geeraert van Velsen* (1613) de eigen gezagsvorm van de Republiek en in *Baeto* (1617) de legendarische stamvader der Bataven. Ook Vondel droeg met zijn *Gysbrecht van Aemstel* (1638) bij tot de roem van de Nederlandse identiteit, zich daarbij baserende op W. van Houthoevens *D'oude chronycke ende historien van Hollandt* (1620). En Rembrandt (*Het eedverbond der Batavieren* 1661, *De eendracht van het land* 1642), maar ook Jurriaen Ovens, Otto van Veen, Gerard ter Borch en vele andere kunstenaars gaven de Nederlandse protonationale identiteit artistiek gestalte. Historie-schrijvers als Joannes Gysius, Emmanuel van Meteren, Pieter Bor en weer P.C. Hooft zorgden voor de historische inbedding van de culturele identiteit. Ook taalkundig en filologisch werd daar hard aan gewerkt. Door standaardisering, door purisme en door een golf van taalactivistische geschriften werd de taal zelfs bij uitstek de drager van de Nederlandse culturele eigenheid. Kortom, alles wat Leerssen als bewijs aandraagt voor de afbakening van de natie en de cultivering van de cultuur in de negentiende eeuw, was al nadrukkelijk aanwezig in de zeventiende eeuw. Ik ben zo vrij om ter adstructie van mijn stelling Leerssens heuristische afstreeplijstje van de 'cultivering van de cultuur' (171) op de Nederlandse zestiende en zeventiende eeuw toe te passen met telkens één voorbeeld ter staving:

- [1a] De inventarisatie van de taal: *Twe-spraack van de Nederduytsche letter-kunst* (1584);
- [1b] Engagement voor de taal: debatten over taalnorm: Vondel (1650) *Aenleiding ter Nederduytsche dichtkunst*;
- [1c] De mobilisatie van taal: taalactivisme: S. Stevin: *Uytspraeck van de weerdicheyt der Duytsche tael*;
- [2a] De inventarisatie van discours: W. van Houthoeven (1620): *D'oude chronycke ende historien van Hollandt*;
- [2b] Engagement voor discours: bijbelvertaling: *Statenbijbel* (1637);
- [2c] De mobilisatie van het discours: manifest voor nationale literatuur: Roemer Visscher: *Sinnepoppen* (1614, voorrede);

- [3a] De inventarisatie van artefacten: historisch belangrijke plaatsen: graf van Willem van Oranje (Delft);
- [3b] Engagement voor artefacten: praalgraf van Willem van Oranje (Delft);
- [3c] Mobilisatie van artefacten: penningen ter gelegenheid van het overlijden van Michiel de Ruyter (1676);
- [4a] De inventarisatie van praktijken: Jacob Cats (1632): *Spiegel van den ouden en den nieuwen tijd* (spreekwoordenverzameling), J. & C. Luiken (1694): *100 Verbeeldingen van ambachten*;
- [4b] Engagement voor praktijken: *Geuzenliedboek* (1574) met meer dan 20 herdrukken;
- [4c] Mobilisatie van praktijken: prijsvragen.

Zoveel wordt duidelijk uit dit lijstje: de Nederlandse identiteit werd al in de zestiende en de zeventiende eeuw geconstrueerd en afgebakend. De negentiende eeuw hervat die cultivering onder invloed van het nationalisme. Doordat Leerssen de selectie van zijn bewijsmateriaal beperkt tot de negentiende eeuw, komt hij tot een bevooroordeelde conclusie. Ruimere lectuur over andere perioden van de geschiedenis, zoals bijvoorbeeld het onvolprezen 1650 *Bevochten eendracht*, had hem daarvoor kunnen behoeden. Zijn visie is ook vernauwend omdat hij het cultuurnationalisme beperkt tot een ‘driehoeks-verhouding van dichters, politici en filologen’ (14). Het cultuurnationalisme is niet enkel een zaak van deze driehoekssamenwerking. Het is veeleer het resultaat van een gezamenlijke inspanning van de hele culturele bovenlaag. Ook historici, kunsthistorici en kunstenaars nemen deel aan dit constructieproces, zoals zo mooi geïllustreerd wordt door een ander boek dat ik hier op de besprektafel heb: *Broedertwist. België en Nederland en de erfenis van 1830* (2005) van Peter Rietbergen en Tom Verschaffel. Dit boek is eigenlijk complementair aan het boek van Leerssen, omdat het zo overtuigend aantoont dat ook historici en schilders in de negentiende eeuw de natie en de culturele nationaliteit vorm gegeven hebben. Aangezien dit boek zowel de periode 1815–1830 (de periode van de eenheid van de Verenigde Nederlanden) als de periode na 1830 (de scheiding tussen België en Nederland) behandelt, kunnen we heel mooi de constructieactiviteiten volgen: eerst in dienst van de eenheid, daarna in dienst van de scheiding.

Meteen na 1815 doet de regering er alles aan om de ‘eenheid van het nieuwe vaderland’ te beklemtonen. Onder historici wordt er in 1826 een prijsvraag uitgeschreven voor een ‘algemene geschiedenis der *Nederlanden*’ en schilders uit noord en zuid schilderen historiserende taferelen die de eenheid of de gezamenlijke traditie in de verf zetten. Zo schildert de Zuid-Nederlandse schilder Matthijs van Bree in 1817 *Willem de Zwijger in 1578, te Gent, de zaak der Roomsgezinden verdedigend*. En de historieschilder Jan Kamphuijsen produceert in 1817 een *Allegorie op de vereniging van de Nederlandse schilderscholen en de terugkeer van de kunstwerken onder de heerschappij van koning Willem I*. Op het schilderij (17) is de hereniging van de Vlaamse en Nederlandse schilderschool gesymboliseerd door de bustes van Rembrandt en Rubens. Op die manier

nemen de schilders deel aan de eenheidsbevorderende propaganda van de Verenigde Nederlanden.

Na 1830 zien we een volledig ander ceremonieel. Dan gaan België en Nederland een heel eigen geschiedschrijving aan. Nederland krijgt in 1860 een 'nationale' leerstoel voor de nieuwe 'vaderlandse geschiedenis', die als eerste door R. Fruin bezet wordt, de schrijver van de beroemde nationale geschiedenis *Tien jaren 1588–1598*, waarin hij onder meer verklaarde:

Geen voorbijgaand misverstand had de scheuring teweeggebracht, maar een diepgaand verschil tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, in afkomst, in volksaard, in geschiedenis, in godsdienst, in regeringsvorm, in maatschappelijke toestand (1959: 280).

Een totaal ander geluid dus dan voor 1830. Ook de schilders gaan nu hun aparte, nationale gang. De historieschilders richten zich nu op de Bataafse oorsprong. Barend Wijnveld jr. schildert in het spoor van Rembrandt *Civilis spoort de Batavieren tot opstand aan* (ca. 1860), waarbij de Bataven natuurlijk de voorvaderen zijn van de huidige bewoners van Nederland (95). Ook de nabije Nederlandse heldendaden uit de Opstand van 1830 worden in beeld gebracht. Martinus Schouman schildert *Het in de lucht springen van Van Speijks kanoneerboot* (1831), daarmee herdenkend dat Van Speijk liever zijn boot – en zichzelf – in de lucht liet vliegen dan hem in handen te laten komen van de Belgen. En natuurlijk komen er nu ook staatsieportretten van de Nederlandse vorst als nationaal symbool. Kruseman schildert het staatsieportret van *Willem II* (1842) (105). In België richt de nieuwe Belgische schilderschool haar aandacht op het eigen verleden. Nicaise de Keyser schildert *De slag der Gulden Sporen in 1302*, een veldslag die symbool staat voor de Belgische vrijheidsstrijd tegen de Fransen (89), en Gustave Wappers vervaardigt een indrukwekkend beeld van *De septemberdagen van 1830* (70) om de verdrijving van de Nederlanders te herdenken. Ook in België komen er nu eigen staatsieportretten die als propaganda kunnen gelden: portretten van *Koning Leopold I* door onder meer Franz Winterhalter (1843–1849), Nicaise de Keyser (1856), Lieven de Winne (vóór 1868). En net zoals in Nederland komt er nu ook een Belgische golf van patriotische geschiedschrijving die zorgt voor de historische legitimatie van het 'nieuwe' land. *Broedertwist* is in feite een boek dat als begeleidende catalogus fungeerde bij de tentoonstelling die eerst in Den Bosch en daarna in Leuven de afscheiding van noord en zuid in 1830 memoreerde. Het prachtig geïllustreerde boek past volledig in de deconstruerende historiografie.

Aansluitend bij dit boek is het verhelderend om het ware verhaal van het jaar 1830 te volgen in het boek dat de historicus-journalist Rolf Falter daarover geschreven heeft: *1830. De scheiding van België, Nederland en Luxemburg* (2005). Ook Falter probeert de geschiedenis nu te reconstrueren, ontsmet van 'nationale en nationalistische virussen'. Ook hij schaaft zich achter de ontmaskeraars van mythes, zoals blijkt uit zijn klacht aan het begin van het boek:

Het is soms verbijsterend te zien hoe nog in de hele vorige eeuw zeer wetenschappelijke werken verschenen waarin het bronnenmateriaal werd gemanipuleerd om vrij emotionele interpretaties te ondersteunen (8).

Het spannende aan het boek van Falter is, dat hij op basis van goed uitgevlooid bronnenmateriaal de complexe motivatie en de zeer menselijke kantjes van de betrokkenen blootlegt. Hij toont bijvoorbeeld hoe koppigheid en financieel belang het handelen van Willem I in de confrontatie met het muitende België bepaalden. Falter's boek is een demythologiserend verhaal van opportunisme, vertwijfeling, eigenbelang, sluwheid, berekening en andere zeer menselijke eigenschappen die samen de loop van de geschiedenis bepalen, in dit geval de geboorte van de nieuwe Belgische natie. Als inleiding op een bredere geschiedenis van België is Falter's boek beslist een aanrader. Het is zo grondig gedocumenteerd dat de lezer klaar is voor een ruimer overzichtswerk.

Dat is bijvoorbeeld het mooie kijk- en leesboek van Marc Reynebeau, *De geschiedenis van België in woord en beeld*. Dit is een echt nationaal 'feestboek', uitgegeven naar aanleiding van 175 jaar onafhankelijkheid van België. Dat feestelijke zit al in de schitterende lay-out van deze jubileumuitgave. Vele schitterende kleurenfoto's, portretten, kaarten en kaderteksten fleuren deze pronkeditie op. Maar toch is dit boek niet zomaar een koffietafelboek geworden. De auteur is zich zeer goed bewust van de historische toevalligheden en wisselvalligheden die het lot van België hebben bepaald. Hij doet een interessante poging om aan te geven dat België meer is dan een 'kunstmatige' constructie van de grootmachten, meer ook dan een land met een onleefbare noord-zuidtegenstelling. Hij beseft daarbij wel dat geschiedschrijving geen neutrale of abstracte bezigheid is en dat zeker de populariserende schrijver die voor een breed publiek een begrijpelijk beeld wil scheppen, orde moet aanbrengen in 'brokstukken, fragmenten en overblijfselen, met getuigenissen, voorwerpen, teksten of gebouwen, zonder pasklare handleiding'. En deze auteur doet dat goed. Hij toont zonder al te uitgesproken emotionele betrokkenheid hoe een door wisselvalligheden ontstane unitaire Belgische cultuur onder invloed van de democratisering langzaam geëvolueerd is tot een tweeledig land met een verschillende sociale en economische levenssfeer, maar vooral ook met een verschillende taal. Hoewel dit boek eigenlijk een soort nationaal feestmonument zou moeten zijn, is het toch geen propagandawerk geworden. En dat heeft vooral te maken met twee lovenswaardige initiatieven van de auteur. In de eerste plaats vermeld ik zijn zeer vlotte, leesbare en objectiverende stijl. Als inleiding op de Belgische Revolutie van 1830 schrijft hij bijvoorbeeld:

In 1830 wilde niemand dat België onafhankelijk zou worden. Maar het is er toch van gekomen omdat het op een bepaald moment niet anders kon. De Belgen hebben er dan maar het beste van gemaakt. Ze stichtten een erg liberale, maar ook elitaire staat (37).

Dit soort afzijdige commentaar, samen met de anekdotisch gelardeerde verhaalstructuur, zorgen voor continu leesplezier. Het tweede initiatief van de auteur dat dit boek zo toegankelijk maakt, bestaat uit de vele functionele illustraties en kaderteksten over de meest uiteenlopende aspecten van de 'Belgische' cultuur. Het boek is daardoor een labyrintisch cultureel mozaïek van België. Je leest telkens weer intrigerende tekstkaders over een opvallend product, kunstwerk, getal, of over de spraakmaker van een periode. Zo lees je bij de kunstwerken even goed over Van Ostajens *Bezette stad*, als over Kuifje of over Magrittes 'trahison des images'. Bij de spraakmakers figureren naast Hendrik Conscience zowel Koningin Elisabeth als Koen Wauters. Dit boek is beslist een aanrader als documentatie bij de cursus 'cultuur en maatschappij' vanwege zijn goed geïllustreerde en toch beknopte totaaloverzicht, zowel historisch als cultureel.

Van een heel andere orde zijn de eerste twee delen van de negendelige wetenschappelijke reeks over 175 jaar België, de *Nieuwe geschiedenis van België* onder hoofdredactie van Vincent Dujardin, Michel Dumoulin, Emmanuel Gerard en Mark van den Wijngaert, naar goed-Belgische gewoonte verdeeld over Franstalige en Nederlandstalige historici. Dit werk is, anders dan dat van Reynebeau, een poging om een grootse synthese te bieden van de Belgische geschiedenis. Het is bedoeld als de opvolger van de magistrale *Histoire de Belgique* van Henri Pirenne. Na het honderd jaar oude patriottische werk van deze grootmeester zou een ploeg van historici een nieuw geschiedverhaal brengen, ontdaan van negentiende-eeuwse nationalistische mythes. Ook hier dus, ligt aan de basis de wil om los te komen van de ideologische vertekening. Het zal dan ook niet verbazen dat dit eerste deel van 678 pagina's wordt ingeleid door de hoofdredactie met een verhaal over de geschiedschrijving in België van 1830 tot nu. Jammer genoeg is dit stuk, dat behartigenswaardige inzichten bevat over geschiedenis en ideologie, het verband tussen verleden en identiteit, de rol van de herinnering, de 'ziel' en de 'beschaving' van het volk, zo zwak geschreven. Stilistisch is het een onverteerbaar hoofdstuk, met zinnen als: 'Deze eerste keuze ging gepaard met de keuze om een politieke geschiedenis van het hedendaagse België te schrijven, erop toeziend dat deze lezing weer in zijn economische en sociale, lees culturele omgeving zou worden teruggeplaatst' (23). Om dit soort hinkstapsprongzinnen te begrijpen, moet ik ze eerst weer naar het Frans vertalen. Jammer toch dat bij zo'n prestigieus werk de proeflezer niet de nodige taalgevoeligheid aan de dag heeft gelegd. Het is werkelijk een opluchting als de (Nederlandstalige) lezer na de inleiding het hoofdstuk van Els Witte over *de constructie van België* mag aanvatten, want dat is wel vlot geschreven. Witte slaagt erin haar chronologische verhaal af te wisselen met samenvattende commentaren en inzichten, zonder dat de lezer het gevoel heeft dat hij gemanipuleerd wordt. En dat is hoofdzakelijk te danken aan het feit dat deze hedendaagse historica niet meer conclusies trekt dan door de feiten gewettigd worden. Vanaf dit hoofdstuk duikt de lezer in de professionele historiografie, die toch weer heel anders is dan de psychologiserende analyse van bijvoorbeeld Rolf Falter of de journalistiek populariserende introductie van Marc Reynebeau. Natuurlijk is dit werk ook teamwerk en dus mogen we

aannemen dat redactioneel overleg gezorgd zal hebben voor het opschonen van het ideeëngoed, zodanig dat we wellicht toch een evenwichtiger relaas krijgen dan in de hiervoor besproken persoonlijke benaderingen. Men moet er immers altijd weer op bedacht zijn dat het in België bijzonder lastig is om de beste geschiedkundigen op één lijn te krijgen omdat, zoals Jean Stengers terecht opmerkte, vele historici die voor zo'n 'Belgisch' project worden uitgenodigd, vrezen dat ze ideologisch tot het kamp van de 'unitaristen' zullen worden gerekend. In dit opzicht blijft een grote, negendelige geschiedenis van België nog steeds een preciaire onderneming.

De behoefte aan deconstructie en ontmythologisering grijpt modieus om zich heen. Dat merken we ook als naar aanleiding van het staatsbezoek van koningin Beatrix aan België een gelegenheidspublicatie over de culturele relatie Nederland-België wordt gepubliceerd, het prestigieus uitgegeven werk *Taverne du Passage. Nederlandse schilders en schrijvers in België* van Saskia de Bodt en Frank Hellemans. Het is bijna symptomatisch te noemen dat hier een boek over toevallige aanwezigheid van vele Nederlandse schrijvers en schilders wordt gepresenteerd en niet een boek over culturele integratie. Culturele integratie riekt tegenwoordig te veel naar culturele identiteit en dat is niet meer aan de orde als we het hebben over de relatie Nederland-Vlaanderen. Vlaanderen is nu voor Nederland een 'taverne de passage' en België, dat is een plek zonder identiteit. Het is tekenend dat Luc Devoldere in de inleiding van het boek de schrijver Oscar van den Bogaard citeert:

De Hollanders zijn zo Hollands, de Duitsers zo Duits, de Fransen zo Frans – daarom moeten ze zich zo snel mogelijk van hun nationale identiteit ontdoen en echte Europeanen worden – maar de Belg is dat van nature, vrij en onbelast (3).

'Belgitude' als alibi voor identiteit. Dat komt herhaaldelijk in het boek voor. Luc Devoldere herkent het bijvoorbeeld ook in de kokette dweperij van Benno Barnard met de Belgische *fleur artistique*. Hij noemt het 'het typische zelfbedrog van de postmoderne intellectueel': 'Ook al is die laatste op en top individualist, toch wil hij ergens bijhoren. Daarom knutselt hij een vrijblijvende identiteit in elkaar' (89). *Taverne du Passage* is een cultureel verslag over *displaced persons*, Nederlandse auteurs en schilders in België van het midden van de negentiende eeuw tot op vandaag. En het is een goed geschreven en informatief boek. Ik heb met grote belangstelling het kunsthistorische verhaal van Saskia de Bodt gelezen, vooral omdat ik net zelf een studie over de avant-garde van Ensor afgerond had (Beheydt: 2006) en dus gefascineerd aan de hand van Tadema's artistieke zoektocht door België de doorbrekende avant-garde in Brussel als reactie op het ouwerwetsige Antwerpse academisme heb kunnen volgen (hoofdstuk 2). Saskia de Bodt heeft overigens behalve een aardige pen ook een talent voor synthese. Haar hoofdstukken bieden een goed gedocumenteerd inzichtelijk verhaal van de artistieke scène vanaf het midden van de negentiende eeuw. Die synthese is er minder in het literaire verhaal van Frank Hellemans.

Eigenlijk is zijn bijdrage eerder een collage van afzonderlijke schrijverslevens. Natuurlijk is er de obligate bijdrage over Multatuli's verblijf in Brussel en ook de Ardense *refuge* van de tachtigers Lodewijk van Deysse, Willem Kloos, Frans Erens en Jacques Perk is een bekend hoofdstuk. Jacques Perk, de auteur van de bekende *Grotsonnetten*, een tocht door de grotten van Han als aanraking met de dood, heeft in La Roche zijn zesdaagse flirt *Mathilde* ontmoet, wat volstond voor een stroom fraaie sonnetten. Minder bekend is wellicht het verhaal over het interbellum in Brussel, waar de Eddy du Perron en Jan Greshoff contacten hadden met Vlaamse schrijvers als Daisne en Roelants en er een literair centrum creëerden met als ontmoetingsplaats de fameuze *Taverne du Passage* in de Brusselse Koninginnegalerij. Vandaar de titel van het boek natuurlijk. In latere hoofdstukken komen dan recentere auteurs aan bod, zoals Jeroen Brouwers, Benno Barnard, Willem Frederik Hermans, en natuurlijk Reve. Er is in het literaire verhaal veel *petite histoire*. Gemeenschappelijk in die schrijversverblijven is de culturele verwondering en de onwennige relatie met die andere taal. Brouwers verkettert ze, Hermans pasticheert ze en Joke van Leeuwen raakt erdoor ontredder:

Er kwamen woorden op bezoek./ Ze bleven zitten in mijn rotan
stoelen./ Ze zaten te bedoelen met rood hoofd./ Gij, waarin ik zo
anders had geloofd/ was zonder goddelijke jas/ en stukken kleiner.
Verfijnd/ vroeg *ieverans* zich af hoe *ergens*/ ergens anders was. *Seffens*
hield zich niet strak aan *straks*, bleef sloom op beide billen hangen./
Maar *goesting*,/ uit zijn stoel gerezen,/ breed, met handen, bood zich
aan/ als nieuwste woord om zelf te lezen (110).

Alles bij elkaar is *Taverne du Passage* een boek om van te genieten, zowel van de anekdotes, als van de prachtige illustraties, als van de vlotte teksten. *Taverne du Passage* is een heerlijke plek om even te toeven.

Helemaal in diezelfde sfeer van voorlopig verblijven, afscheid nemen, kennismaken, op doorreis zijn is ook het veertiende jaarboek *The Low Countries. Arts and society in Flanders and the Netherlands*, uitgegeven door Ons Erfdeel. Dit jaarboek onder de titel *With warm regards from foreign parts* gaat over reizen van en naar de Lage Landen en over reizen *in* de Lage Landen. De dertiende-eeuwse monnik die naar de Mongolen reist, brengt een andere ervaring mee dan Brueghel die uit Italië terugkomt, of Adriaan van Dis die naar China trekt. Ook hier is de ruimtelijke verplaatsing een deconstructie van de bekende ruimte, ook hier wordt de vertrouwde ruimte gedemythologiseerd en daarmee zijn we weer bij mijn uitgangscitaat: 'Het beeld van een bestendig Nederland is gezichtsbedrog'. Dat gezichtsbedrog wordt in dit gevarieerde jaarboek nog maar eens vakkundig ontleed, onder meer via het beeld van het Belgische Absurdistan (Carl Devos) en van het Nederlandse Vinex-land (Marieke van Rooy, Gerard van Westerloo). Altijd weer is dit jaarboek van *The Low Countries* voor mij een intellectueel en esthetisch feest. Ik heb ervan genoten als 'een nostalgische ontheemde in een troostend decor'.

Besproken titels

- DE BODT, S. en F. HELLEMANS: *Taverne du Passage. Nederlandse schilders en schrijvers in België*. Rekkem: Ons Erfdeel, 2006. 123 pp. ISBN 90 75862 82 2, € 22.
- DUMOULIN, M. ET AL.: *Nieuwe geschiedenis van België II. 1905–1950*. Tielt: Lannoo, 2006. 749 pp. ISBN 90 209 6488 2, € 29,95.
- FALTER, R.: 1830. *De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*. Tielt: Lannoo, 2005. 350 pp. ISBN 90 209 5836 4, € 19,95.
- LEERSSEN, J.: *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806–1890*. Nijmegen: Vantilt, 2006. 224 pp. ISBN 90 77503 48 x, € 22,50.
- REYNEBEAU, M.: *De geschiedenis van België in woord en beeld*. Tielt: Lannoo, 2005. 317 pp. ISBN 90 209 6224 8, € 39,95.
- RIETBERGEN, P. en T. VERSCHAFFEL: *Broedertwist. België en Nederland en de erfenis van 1830*. Zwolle: Waanders, 2005. 128 pp. ISBN 90 400 9113 7, € 22,95.
- The Low Countries. Arts and society in Flanders and the Netherlands*. Deel 14. Rekkem: Ons Erfdeel, 2006. 320 pp. ISBN 90 75862 79 2, € 39.
- WITTE, E. E.A.: *Nieuwe geschiedenis van België I. 1830–1905*. Tielt: Lannoo, 2005. 678 pp. ISBN 90 209 6193 4, € 24,95.

Bibliografie

- BEHEYDT, L.: *Eén en toch apart. Kunst en cultuur van de Nederlanden*. Leuven etc., 2002.
- BEHEYDT, L.: 'Ensor: gekneld en gekweld'. Willy Vandebussche (red.): *Ensor en de avant-gardes aan zee*. Brussel, 2006, 237–251.
- FRUIN, R.: *Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog 1588–1598*. Utrecht etc., 1959.

..... ‘Alles draait alleen om heen
en weer bewegen’
*Kroniek van de poëzie**

Het is een onmiskenbaar feit dat heel wat Nederlandstalige dichters zich betrokken voelen bij de maatschappelijke en politieke werkelijkheid, niet alleen landelijk, maar ook mondiaal. De Dichter des Vaderlands, Driek van Wissen, is dat natuurlijk *qualitate qua*, maar het geldt ook voor de verschillende officiële stadsdichters die aangesteld worden om bij gelegenheid hun dichterlijk zegje te doen: Ramsey Nasr publiceerde nog niet zo lang geleden een kloeke bundel met Antwerpse gedichten, waarin hij de grote problemen van die stad – vreemdelingenhaat, antisemitisme en ultrarechts – allerminst uit de weg gaat. Bart Moeyaert is hem intussen als stadsdichter opgevolgd. Ook elders zijn stadsdichters werkzaam, zoals in Groningen Ronald Ohlsen, in Zwolle Paul Gellings, in Gent Erwin Mortier. Op internet valt dit allemaal gemakkelijk na te gaan.

Al deze dichters zullen vinden dat zij in de eerste plaats dichter zijn, hoewel zij als stadsdichter gedichten moeten schrijven die iets te maken hebben, hoe dan ook, met de stad die hen in die functie heeft aangesteld. Er hoeft niets mis te zijn met een gelegenheidsgedicht, al zijn er lezers en dichters die zich daar wat laatdunkend over uitlaten. In dag- en weekbladen verschijnen ook geregeld gedichten, op verzoek geschreven, die inspelen op de actualiteit en in het zondagse televisieprogramma *Buitenhof* treden om dezelfde reden dichters op. De poëzie blijft allang niet meer binnenskamers, maar heeft de ramen wijd opengezet en is de deur uitgegaan.

Dat was trouwens altijd al het geval bij zulke zeer verschillende dichters als Ida Gerhardt, Leo Vroman, Lucebert, Simon Vinkenoog, H.H. ter Balkt, om maar enkelen te noemen. Gerhardt kon zich vlak na de oorlog een van de eerste dichters noemen die de milieubeweging fel waren toegedaan, getuige dit kwatrijntje over de grote Jac. P. Thijsse (aan wie in 1922, hij was toen 57 jaar, het doctoraat *honoris causa* in de biologie werd verleend):

De minnaar van de blauwe ereprijs,
de grijze Thijsse, hebt gij naar 's lands wijs
– hoe argeloos stond hij bij uw zwarte hulde –
met eer gekroond, verwoest zijn paradijs.

En Lucebert heeft toch met zijn ‘minnebrief aan onze gemartelde bruid indonesia’ (geschreven op zondag 19 december 1948, toen de Nederlandse regering tot de tweede politieke actie in Nederlands-Indië had besloten) een cruciale dichterlijk-politieke daad gesteld. Ook Vinkenoog heeft zijn tijdsbewustzijn nooit op een laag pitje gehouden en Ter Balkt veroordeelde in zijn *Laaglandse hymnen* historisch onrecht en actuele natuurverwoesting met hamerende kracht.

Van Hans Verhagen zou ik niet zo een twee drie gedacht hebben dat hij tot de contesterende categorie behoort, maar zijn nieuwste bundel *Draak* laat zien dat hij zich in brede zin, mondiaal, opwindt over van alles en nog wat. Verhagen heeft na het zeer succesvolle werk uit de jaren zestig, zeventig en begin tachtig – vier bundels in totaal – in mijn beleving een flinke tijd gezweven, maar dat is helemaal niet het geval, zoals uit zijn imponerende verzamelde gedichten 1958–2003 blijkt, getiteld *Eeuwige vlam*. Hij ontbreekt in geen enkele literatuurgeschiedenis en wordt dan meestal in gezelschap van Armando, Sleutelaar en Vaandrager genoemd in verband met het nieuw-realisme van het tijdschrift *Gard Sivik*. Zijn eerste bundel *Rozen & motoren* is wel de icoon van de destijdsse behoefte om emotie en dagelijkse harde werkelijkheid met elkaar in verbinding te brengen. Jaren later zou hij zijn standpunt in het openingsgedicht (‘Ik ben de maker’) van de bundel *Autoriteit van de emotie* als volgt helder formuleren:

Ik ben de maker niet van het gedicht,
maar zo ontvankelijk mogelijk
d.w.z. van elke tedere connectie ontdaan sta ik
totaal ter beschikking van wat zich tot mij richt –
als een snaar doortrillende dit tijdsgewricht
registreer ik de akkoorden.
Ik ben de verwoorder.

De bundel *Draak* is geheel met deze poëtica in overeenstemming te lezen: ook hier een nauwelijks bedwongen strijdvaardige sensibiliteit voor wat de wereld in dit tijdsgewricht zoal aanbiedt, met laconieke terzijdes als: ‘de heren van de vrije wereld gaan gebukt / onder de terreur van eigen hebzucht’. Het levert vaak volle, kunstig gebouwde, kritische strofen op, bijvoorbeeld deze uit het gedicht ‘Lust & leven’:

De astrante aaseters van de regering spreken steeds
dezelfde door de eeuwen heen gelogenstrafte woorden
die in al hun leugenachtigheid niets afdoen aan de waarheid
dat meer mensen bloedvergieten zonder lustbeleving
dan er genieten van hun bloeddorst zonder moorden

Het zijn de eeuwige thema’s waar zich bij ons in de middeleeuwen al dichters over opwonden: het onrecht in de wereld, de verrijking van de heren, moord en doodslag, de oorlogszucht van koningen (‘paleisjes waar het bloeddorst brain-

stormt...'). 'Men verbindt zijn lichaam en zijn lot en dat van de planeet / altijd aan springstof – / van een explosieve geest heeft men geen weet', noch van een 'zelfgewrochte vrijgevochten vleugelslag' of van het 'gevoel voor maximaal'. Verhagen blijft trouw aan de vroeger en nog steeds beleden kosmische of mystieke ervaringen, waarin het kleine, de mens, het grote alomvattende ervaart, maar hij moet wel erkennen dat bij het ouder worden de perceptie van de wereld verandert, en niet in gunstige zin. Het gedicht 'Waarneming' dat daarover gaat en tot een verrassende conclusie komt, neem ik in zijn geheel over:

Met het klimmen der jaren werden mijn ogen steeds beter,
ik zie het verschil niet meer tussen rijke kooplieden
en draaideurcriminelen (allebei stelen)
of tussen gezeten gangsters en justitiële zwaargewichten,
beiden bedreven in het blindelings uitvoeren van bevelen

Onderwijzers van de plattelandsuniversiteit maken alles erger
door te wapperen met hersenspinsels van een platheid
die misschien gezichtsverlies voorkwam in vroeger tijd
maar heden niet verheelt dat hun studenten
rechtstreeks worden opgeleid tot witteboordencriminaliteit

Je dacht dat dit de wereld was maar je waarneming wordt scherper,
het is moeilijk te doen of je neus bloedt
als je achter al die mensen op een mooie dag
een grote geopende groeve opdoemen ziet; en het vermoeden groeit:
dit is de wereld niet.

Het is wel aardig om te zien dat Verhagen zijn woorden kiest uit het meest eigentijdse woordenboek: dat verbindt dit latere werk met het vroegere, uit *Sterren cirkels bellen*.

Achter elke draaideur wordt gewoekerd met energie.

In elk spanningsveld liggen wel
aangesloten glasvezelkabels.

De moderne mens, een kwestie van coördinatie.

Ergens is sprake van de noodzaak van 'een onheilspellend zingen [...] uit de keel van een profeet' en het lijkt me niet onmogelijk dat Verhagen dit profetische zingen van zichzelf verwacht. Hij is, zoals uit de toon van het gedicht 'Waarneming' blijkt, geen doemdenker, al ziet hij het niet rooskleurig in en klinkt er woede door in zijn formuleringen; maar anderzijds is hij luchtig en ironisch genoeg, ook al gaapt het graf. Hij ondervindt de negatieve krachten van ons

'tijdsgewricht' maar stelt er een opwaartse, geestelijke vlucht tegenover. In elk geval is zijn poëzie er een die pendelt tussen aards en hemels, die tegenstellingen niet schuwt, maar overbrugt. Nog één keer:

Wie door duistere onstuitbare instincten wordt gedreven
zoek snel de klankbodems bijeen onder zijn leden
en late zijn kanonnen roken als kamelen

Zo stuit ik op vers erts, dat in zeldzaamheid
voor vrijwel iedereen onzichtbaar is gebleven,
onbetaalbaar, niet te eten,
ondoorwaadbaar, waardeloos
Alles draait alleen om heen en weer bewegen

Via het gebruik van het woord 'maximaal' door Verhagen kom ik als vanzelf terecht bij het voormalig lid van de poëtische vernieuwingsbende De Maximalen, eind jaren tachtig: Pieter Boskma. Onlangs verscheen er een door Joost Zwagerman verzorgde bloemlezing uit zijn werk van ruim driehonderd bladzijden, getiteld *Altijd weer dit leven*. Deze titel moet ook wel een knipooeg zijn naar het standpunt van de Maximalen dat het in de dichtkunst niet om (*dixit* Zwagerman in zijn uitleiding) 'braaf gefiguurzaagde stilleventjes over sneeuw en wit en niets' gaat, maar – om met Lucebert te spreken – om 'de ruimte van het volledig leven'. Pieter Boskma was erbij, in 1988, toen de enige stampeï veroorzakende bloemlezing uit het werk van deze groep dichters verscheen, en ook Zwagerman trouwens, die het nu als bloemlezer en essayist voor zijn kompaan opneemt.

Boskma is een interessante dichter in dit verband, omdat hij het niet opneemt voor wat destijds 'straatrumoer' heette, het volle leven in de hectische stad, maar omdat hij in het leven in al zijn vormen op zoek is naar verdieping, of zelfs epifanie. Daarmee komt hij in hetzelfde spanningsgebied te staan waar Verhagen zijn tegenstellingen aan ontleent: dat tussen het menselijke en het goddelijke, het aardse en het boven- of onderaardse. Boskma is in feite niet naar de werkelijkheid op zoek, maar veeleer naar het mysterie van de werkelijkheid, of naar iets dat zich achter de sluier van de werkelijkheid laat bevroeden of ervaren.

De term 'verbindingskunst' die Zwagerman munt, is zeker handig bij deze dichter, omdat hij zo voortdurend pendelt tussen de dagelijksheid en dat wat zich aan de waarneming onttrekt. Hij is een zoeker; zijn eerste bundel heette al *Quest* en die queeste is hij tot op de dag van vandaag in bewonderenswaardige hardnekkigheid trouw gebleven. Zijn laatste bundel heet niet voor niets *Puur*, waarmee al een zekere naar het mystieke neigende behoefte aan onthechting wordt aangeduid. Net als bij veel dichters die het hogere en het lagere op elkaar willen betrekken – ik denk aan J.A. Dèr Mouw en Hendrik van Teylingen – vormen humor en ironie het middel bij uitstek om het hogere niet op onaanraakbare afstand te plaatsen, maar het juist dichterbij te halen en daarmee voorstelbaar te maken.

De dichters die op Boskma door hun instelling en hun taalgebruik een grote indruk hebben gemaakt, zijn in elk geval Herman Gorter en Lucebert. Het gaat dan om de Gorter van *Verzen* uit 1890 en waarschijnlijk ook die van de latere *Liedjes*, door de dichter Jacob Groot ooit eens liefdevol en congeniaal heruitgegeven. In een van de laatste gedichten in de bloemlezing spreekt Boskma zijn vriend Zwagerman toe:

hadden wij maar de schatten van bv. Herman Gorter nog
zo een die het geluk vond en maximaal dat moest het zijn
hoe potsierlijk de gewesten ook klonken van protesten
in deze tijd heeft het slijk het slijk zijn grens bereikt
en zelfs de schoonheid van de allerjongste bruiden
heeft er een hard hoofd in evenals hun schoot

Hierin klinken echo's van Gorter en ook van Luceberts befaamde regel over 'schoonheid schoonheid' die haar gezicht heeft verbrand. Op zijn eigen manier en ook via intertekstualiteit is Boskma evenals Verhagen een dichter die er niet voor terugdeinst om allerlei realiteiten uit het maatschappelijke, culturele en politieke domein te incorporeren in zijn poëzie, om aldus dat volledige leven niet te missen. Daarnaast is hij gericht op wat veel mensen, tot hun schade, ontgaat: de natuur, de lichtval, details die bij nadere beschouwing heel veel, zo niet alles betekenen. Hij wil dus de ogen openen voor het ons omringende mysterie:

Die middag schreed ik als een leeuw van oud licht
langs de gevels. Het was herfst. Tinten geel en roze,
scherp en uiterst helder, en vreemd genoeg tegelijk
in omfloerst pastel, gloeiden uit het westen. Puur,
dacht ik, dit is de glans van puur weleer: ik ben.

En dan vervolgt hij dit laatste gedicht van de bloemlezing met een beschrijving van de angst die hem bij het zien hiervan bevangt en hoe hij vervolgens rust en kalmte vindt in de avond en de nacht, waarna de ochtend een openbaring levert:

[...] Het werd ochtend, en langzaam
schoof ik het gordijn de blinde verte in van mist
en knauwende rancune. Dit is het dan, dacht ik,

hijgen met fel bonzend hart, alsof je rent en bang bent,
terwijl je als puur leeuwenlicht langs de gevels schrijdt,
eigenlijk wil zingen, maar niet onwillig zwijgt,
omdat je het liefst met een tak in de wind
of een menselijke teen in het water schrijft.

Dan is er nog een laatste dichter die ik in deze kroniek over ‘werkelijkheid’ in de poëzie misschien kan plaatsen: Alfred Schaffer. Hij is in korte tijd een bekende verschijning geworden in het poëtisch landschap en dat begrijp ik wel, want zijn manier van dichten is totaal anders dan gebruikelijk. Dat geldt niet voor het montage-karakter dat zijn gedichten aankleeft, maar wel voor de intensiteit waarmee hij zoveel diverse tekstfragmenten, zegswijzen, banale uitdrukkingen bij elkaar brengt en tot een spannend of bevreemdend verhaal omtovert. Hij ritmeert alles erg goed en hij blijft er ook in het langere gedicht altijd voor zorgen dat iets niet slap of lui wordt. *Schuim* heet zijn nieuwste bundel en dat is een fraaie benaming voor wat hij oproept: niet het schuim van de natie of zoiets, maar het schuim dat je te zien krijgt wanneer golven op het strand spoelen of wanneer ergens water in ernstige beroering verkeert. Het is het zichtbare van het onzichtbare dat je toch wilt leren kennen. Schaffer is bijzonder bedreven in de techniek om die oppervlakte van de diepte te belichten en hij heeft veel te vertellen, heel veel, want hij vult maar liefst honderd bladzijden met zijn verbale schuim. Een voorbeeld:

We zijn te ver gegaan, het gelazer begon
zodra we de grens over glipten. Eindeloze onverlichte streken,
overvolle avondmarkten, straatkinderen aan de drank.
Pure routine, edelachtbare. ‘Zouden ze voor altijd bij elkaar blijven?’
Een genot ons aan het werk te zien, deel van de clan,
iedere minuut meer dode cellen, meer haarverlies,
een gezonde stoelgang tegen een achtergrond naar keuze.
Niemand hier was rijk, niemand hier liep naast zijn schoenen.
We stapelden en zwegden.
Tot we er moe van waren, zoals het hoort,
tot men ons in de gaten kreeg. *Wie denk je dat je bent?*
Ons kostuum heeft ons verraden en dan is het uit
met de pret, laarzen dreunen door de straten, we zetten een keel op.
We waren juist zo lekker aan het spelen.
Er is op een verlossend woord gewacht:
zou je blijven, of ons in verwarring achterlaten?
De modder zuigt, je blaas en bloost; ons antwoord herhalen
voegt niets toe aan de bestaande kennis.
Nu jij weer. Uitgehuild? Dan graag hier je handtekening.

Ja, dit gedicht heeft zeker een ander werkelijkheidsgehalte dan de gedichten van Verhagen en Boskma, ook al vanwege het taalgebruik dat niet opzichtig of beeldend of experimenteel is, maar het gaat wel over de actualiteit of de werkelijkheid zoals in het voorgaande bedoeld. Zo is goed te zien dat er heel wat verschillende manieren zijn waarop dichters hun visies vormgeven. Die van Schaffer zou ik licht politiek maar nog eerder in het algemeen geëngageerd noemen, betrokken bij wat mensen die nu eenmaal in het water van de wereld zwemmen voor noteerbaar schuim opleveren, waaruit wij hun situatie en

omstandigheden kunnen aflezen. Schaffer heeft tientallen exempels van deze aard en zijn aandacht voor de juiste vorm en formulering van deze menselijke voorvallen stempelt hem tot iemand voor wie de realiteit (en de surrealiteit ervan) het onderwerp bij uitstek van poëzie moet zijn.

* Dit is Tom van Deels laatste kroniek van de poëzie voor *NEM*. Hij schreef in totaal acht kronieken in *NEM*, jaarlijks één, waarin hij zijn lezers deelgenoot maakte van zijn overwegingen bij recente poëzie. In deze reeks, die loopt van 'Serveer mij in roomboter gebakken beelden' (februari 2000) tot 'Alles draait alleen om heen en weer bewegen' (februari 2007) heeft hij zich altijd een scherpzinnig lezer betoond met overtuigende analyses en enthousiasmerende meningen. De *NEM*-redactie is hem er zeer dankbaar voor.

Besproken titels

- BOSKMA, PIETER: *Altijd weer dit leven. Een keuze uit de gedichten*.
Samengesteld door Joost Zwagerman. Amsterdam: Prometheus,
2006. ISBN 90 446 079 28, € 29,95.
- SCHAFFER, ALFRED: *Schuim*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2006.
ISBN 90 234 216 71, € 15.
- VERHAGEN, HANS: *Eeuwige vlam. Verzamelde gedichten 1958–2003*.
Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 2003. ISBN 90 388 743 16, € 30.
- VERHAGEN, HANS: *Draak*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 2006.
ISBN 90 388 744 3 x, € 15.

..... Besprekingen en aankondigingen

Christina Suprihatin, Eliza Gustinelly, Ietje van den Born: *Welkom in Indonesië, Nederlands voor toerisme*. Deel 2. Jakarta, Erasmus Taal Centrum, 2005.

Bestellingen via erastaal@erastaal.or.id

In 2001 verscheen het eerste deel van *Welkom in Indonesië*. Met de publicatie van het tweede deel is de leergang compleet. De leergang *Welkom in Indonesië* is bedoeld voor studenten die een opleiding toerisme volgen in Indonesië en kan gebruikt worden nadat deel 1 van een basisleergang (bijvoorbeeld *Code, Help, De Delfse methode*) is doorgewerkt. Deel 2 van *Welkom* is dan ook bestemd voor gevorderde studenten. Voor de verantwoording van de didactische uitgangspunten en de keuze en ordening van het lesmateriaal verwijzen de auteurs naar het docentenboek bij deel 1. Ook deel 2 is opgezet rond de thema's aankomst, het hotel, rondreis, bezienswaardigheden en afscheid. En evenals in het eerste deel ligt de nadruk op luister- en spreekvaardigheid, omdat dit – zo stellen de auteurs in het voorwoord – 'immers de vaardigheden zijn die voor personen die werken in de toeristische sector het belangrijkste zijn'. Een nadere beschouwing van het lesmateriaal leert inderdaad dat het aanleren van communicatieve vaardigheden in het Nederlands het belangrijkste uitgangspunt van het boek is.

In de luisterteksten volgen we de familie Bos, een Nederlands echtpaar met twee kinderen – Nina (10 jaar) en Martijn (14 jaar) – op hun vakantiereis op Bali en Sulawesi. Alle luisterteksten zijn gesprekken die tussen deze personen en de medewerkers van hotels, restaurants en hun gidsen plaatsvinden. De stemmen van de Nederlanders zijn ingesproken door *native*, of *near native speakers* van het Nederlands. De rollen van medewerkers in hotels of restaurants en de gidsen worden gespeeld door vergevorderde leerders van het Nederlands als vreemde taal. Dit bootst een natuurlijke situatie na. De teksten zijn goed en speels geschreven. Vooral het recalcitrante gedrag van puber Martijn zorgt voor voldoende zout in de pap. Jammer is dat er niet ook gewerkt wordt met ander-soortige luisterteksten en/of authentiek luistermateriaal. Ik denk bijvoorbeeld aan mededelingen op een luchthaven of station, of aan een informatieve audio-opname die uitleg en informatie geeft over een bezienswaardigheid. De leesteksten zijn voor het merendeel afkomstig uit reisgidsen. Onder de lees- en luisterteksten staan kaders met de leerwoorden. Daarnaast worden er systematisch handige zinnestukjes aangeboden in de taalfuncties die samengevat worden

onder noemers als: ergens over klagen en reageren op een klacht, radeloosheid uitdrukken en medeleven uitdrukken. De taalfuncties worden vervolgens geoefend in spreekoefeningen die ruimschoots voorhanden zijn.

Kortom, het cursistenboek bevat veel en gevarieerd oefenmateriaal, waarmee levendige en communicatieve lessen gegeven kunnen worden. Er is veel aandacht voor cultuur en voor cultuurverschillen: in de teksten waarin bijvoorbeeld de rituelen rond een lijkverbranding aan de orde komen, en in de aparte rubriek W-tjes. Leuk is dat de cultuurverschillen in de situaties van de spreekoefeningen terugkomen. Het niveau van de opdrachten is echter niet altijd consistent.

Zo richt bijvoorbeeld de verstavaardigheidsoefening in de laatste les van het boek zich op het verstaan van woorden als *nu, al, gaan, altijd* die mijns inziens op dit niveau geen enkel probleem meer zouden moeten opleveren. En iedere les wordt afgesloten met uitspraakoefeningen die zich beperken tot het nazeggen van woorden en het nazeggen van zinnetjes. Dat had wel wat creatiever gekund.

Naast het cursistenboek is er ook bij deel 2 een uitgebreide docentenhandleiding beschikbaar. Per hoofdstuk worden de leerdoelen geformuleerd en bij iedere opdracht staan instructies of suggesties die zeker de wat minder ervaren docent een stevig houvast geven.

Al met al een geslaagd lesboek dat qua opzet goed zou kunnen dienen als voorbeeld voor een vergelijkbare methode met dezelfde doelgroep in andere landen.

Ik denk dat de cursisten met dit lesboek zich zeker de communicatieve vaardigheden in het Nederlands eigen kunnen maken die hun bij een baan in de toeristische sector goed van pas komen.

– Nicky Heijne

Rosemarie Buikema en Lies Wesseling: *Het heilige huis. De gotieke vertelling in de Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. 126 pp. ISBN 13 978 90 5356 948 1. € 24,50.

Slechts weinig mensen zullen bij de Haagse en Indische romans van Helga Ruebsamen denken aan *Frankenstein* of *Dracula*. Rosemarie Buikema en Lies Wesseling laten nochtans zien dat er wel degelijk raakpunten te vinden zijn, die gezocht moeten worden in het genre van de gotieke vertelling. Zoals ze in hun eerste hoofdstuk tonen, staat de wieg van de *gothic novel* in Engeland, waar het genre een mode werd tussen 1790 en 1820. Het werd ook bekend in Frankrijk, als de *roman frénétique*, en in Duitsland, als de *Schauerroman*. Alleen de Nederlandse literatuur bleek niet te volgen. Pas na de Tweede Wereldoorlog zouden we onze achterstand enigszins inhalen, en dan nog overwegend in een bepaald subgenre, namelijk de huiselijke gotiek (*homely gothic*).

Wat is een gotieke vertelling? Meestal is het een huiveringwekkend verhaal dat gesitueerd is in een afgelegen oord en een geheimzinnig huis of kasteel.

De hoofdfiguur is vaak een jonge vrouw van bescheiden komaf die belaagd wordt door een oudere man met blauw bloed. Ze wordt vastgehouden in een *unheimlich* huis, dat de patriarchale cultuur symboliseert en dat allerlei lugubere geheimen herbergt. De gotieke vertelling toont de achterkant van de verlichtingscultuur en van de mannelijke beheersing. Het huiveringwekkende is het natuurlijke, driftmatige, vrouwelijke, dat verdrongen en verborgen wordt.

Het zal duidelijk zijn dat Buikema en Wesseling een literair genre behandelen vanuit twee populaire invalshoeken: de *cultural studies* en de *gender studies*. Zij zien een genre niet als iets intrinsiek literairs, maar als een reactie op een maatschappelijk fenomeen, in dit geval de modernisering: 'De conventies van het genre zijn immers geproduceerd en uitgekristalliseerd in reactie op de steeds van vorm en inhoud veranderende maatschappelijke spanningen tussen traditie en moderniteit, verleden en toekomst, onderwerping en bevrijding, onbewuste motieven en bewuste strevingen' (104). In het geval van de gotieke vertelling is die reactie dubbelzinnig: enerzijds neemt ze de stereotypes en de clichématige scheidingen van de modernisering over (bijvoorbeeld in de vorm van heersende mannen en onderworpen vrouwen), anderzijds toont ze dat die stereotypes een verdringing zijn van archaische patronen die nog steeds doorwerken en die komaf maken met de strikte scheidingen. In een gotiek huis kan bijvoorbeeld een vrouw een tiran worden, een man een slaaf, een kind een monster. Incest en andere taboeovertredingen brengen de chaos naar boven achter de fraaie façade van de moderniteit.

Op deze manier bewerken 'literaire werken cultureel gezaghebbende duidingsschema's' (22). Dat is meteen de functie van literatuur. Voor een tekstgerichte studie is de tekst een retorische machine die op zichzelf functioneert. Voor Buikema en Wesseling is een tekst een middel om een niet-literair doel te bereiken: 'De literaire machinerie van de gotieke vertelling nu is ontworpen voor het vertolken van uiterst ambivalente gevoelens ten opzichte van de zegeningen van de moderniteit' (23).

De kritische lezer kan deze haast teleologische benadering reductionistisch noemen. Is een genre ontworpen met een maatschappelijk doel voor ogen? Is een literaire tekst een reactie op een maatschappelijke context? Waarom zijn er dan zoveel uiteenlopende reacties? Als de moderniteit in duizenden verschillende literaire teksten en genres vorm krijgt, dan is die moderniteit toch geen verklaring voor die tekst? Uit de context kun je geen verklaringen afleiden voor de tekst. Buikema en Wesseling stellen bijvoorbeeld zelf vast dat de context van de succesvolle kolonisatie 'vreemd genoeg' niet resulteerde 'in een climax van nationaal zelfbewustzijn' (37). Dezelfde context kan tot totaal verschillende reacties leiden, ook tot volstrekt verschillende literaire reacties. In die zin verklaart een context niets. Er zijn nogal wat formuleringen in dit boek voor discussie vatbaar, bijvoorbeeld: 'Dat het genre in eerste instantie vooral bloeide in het achttiende-eeuwse Engeland kan *verklaard* worden uit het feit dat bepaalde moderne transformatieprocessen zich daar dermate snel voltrokken dat historici regelmatig het woord "revolutie" in de mond nemen' (24 – mijn cursivering).

Wie vindt dat deze functionalistische en contextgerichte benadering de litera-

riteit van het genre veronachtzaamt, kan terecht bij een oudere studie, namelijk *De romantische griezelroman (Gothic novel)* van Hendrik van Gorp (1998). In zijn zuivere vorm wordt het genre daar veel beter en grondiger gepresenteerd dan in het boek van Buikema en Wesseling. Met typisch structuralistische zin voor detail beschrijft Van Gorp de handeling, de personages, de setting en het vertelperspectief. Zijn analyses van prototypische voorbeelden zijn uitstekend, zijn schetsen van latere werken is knap.

Maar je hoeft niet te kiezen tussen de twee benaderingen. Het boek van Buikema en Wesseling vormt een mooie aanvulling op de oudere studie. Ze brengen niet alleen de culturele context en het genderperspectief binnen, maar ook de evolutie én de Nederlandse versie van het genre. De contextualisering is verhelderend en interessant, ook al worden er soms al te makkelijk verklarende, functionalistische en teleologische relaties gelegd tussen context en tekst. Het belang van gender in deze kwestie is erg groot, zoals Buikema en Wesseling overtuigend demonstreren. Ook de evolutie brengen zij mooi in kaart. In het tweede hoofdstuk hebben ze het over vier subgenres die zich in de negentiende eeuw aftekenen: de *scientific gothic*, die de ontsporing van de wetenschap toont (bijvoorbeeld in *Frankenstein*); de *imperial gothic*, die de zogenaamde beschavingsgolf van de kolonisatie doorprikt door te wijzen op het onbeschaafde en regressieve karakter ervan; de *homely gothic*, die het huis als hoeksteen van de moderne samenleving herschept tot een ruïne; en de psychologische gotiek die duidelijk maakt dat de moderne mens een gespleten wezen is, zowel een monster als een gecultiveerde.

De Nederlandse situatie wordt bestudeerd in hoofdstukken drie tot en met vijf. De gotieke oogst van de negentiende eeuw is mager. Alleen het naturalisme, bijvoorbeeld van Couperus, vertoont enkele gotieke kenmerken. Zo kan *De stille kracht* gelezen worden als een variant op de *imperial gothic*, en kunnen sommige Haagse romans voor huiselijke gotiek doorgaan. Echt gotieke vertellingen duiken echter pas op in de context van de wederopbouw net na de Tweede Wereldoorlog. Het huis wordt ontheiligd, eerst door Hermans (*Het behouden huis*) en Reve (*Werther Nieland*), later door vrouwelijke auteurs als Hella Haasse, Helga Ruebsamen en Renate Dorrestein. Bij de eerste twee is er vaak een onbetrouwbare verteller, die licht wil werpen op geheimen die zowel in een huis als in een onleesbaar manuscript te vinden zijn. Maar het licht wint het niet van het duistere, dat in allerlei vormen overheerst: doodsverlangen, onkenbaarheid van de realiteit, onbeslisbaarheid van de interpretatie. Ruebsamen verrijkt de *imperial gothic* met het postkoloniale perspectief van de underdog, bijvoorbeeld in haar bekroonde roman *Het lied en de waarheid* (1997). In Haasses *Sleuteloog* (2002) blijkt zelfs de zeer nabije emotionele (post)koloniale werkelijkheid onkenbaar te zijn. Huiselijke gotiek laat nogal eens het 'griezelige kind' optreden, en dat vormt een opstapje naar het veelvormige huiselijke geweld dat in de romans van Renate Dorrestein losbarst.

Van deze drie vrouwelijke gotieke vertellers is Dorrestein degene die het duidelijkst aansluit bij de traditie. Ze heeft dat ook zelf aangegeven. De analyses van haar werken zijn dan ook de meest overtuigende uit deze studie. Bij de

andere vraag je je soms af waarom kenmerken als onkenbaarheid, doodsvluchten en onbetrouwbare vertellers per se vanuit een gotiek kader gelezen moeten worden – het gaat immers om zaken die ook elders optreden. Dat hangt samen met de nogal vage definitie van dat kader. Het eerste hoofdstuk bevat geen lijst van noodzakelijke gotieke kenmerken en in de latere romananalyses duiken soms elementen op (zoals het manuscript) die in de definitie niet of slechts vluchtig aan bod kwamen. Daardoor blijft het soms onduidelijk waar de grenzen liggen. Soms lijkt het of je ongeveer alles wat enigszins duister is, gotiek kunt noemen. En helaas worden de grenzen met verwante genres als het fantastische, het surrealistische en het groteske nooit aangegeven.

De bespreking van Dorrestein in het vijfde hoofdstuk gaat niet gebukt onder deze problemen en opent perspectieven om de gotiek als leeskader te gebruiken voor een deel van de hedendaagse Nederlandse literatuur. Buikema en Wesseling vermelden, na een korte analyse van Herman Frankes *Wolfstonen* (2003), onder meer Kellendonk, Rosenboom en Uphoff. Ik ken geen beter voorbeeld dan *Het huis M.* van Jongstra, dat begint met een pastiche op de Franse meester van de gotiek, markies De Sade. Van die Franse meester had ik wat meer sporen verwacht in dit boek. Buikema en Wesseling zijn bijna uitsluitend gericht op de Engelstalige gotiek. Zowel hun primaire als hun secundaire gotieke bronnen negeren de Franse en de Duitse inbreng – terwijl bijvoorbeeld Inge Kleins studie *Dread and Exultation. Symbolische Männlichkeit und Weiblichkeit im klassischen englischen Schauerroman* helemaal aansluit bij hun genderperspectief. Zo zijn er talrijke niet-Engelstalige voorbeelden. Maar laat ik niet het onmogelijke vragen. *Het heilige huis* is een overzichtelijk boekje dat heel bruikbaar is en dat in combinatie met andere studies een mooie inleiding biedt op een interessant literair fenomeen.

– Bart Vervaeck

Geert Buelens, Matthijs de Ridder & Jan Stuyck (red.): *De trust der vaderlandsliefde. Over literatuur en Vlaamse Beweging 1890–1940*. Antwerpen, AMVC-Letterenhuis 2005. 208 pp., ill. ISBN 90 7678 5074. € 12,50.

Deze bundel vormt de neerslag van een colloquium dat op 11 juli 2003 werd georganiseerd door een groep Antwerpse literatuurwetenschappers en historici die intussen, sinds 1 februari 2004, officieel samenwerken rond een langdurig onderzoeksproject over de interactie tussen ‘Literatuur, Vlaamse Beweging en Maatschappij (1914–1950)’. De organisatoren, ook samenstellers van de bundel, merken in hun ‘Voorwoord’ terecht op dat hun onderzoek een ‘belangrijke lacune’ moet opvullen. De erfenis van het activisme na Wereldoorlog I werd in het verleden standaard geassocieerd met ‘rechts gedachtegoed’, wat een vertekening is van een ontwikkeling in en na de Tweede Wereldoorlog en waarbij de rol van ‘linkse’, socialistische en communistische netwerken binnen de Vlaamse Beweging meestal over het hoofd wordt gezien.

Het boek dat hier voorligt en dat hopelijk het begin wordt van een langere

reeks, is interessant, ook voor extramurale neerlandici, omdat de broeierige ontwikkeling van het activisme in Vlaanderen voor velen (zelfs voor vele Vlamingen) een zeer duistere aangelegenheid is gebleven. Hier wordt duidelijk waarom dat zo is en wordt een eerste poging ondernomen om het kluwen van dubbelzinnigheden en tegenstrijdigheden te ontwarren.

In een inleidende beschouwing geeft Geert Buelens (nu verbonden aan de Universiteit Utrecht) aan dat de literaire retoriek van het interbellum een bron vormt voor de Vlaamse geschiedschrijving en dat het voor een goed begrip van het literaire systeem nuttig is te kijken naar enkele nu vergeten auteurs. Veel van hun werk laat een verstrengeling zien van literaire en maatschappelijke vertogen. Daaruit blijkt dat de breuk die tijdens Wereldoorlog I is ontstaan tussen de activisten (zij die een onafhankelijk Vlaanderen hoopten te verwezenlijken door een actieve, dat is collaborerende opstelling tegenover de 'Flamenpolitik' van de Duitse bezetter) en de passivisten (zij die 'passief' wilden wachten met de 'Vlaamse eisen' tot na de bezetting), tot een scheuring heeft geleid binnen de Vlaamse Beweging die het Vlaamse literaire systeem ook na de Grote Oorlog, tijdens het interbellum, in tweeën heeft gedeeld. Het activisme van de Grote Oorlog mag dus niet zomaar gelijk worden gesteld met de activistische erfenis of het 'naoorlogse activisme', omdat het verlangen naar Vlaamse zelfstandigheid na de oorlog door velen expliciet werd gekoppeld aan een pacifistisch en communistisch geïnspireerd verlangen naar een niet-burgerlijke en niet-kapitalistische staatsordening. Zo blijkt Paul van Ostaijen, bekend om zijn bij uitstek activistische overtuiging en optreden, in zijn prozagroteske *De trust der vaderlandsliefde* (1925) heel dicht in de buurt te komen van zijn passivistische tegenstanders.

De opstellen in dit boek brengen een eerste inventaris van de diversiteit van de opvattingen en de terminologische verschillen zoals ze bij enkele Vlaamse literatoren tot uiting komen. Als eerste komt de tijdens de oorlog geschreven brievenroman *De lemen torens* van de 'literaire kanonnen' Herman Teirlinck en Karel van de Woestijne aan de beurt. Paul Pelckmans leidt uit zijn analyse van de 'politieke coördinaten' van de roman af dat het programma van de Vlaamse Beweging zoals het in de brieven ter sprake komt, niet concreet was en dus alleen wind met woorden bracht: de auteurs geloofden niet in de directe impact van de Vlaamse Beweging. Niet verwonderlijk: zij waren inderdaad passivisten tijdens de oorlog. Toch zou het misschien nuttig zijn geweest ter aanvulling ook even te kijken naar de reeks brieven die Van de Woestijne onder de titel *Dagboek van den oorlog* in de *NRC* liet verschijnen. Daar heeft hij zijn standpunt veel helderder en explicieter verwoord.

Verder is er een nuancerend opstel van Raymond Vervliet over Em. de Bom, 'gematigd' activist die zich wel 'actief' inzette voor de Vlaamse ontvoogdingstrijd, maar dit zonder te collaboreren met de bezetter. Interessant en zeer typerend voor de problematiek die aan de orde wordt gesteld, is de figuur van Paul Kenis, die door Matthijs de Ridder in al zijn dubbelzinnigheid wordt omschreven als 'flamingant, communist, anarchist, naoorlogs activist en socialist': een ongrijpbare draaikont die alle tegenstellingen van zijn tijd belichaamt.

De bijdrage van historicus Marc Reynebeau over 'Paul van Ostaijen en de postactivistische subcultuur' brengt meer helderheid. Hij laat zien dat bij 'de' flaminganten een brede waaier aan politieke en maatschappelijke opvattingen aanwezig was en dat er tijdens het interbellum een progressief-flamingantische subcultuur is geweest die in het (geradicaliseerde) Vlaams nationalisme van vandaag verloren is gegaan.

Nog een andere dubbelzinnigheid is te zien bij Victor J. Brunclair, die een autonomistische poëtica hanteerde (een tegenstem in zijn tijd), maar tegelijk een eigen politiek engagement ontwikkelde. De spanning tussen autonomie en engagement wordt uitvoerig toegelicht door historicus Dieter Vandenbroucke, die momenteel een biografie over Brunclair voorbereidt. Jan Stuyck, ten slotte, laat in een analyse van de fondslijst van uitgeverij Regenboog overtuigend zien dat er ook een linkse Vlaams-nationalistische vleugel was.

In hun slotbijdrage 'Over activisme, frontisme, zaktivisme, arrivisme, neo-activisme, Vlaamsch idealisme, jusqu'aboutisme, Nieuw-Aktivisme, postactivisme en naoorlogs activisme', samengevat met een citaat van Paul Kenis: 't Is allemaal een boeltje', hebben Geert Buelens en Matthijs de Ridder de verwarring, botsingen en tegenstrijdigheden helder samengevat en wordt voorgesteld de terminologische problemen op te lossen door het activisme tijdens het interbellum voortaan te omschrijven als 'naoorlogs activisme'. Die term is vrij van de bepalende idee 'steun aan de bezetter'. Waarvan akte.
– *Anne Marie Musschoot*

Jelica Novaković

..... *Elk waarom? heeft zijn tja*

‘Waarom Nederlands, in godsnaam?’

Wie van ons extramuralen is deze vraag niet tegengekomen gedurende zijn neerlandistieke loopbaan? De verbazing, haast verbijstering die erin schuilt, is in de loop der jaren aanstekelijk geworden, zodat ik die vraag inmiddels zelf ben gaan stellen aan mijn eerstejaars bij wijze van begroeting. Uit de databank met hun antwoorden heb ik allerlei uiteenlopende motivaties kunnen destilleren:

‘Het klinkt minder erg dan Duits.’

‘Ik bewonder de Nederlandse cultuur.’

‘In Nederland mag alles.’

‘Ik hoop voor een Nederlands bedrijf te kunnen werken.’

‘Ik ben gewoon nieuwsgierig omdat ik er niets van af weet.’

‘Om te kunnen reizen.’

Deze zomer stelde ik die vraag voor de afwisseling aan mezelf. Waarom heb ik in godsnaam zoveel over voor het Nederlands? Op weg naar het Zestiende Colloquium Neerlandicum was ik namelijk in het station van Gent uit de trein gevallen. Ik was dermate verzonken geweest in mijn lectuur, dat ik pas op het nippertje besepte dat ik eruit moest. Paniekerig naar de treinreur hollend om de plechtige opening van het colloquium niet te missen, struikelde ik over mijn eigen koffer en vloog er in een haast sierlijke boog overheen om vervolgens met de benen in de lucht op het perron te landen. Mijn boek en bril landden nog dieper, onder de trein.

We weten allemaal dat tijd een relatief en uiterst soepel begrip is. Soms kunnen seconden de omvang van jaren hebben die zich voor je innerlijk oog ontvouwen. Misschien duurde mijn vlucht door de treinreur amper enkele seconden, maar wat tegelijkertijd met me mee gecatapulteerd werd, waren enkele decennia herinneringen. Neerlandistieke herinneringen, welteverstaan. Ik vloog *De trein der traagheid* uit en beleefde

Daisnes metafoer huiveringwekkend echt. Het ongeluk was immers al gebeurd, maar ik had nog tijd zat om met mijn vak bezig te blijven! In de van schrik ontstelde gezichten op het perron meende ik Freek Groeneveld en Simone Marijnissen te herkennen, die zo moeten hebben gekeken toen ze voor het station op *De komst van Joachim Stiller* stonden te wachten. Zou ik vervolgens *op mijn achterhoofd vallen of over de kop slaan?* Of zou ik een eigen Nederlands idioom creëren door op mijn jukbeen te landen, zoals eventjes later zou gebeuren? *Ben je wel op je jukbeen gevallen?* Ik moest er al vliegende om lachen. Ja, ik heb er veel voor over, voor het Nederlands. Het is een prachtige speeltuin voor mijn gedachten waar ik nooit uitgespeeld raak met mijn maatjes. En dat zijn niet de minsten! Die dikkerd Van Dale bijvoorbeeld. Of zijn even lijvige Servische tegenhanger. Met hen kan ik uren woordkastelen bouwen! Van Nederlandse bouwsteentjes en Servische mortel. Of omgekeerd. Het blijven eenmalige bouwsels die mijn zeer persoonlijke taaluniversum reflecteren.

Zal straks mijn neus gaan bloeden of zal ik doen *alsof mijn neus bloedt?* In het Servisch zou ik oorpijn moeten krijgen om dezelfde gelatenheid uit te drukken.

Zal ik straks uit treinreurfobie zelfs tramdeuren gaan mijden? Zal ik, *gebeten door een slang, ook hagedissen vrezan*, om het nu met een Servische uitdrukking te vragen?

Ik had nog een tijdje kunnen vliegen, zo druk bezig was ik in mijn speeltuin Nederlands. Gelukkig is mijn landing zonder ernstige letsels verlopen en heb ik met een beetje vertraging de plechtige opening van het colloquium kunnen meemaken. De ontmoeting met collega's en vrienden en de champagne die we aangeboden kregen deden waarlijk deugd.

Het antwoord op die vraag aan het begin is dus vrij simpel: tja, ik hou ervan!

..... Auteursinformatie NEM 1, 2007

- LUDO BEHEYDT is hoogleraar Nederlandse taalkunde en Nederlandse cultuur aan de Universit  Catholique de Louvain in Louvain-la-Neuve en bijzonder hoogleraar 'De Nederlanden in de wereld' aan de Universiteit Leiden.
[beheydt@lige.ucl.ac.be]
- TOM VAN DEEL is als universitair docent verbonden aan de leerstoelgroep Moderne Nederlandse Letterkunde van de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde diverse essay- en dichtbundels.
[t.van.deel@uva.nl]
- NICKY HEIJNE is docent en projectmedewerker bij het Instituut Nederlands als Tweede Taal van de Universiteit van Amsterdam. Ze ontwikkelde leermiddelen en is medeauteur van o.a. @net, videolesen voor het onderwijs NVT en van Code 1 en Code 2, basisleergang Nederlands voor anderstaligen.
[n.c.heijne@uva.nl]
- STIEGFRIED HUIGEN is associate professor Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Stellenbosch. Hij doet onderzoek naar Nederlandse koloniale literatuur, vooral reisliteratuur. In april 2007 verschijnt van hem *Verkenningen van Zuid-Afrika. Achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap* bij Walburg Pers. Dit boek besteedt met name aandacht aan achttiende-eeuwse wetenschappelijke reisbeschrijvingen.
[sh@sun.ac.za]
- HENRIETTE LOUWERSE is als universitair docent Nederlands verbonden aan de vakgroep Germanic Studies van de University of Sheffield. Zij geeft daar taalverwerving en literatuur en doet onderzoek op het gebied van de moderne letterkunde. In december 2006 verdedigde zij met succes haar proefschrift over het werk van Hafid Bouazza.
[h.louwerse@shef.ac.uk]
- ANNE MARIE MUSSCHOOT is gewoon hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde en algemene literatuurwetenschap aan de Universiteit Gent.
[annemarie.musschoot@rug.ac.be]
- JELICA NOVAKOVIĆ-LOPUŠINA is professor Nederlandse cultuur-, taal- en letterkunde aan de Universiteit van Belgrado. Ze is auteur van verschillende leerboeken en studies en hoofdredacteur van het online-leerboek KLV.
[jnovlop@eunet.yu ; acilej@hotmail.com]
- HINDRIK SIJENS is als lexicograaf verbonden aan de Fryske Akademy in Leeuwarden en werkt daar als redacteur aan het *Woordenboek der Friese taal* en aan een in 2008 te verschijnen eentalig Fries handwoordenboek. Hij publiceerde o.a. over bakkersvaktal en Friese neologismen.
[hsijens@fa.knaw.nl]
- BART VERVAECK is hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap en Nederlandse Literatuur aan de Vrije Universiteit Brussel.
[bart.vervaeck@vub.ac.be]
- SANDRA VAN VOORST is als universitair docent verbonden aan de opleiding Nederlandse taal en cultuur en de opleiding Kunsten, cultuur en media aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij promoveerde in 1997 op het proefschrift *Weten wat er in de wereld te koop is. Vier Nederlandse uitgeverijen en hun vertaalde fondsen*. Ze publiceert momenteel over haar institutionele onderzoek naar het literaire veld, onder meer over de literaire uitgeverij, Nederlandse literatuur in het buitenland, jeugdliteratuur en multiculturele literatuur.
[s.van.voorst@rug.nl]

Uitgever

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

Puntpatie [bno], Amsterdam

Abonnementsprijs 2007

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 35,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 40,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van
Rozenberg Publishers,
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland.

In dit bedrag zijn de portokosten
begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste
van de abonnee.) Losse nummers:
€ 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

Neerlandica Extra Muros

Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2007)
Jaargang 45, 1, februari 2007

Onder redactie van

M. Boers-Goosens, A.J. Gelderblom,
R. Grüttemeier, J. Pekelder, A. van
Santen, B. Vervaeck, R.M. Vismans,
M. Kristel (redactiesecretaris)

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, voor
Frankrijk; Lic. Widjajanti Dharmo-
wijono, Semarang, voor Azië;
Dr. Wilken Engelbrecht, Olomouc,
voor Midden- en Oost-Europa;
Prof. dr. Siegfried Huigen,
Stellenbosch, voor Zuid-Afrika;
Prof.dr. Jeannette Koch, Napels,
voor Zuid-Europa; Dr. Niels-Erik
Larsen, Kopenhagen, voor Noord-
Europa; Dr. Jelica Novakovic-
Lopusina, Belgrado, voor Midden-
en Oost-Europa; Drs. Sugeng
Riyanto MA, voor Azië;
Prof. dr. Thomas F. Shannon,
Berkeley, voor Canada en de
Verenigde Staten

Redactiesecretariaat

Van Dorthstraat 6
2481 XV Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

ñu

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276